

**ÓZBEKISTAN RESRUBLIKASÍ JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**JOQARI OQÍW ORÍNLARÍ PEDAGOG HÁM BASSHÍ KADRLARDÍ
QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN QÁNIGELIGIN JETILISTIRIWDI
SHÓLKEMLESTIRIW BAS ILIMIY-METODIKALIQ ORAYÍ**

**QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI JANÍDAĞÍ
PEDAGOG KADRLARDÍ QAYTA TAYARLAW HÁM OLARDÍN
QÁNIGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLÍQ ORAYÍ**

**«QARAQALPAQ TILIN OQÍTÍWDA ZAMANAGÓY JANTASÍW»
páni boyınsha**

OQÍW METODIKALÍQ KOMPLEKS

Nókis – 2019

Bul oqıw-metodikalıq kompleks Bas ilimiy metodikalıq oraydin' Muwapıqlastırwshı Ken'esinin' 2019 jıl «18»-oktyabrdeg'i 5-sanli bayannaması menen tastıyqlangán.

Dúziwshi:

doc. Sh. Allaniyazova

Pikir bildiriwshi:

prof. Sh. Abdinazimov

MAZMUNÍ

JUMIS BAĞDARLAMA	4
LEKCIYA TEKSTÍ	7
1-TEMA. TIL TÁLIMI METODLARI HÁM METODOLOGIYASI.....	7
2-TEMA: QARAQALPAQ TILIN OQÍTÍWDA TÁLIM SAPASÍN ARTTÍRÍWDÍŇ ÁHMIYETLI MÁSELELERI	20
3-TEMA: QARAQALPAQ TILIN SISTEMALI HÁM ÚZLIKSIZ OQITIW MÁSELELERI.....	27
4-TEMA: QARAQALPAQ TILIN ZAMANAGÓY QATNASTA OQITIW USILLARI.....	36
5-TEMA: QARAQALPAQ TILIN KOMPOTENTTSIYALIQ QATNAS TIYKARINDA OQITIW USILLARI	42
6-TEMA: LINGVISTIKALIQ BILIMLER KÓNLIKPE HÁM UQIPLILIQTI RAWAJLANDIRIWDÍŇ TIYKARI.....	50
7-TEMA: PEDAGOG KADRLARDI TAYARLAWDA ÓZ BETINSHE JUMISLARDÍŇ ORNI.....	61
ÁMELIY SHINIĖWLAR.....	69
ÓZ BETINSHE SORAWLAR.....	88
ASSISMENT TAPSIRMALARI	90
TEST SORAWLARI	93
QÁNIGELIGIN QORĖAW USHIN TEMALAR	103
HÁR BIR TEMA BOYÍHSHA SLAYDLAR.....	104
ÁDEBIYATLAR DIZIMI:	127

JUMIS BAĞDARLAMA

Bağdarlamaniń tiykarǵı maqseti hám wazypaları

- Tıńlawshılardıǵa qaraqalpaq tilin oqıtıwda jańa pedagogikalıq texnologiyalardan paydalanıp, olardıń qánigeligin arttıruǵa kómeklesiw;

- Qaraqalpaq tilin oqıtıwda til tálimi metodları hám metodologiyası, qaraqalpaq tilin oqıtıwda tálim sapasın arttıruwdıń áhmiyetili máseleleri, qaraqalpaq tilin zamanagóy qatnasta oqıtıw metodları, tilidi sistemalı hám úzliksiz oqıtıw máseleleri, qaraqalpaq tilin kompotentsiyalıq qatnas tiykarında oqıtıw usılları haqqında tusinik beriw;

- Qánigelik pánlerdi oqıtıwda qollanılatusın interaktiv metodlar hám qánigelerdiń óz betinshe islewine qaratılǵan innovaciyalıq texnologiyalardı tıńlawshılardıǵa jetkiziw, joqarı qánigeli pedagoglarǵa qoyılatusın talaplardı túsindiriw

Pán boyınsha bilimler, kónlikpeler, qánigelikke qoyılatusın mámleketlik talaplar

Joqarı hám orta arnawlı, kásip-óner tálimi oqıtıwshılarınıń qánigeligin arttıruǵa qoyılatusın mámleketlik talaplar hám tayarlıq baǵdarları boyınsha úlgi baǵdarlamalar tiykar etip alınǵan.

Pánniń oqıw rejedegi basqa pánler menen baylanısı hám dawamlılıǵı

Pán mazmunı oqıw rejedegi birinshi blok hám qánigelik pánleriniń barlıq tarawları menen úzliksiz baylanısqa halda pedagoglardıń ulıwma tayarlıq dárejesin arttıruǵa xızmet etedi.

Pánniń joqarı bilimlendiriwdegi ornı

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda zamanagóy jantasıw hám innovaciyalar máseleleri boyınsha áhmiyetli jańa teoriyalıq kontseptual ideyalar alǵa qoyılǵan. Joqarı tálimdegi qaraqalpaq tilin oqıtıwda metod hám metodologiya máseleleri tálimde kompotentlik usılları, talabalardıń lekciya, ámeliy, seminar shınıǵıwların hám talabalar tárepinen orınlanatuǵın ilimiy jumislardı qanday islew ózgeshelikleri tiykarlarına súyengen halda ámelge asırıw kontseptsiyasında óz sáwleleniwin tapqan.

Modul` boyınsha temalardıń bólistiriliwi

№	Modul temaları	Tıńlawshınıń oqıw júklemesi, saat					
		Hámmesi	jámi	teoriyası	Ámeliy shınıǵınw	Kóshpe shınıǵıw	óz betinsh
1.	Til tálimi metodları hám metodologiyası	4	4	2	2		
2.	Qaraqalpaq tilin oqıtıwda tálim sapasın arttırıwdıń áhmiyetili máseleleri. Qaraqalpaq tilin sistemalı hám úzliksiz oqıtıw máseleleri	4	4	2	2		
4	Qaraqalpaq tilin zamanagóy qatnasta oqıtıw metodları	2	2		2		
5	Qaraqalpaq tilin kompotentsiyalıq jantasıw tiykarında oqıtıw usılları	2	2		2		
6	Lingvistikanıń bilimler kónlikpe hám uqıplılıqtı rawajlandırıwdıń tiykarı	2	2		2		
7	Pedagog kadrlardı tayarlawda óz betinshe jumıslardıń ornı	2	2		2		
	Jámi	16	16	4	12		

LEKCIYA TEKSTİ

1-TEMA. TIL TÁLIMI METODLARI HÁM METODOLOGIYASI

Reje:

1. Tálım metodları haqqında
2. Qaraqalpaq tili pániniń metodologiyası
3. Qaraqalpaq tili pániniń izertlew usılları

Tayanısh túsinipler:

Metodika, metod, metodologiya, oqıtıw, oqıtıw metodları, pedagogikalıq texnologiya, oqıtıw metodları klassifikaciyası, mashqalalı oqıtıw, innovaciya, oqıtıw principi

Hár bir pándi oqıtıwdıń nátiyjeliligi oqıtıwshınıń oqıtıw metodların jaqsı biliwi, metodtı tańlay biliwi hám onı qollanıp biliwi menen baylanıslı. Sonlıqtan bilim beriw metodları metodikanıń eń baslı máseleleriniń biri. "Metod" sózi grekshe sóz bolıp izertlew yaki biliw jolı degen mánilerdi ańlatadı. Bul túsiniq filosofiyalıq hám didaktikalıq mánilerge iye.

Filosofiyalıq mánide metod túsiniği tábiyat hám jámiyet hádiyselerin baqlaw izertlew hám úyreniw usılı hám ilimiy tiykarda jantasıw degendi bildiredi. Al, didaktikalıq mánide jaslardı bilim hám kónlikpeler menen qurallandıraw jolların ańlatadı.

Demek, metod teoriyalıq bilim beriwdiń usılların, onı ámelde qollana biliw kónlikpelerin payda etiwdiń jolların kórsetedi. Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodları degende, oqıtıwdıń usıl hám quralların túsinemiz. Ana tilin oqıtıwdıń teoriyası menen metodikasınıń ózine tán ózgesheliklerin, onıń izertlew usılın didaktikalıq metod belgilep beredi.

Adamlardıń haqıyqatlıqtı biliwi hár túrli jollar menen júzege asadı. Bir tárepten qandayda bir belgisiz nárselerdi ilimiy jaqtan tekseriw, úyreniw nátiyjesinde bilinse, ekinshi tárepten, ilimde burınnan belgili bolğan nárselerdi úyreniw arqalı biledi, yaǵnıy ózgeshe izertlew talap etilmeydi. Ekinshiden, qanday

da bir unamly basqa da metod talap etiledi. Máselen, qaraqalpaq tili muǵallimi oqıwshılardıǵa tıyanaqlı bilim beriwde, teoriyalıq materialdı oqıwshılardıń hár tárepleme ózlestirip alıwında qandayda bir qolaylı metodlardı tańlap alıwdı basshılıqqa aladı. Bul oqıtıw metodu bolıp tabıladı. Bul ushın qaraqalpaq tili muǵallimi eń aldǵı menen óz qánigeligi boyınsha lingvistikalıq túsiniqlerdi hár tárepleme iyelegen bolıwı, materialdı túsindiriw usılların tereń biliwi lazım.

Studentlerdiń xalqımızdıń bay milliy qádiriyatlarına, milliy ideya hám milliy ideologiyaǵa tiykarlanǵan halda metodika pániniń ózine tán ilimiy-metodikalıq tiykarları menen qurallandırw. Qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik tili hám xalıqtıń milliy ózgesheligin kórsetiwshi tiykarǵı belgileriniń biri. Mine, usı ideyanı studentler sanasına sińdiriw baslı maqset bolıp turıwı kerek.

Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlamasın turmısına qollanıw ushın studentlerdi pán hám oqıw pánleri qurılısınıń ulıwma metodikalıq tiykarları menen qurallandırw. Studentlerdi qaraqalpaq tili pániniń metodikalıq negizleri menen qurallandırw ushın olardı ilim-izertlew jumısları menen qosıp alıp barıw usılların úyreniw zárúr. Joqarı oqıw orınlarında hár bir pándi oqıtıwdıń ózine tán metodları hám usılları bar.

Mekteplerde qaraqalpaq tilinen hám teoriyalıq hám praktikalıq jaqtan maǵlıwmatlar beriledi. Al, joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tiliniń hár bir tarawı boyınsha teoriyalıq maǵlıwmatlar ilimiy negizde beriledi. Bul teoriyalıq maǵlıwmatlar hár qıylı usıllarda ózlestiriledi. Usıǵan baylanıslı hár bir ilimniń ózine tán teoriyaları bar. Máselen, til bilimi teoriyası, metodika iliminiń teoriyası.

Joqarı oqıw orınlarında qaraqalpaq tiliniń fonetikasınan, leksikasınan, grammatikasınan, orfografiyası menen orfoepiyasınan, punktuatsiyasınan, stilistikası hám til mádeniyatınan, til tariyxınan belgili dárejede teoriyalıq maǵlıwmatlar beriledi.

“*Metodika*” sózi grek tilinen alınǵan sóz bolıp usıl, ádis degen mánini bildiredi. Bul oqıwshılarǵa, studentlerge til faktlerin bir sistemaǵa túsiriwdi

anıqlaytu ğ in bilim beriw quralları texnologiyası jıyıntı ğ 1 bolıp esaplanadı. «Metodika» sózi tómendegidey mánilerde qollanıladı: belgili bir maqsette orınlanatu ğ in jumıslar usıllarınıń jıyıntı ğ 1, pedagogika iliminiń bir tarawı, belgili bir oqıw pánlerinen bilim beriwdiń usılların izertleytu ğ in pán retinde qollanıladı. Metodika bilim beriw usılları texnologiyası jıyıntı ğ 1 bolsa, al metodologiya usı bilim beriw usılların ilim izertlew jumısında basshılıqqa alatu ğ in negizgi tirek bolıp esaplanadı. Metodologiya grektiń metodes-izertlew, logos-ilim degen sózlerinen alın ğ an termin. Demek, metodologiya ilimiy-izertlew usılı tuwralı ilim, ya ğ nıy izertlew usıllarınıń jıyıntı ğ 1 degendi bildiredi.

Teoriyalıq ma ğ lıwmatlar menen ámeliy kónlikpelerdi oqıwshılar, studentlerdiń ózlestirip alıwında bilim beriw texnologiyası qollanıladı. Bilim beriw texnologiyasına mınalar kiredi: qaraqalpaq tilin tereń ózlestiriwdiń nızamlılıqları, qaraqalpaq tilin oqıtıw printsipleri, didaktikalıq materiallar, bilim beriw kólemi, oqıtıwdiń mazmunı, bilim beriw metodları hám usılları, oqıtıw jobaları.

Qaraqalpaq tili metodikası basqa jeke pánler sıyaqlı pedagogika iliminiń tarawına kiredi. Ol óziniń izertlew tariyxına, óziniń mazmun hám izertlew, dáliyllew hám túsindiriw usılına iye.

Qaraqalpaq tili metodikası óz aldına ilim bolıp pedagogika, psixologiya, lingvistika hám praktikalıq tájiriyelerdiń juwma ğ 1 tiykarında dúzilgen teoriyalıq qa ğ ıydaları anna tilin oqıtıw protsessinde belgili bir nızamlılıq tiykarında bildiriwdiń juwma ğ 1.

Metodika páni - bul eń dáslep mekteplerde qaraqalpaq tiliniń teoriasın úyreniw arqalı oqıwshılardıń jámiyetlik kóz-qarasın qáliplestiriw, óz watanın súyiwge tárbiyalaw, qaraqalpaq tilinde durıs jazıw hám sóylew kónlikpelerin qáliplestiriw jolların úyretedi.

Jaslardıń oylawın, óz betinshe pikirlewin rawajlandırıwda, bilim kónlikpelerin payda etiwde, olardı milliy qádiriyatlarımız, úrip-ádet dástúrlerimiz ruwxında tárbiyalawda anna tiliniń tutatu ğ in ornı úlken hám imkaniyatları keń. Ásirese,

házirgi dáwirde jetilisen, kámil insanlardı tárbiyalawda ana tili tálimin tereńnen úyreniwge ayrıqsha itibar berilmekte. Ózbekstan Respublikasınıń Bilimlendiriw haqqında ǵ 1 nızamında, Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵ darlamasında jaslar ǵ a tálim-tárbiya beriwdi basqıshpa-basqısh ámelge asırıw belgilengen. Bul tálimniń barlıq basqıshlarında ana tilin oqıtıwdı hám shólkemlestiriw hám mazmun jaǵ ına qayta kórip shıǵ ıwdı talap etedi.

Mektep táliminde ana tili eń tiykarǵ ı hám jetekshi oqıw pánleriniń biri eken, joqarı oqıw orınlarında da qaraqalpaq tilin oqıtıw usınday áhmiyetke iye. Oqıwshı hám studentlerge qaraqalpaq tili sabaqlarında óz betinshe erkin pikirlewge úyretiw, sabaqlıqlarda ǵ 1 grammatikalıq qaǵ ıydalardı qurǵ aq yadlatıw ǵ a jol qoymay, olardıń sóylew mádeniyatın qalıplestiriw, tilimizdi tereń úyreniwge onı ámelde qollanıw ǵ a úyretiwimiz zárúr:

Qaraqalpaq tili táliminiń tásirsheńligin arttırıw, oqıwshını tálim protsessiniń subektine aynaldırıw, oqıwshı hám studentlerdiń iyelegen bilim, kónlikpe payda etiwdiń qolay usılların anıqlaw, ana tilinen qosımsha jumıslardı shólkemlestiriw usılların biliw pánniń ilimiy-izertlew obekti bolıp esaplanadı.

Buǵ an Qaraqalpaq tilinen beriletuǵ ın zárúr teoriyalıq bilimler, sol bilimge sáykes qábilet hám kónlikpeler, dóretiwshilik, sheberlik usılları, oqıtıwshı hám oqıwshınıń birge islesiw protsesi kiredi.

Oqıtıw metodların tańlawda eki eń áhmiyetli másele kózde tutıladı: a) oqıwshılardıń teoriyalıq bilimdi iyelew qábileti; b) úyrenilgen bilimdi ámeliy shınıǵ ıwlar menen sapalı ózlestiriw hám ámelde qollana biliwi.

Oqıtıw metodlarınıń sistemasın anıqlawda negizinen tómendegi belgilerdi kórsetiw múmkin:

- 1) tiyisli pándi oqıtıwda onıń barlıq tárepin qamtıwı;
- 2) úyreniwge tiyisli materiallardı túsiniwi hám ózlestiriwi ushın zárúr bolǵan barlıq metodikalıq usıllardıń óz ara baylanısıwı hám onıń bir maqsetke qaratılıwı;

3) Oqıtıw mazmunınıń tiykarǵı bólegin quraytuǵın barlıq metodlar ushın qollanılatuǵın ulıwma didaktikalıq printsiplerdiń birliǵi;

Dúnya júzi didaktik alımları keyingi jıllarda tálim metodları hám olardıń mazmunına baylanıslı ilimiy izertlewler alıp bardı. Olar oqıtıw metodlarına túrlishe talqı jasaydı.

Ayırım ilimpazlar (E.İ. Perovskiıy, E.P.Golant) tálim metodların bilim beriw dárejesine qaray awızeki, kórsetpeli hám ámeliy metodlarǵa bólse, ekinshi topar ilimpazlar (M.A.Danilov, B.P.Esipov) málim dárejedegi sabaqlarda bilim beriw dárejesinen kelip shıǵıp bilimlerdi iyelew, kónlikpe hám uqıplılıqtı qalıplestiriw iyelegen bilimlerin bekkemlew, bilim hám kónlikpelerin tekseriw hám bahalaw sıyaqlı metodlarǵa bóledi. Yu.K.Babanskiy oqıw metodların úsh toparǵa ajratadı:

1. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin payda etiw.
2. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin bahalaw.
3. Oqıwshılardıń oqıw-biliw qábiletin tekseriw metodları.

Tórtinshi topar ilimpazlar (M.N.Skatin, Í.Ya.Lerner) biliw qábiletiniń ózine tán ózgesheliklerinen kelip shıǵıp tálim metodları: 1) túsindiriw; 2) qayta eslew metodi; 3) problemalıq bayan etiw; 4) izleniwshilik metodi; 5) dóretiwshilik hám ilimiy metodlarǵa bóledi.

Bul metodlar tildi oqıtıw metodikasına biraz sáykes keledi.

Túsindiriw metodında dóretiwshi tárepinen bilimler tayar halında beriledi. Teoriyalıq material túsindiriledi hám mısallar menen dálillenedi. Oqıwshı onı tıńlaydı hám yadta saqlawǵa háreket jasaydı.

Problemalıq bayanlaw metodında oqıtıwshı oqıwshılar aldına bir problemanı qoyadı hám olardı óz betinshe sheshiwine imkaniyat jaratadı. Tálimniń bul metodında oqıw materialı oqıtıwshınıń basshılıǵında óz betinshe talqılawı, baqlawı hám ulıwmalastırıwı menen ajralıp turadı. Házirgi dáwirde joqarı oqıw ornında oqıtılıp atırǵan problemalıq lekciyalar usı metodqa tiykarlanadı.

Qayta eslew metodında oqıwshı berilgen tapsırmanı bilimlerge tiykarlangan halda yamasa úlgige qarap óz betinshe orınladı.

İzleniwshilik metodında oqıtıwshı oqıtıw protsesinde bir problemanı ortağa qoyadı, biraq onı sheshiw jolların kórsetpeydi. Hár bir oqıwshı problemanı sheshiw ushın ózinshe izlenedi. Qıyınshılıq tuwdırğan jerlerinde oqıtıwshı járdem kórsetedi. Oqıwshı bul járdemdi muǵallimniń túsindiriwinen, oqıwshılardıń ózara ángimelesiwinen, sabaqlıqlardan alıwı múmkin.

İzertlew (dóretiwshilik) metodı. Bul metod oqıwshıdan tolıq dóretiwshilikti talap etedi. Jańa bilimlerdi alıw ushın oqıwshı ózi islewi, óz betinshe islewge úyreniwı kerek. Oqıtıwshı tárepinen berilgen ámeliy tapsırmalar oqıtıwshınıń járdemisiz orınlanadı. Bunda student ilim-izertlew jumıslarına úyrenedi.

Bul kórsetilgen metodlar tálimniń ulıwma nızamlıqlarınan kelip shıǵıp barlıq pánlerdi oqıtıwda basshılıqqa alınadı.

Qaraqalpaq tiliniń oqıtıw metodikasında usı waqıtqa shekem mektep problemasında qollanılıp kiyatırğan metodlarǵa: muǵallimniń túsindiriwı, gúrriń, til hádiyselerin baqlaw hám talqılaw, grammatikalıq tallaw, shınıǵıwlar, kitap penen islesiw, kórgizbeli metod hám sayaxat metodları kiredi. Bul metodlar qayta eslewge qaratılğan metodlar bolıp, oqıwshılardıń pikirlew qábiletin rawajlandırıwǵa tosqınlıq jasaydı. Bunda tek oqıtıwshınıń iskerligi názerde tutıladı. Oqıwshı dıqqattan shette qaladı. Sonlıqtan, sabaqta oqıtıwshı hám oqıwshınıń iskerligin asırıw ushın jańa metodlardan paydalanıw talap etiledi. Oqıwshı yaki studenttiń óz betinshe islewine ayrıqsha dıqqat awdarıw lazım. Usıladı esapqa alıp tálim metodların eki toparǵa ajıratıw múmkin.

1. Oqıtıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlar

2. Oqıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlar.

Oqıtıwshınıń iskerligine baylanıslı metodlardı:

1) bilimlerde tayar halında beriw;

2) bilimlerde problemalıq jol menen bayan etiw metodlarına bólsék boladı.

Bilimlerdi tayar halında beriw eń kóp tarqalǵan metod bolıp, bul túsindiriw lekciya arqalı beriledi. Til hádiyselerin túsindiriw, oqıwshı, student biliminiń bos táreplerin tolıqtırıp, qosımsha maǵlıwmat beriw, sorawlarǵa juwap beriw maqsetinde bul metod qollanıladı. Bul metodtıń hám unamlı hám unamsız tárepleri bar. Unamlı tárepi waqıt únemlenedi, bilimdi bekkemlewge, tákirarlawǵa ajratılǵan waqıt kóbirek boladı. Al, unamsız tárepi oqıwshı yaqı studenttiń pikirlew qábileti shegaralanadı, tek tıńlawshıǵa aylanıp qaladı. Bul metodtan paydalanıwda tómendegilerge itibar beriw kerek:

- oqıtıwshınıń sóylew mádeniyatına. Ápiwayı, mazmunlı, kórkem, tásirli hám izbe-iz bayanlangan pikir oqıwshıda bilimge bolǵan qızıǵıwshılıq oyatadı;
- oqıw materialın belgili bir rejege tiykarlanıp bayan etiw;
- bilimlerde tayar halında bayanlaw hám oǵan oqıwshını isendiriw hám tiykarlap beriw.

Bulardan basqa til faktlerin talqılaw ushın keltirilgen mısallardıń ilimiy, kórkem hám tárbiyalıq áhmiyeti bolıwın támiyinlew. Bilimlerdi tayar halında bayan etiwde oqıwshı, yaqı studenttiń dıqqatın úyrenilip atırǵan materialdıń tiykarǵı táreplerine qaratıp, keyin de úyreniliwi tiyis materiallarǵa jol-joba beriw úlken áhmiyetke iye.

Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw metodı. Bul metod oqıwshı yaqı studenttiń óz betinshe islewine tiykar boladı. Til materialların tayar halında ózlestirmey, ózinshe izleniw, pikirlew arqalı sheshiwge úyrenedi. Ortaǵa taslangan problema jóninde oylanadı, onı sheshiwge háreket jasaydı. Demek, oqıwshınıń issheńligi, dóretiwshiligi artadı. . Oqıwshılar izleniwshilikke gúrrińlesiw arqalı erisiledi. Gúrrińlesiw arqalı problemalıq sorawlar tuwılıwı múmkin. Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw oqıwshılardıń dóretiwshilik imkaniyatların keńeyttiredi, óz pikirin erkin aytıwǵa úyretedi. Úyrenilip atırǵan bilimge qızıǵıwshılıǵı kúsheyyedi.

Qaraqalpaq tili sabaqlarında problemalıq sharayat jaratıw ushın tómendegi usıllardan paydalanıwǵa boladı.

1. Tilge baylanıslı faktlerdi talqılaw arqalı problemalıq sharayat jaratıw. Bul usıl járdeminde oqıwshılardaǵı bar bolǵan ilimlerge tiykarlanıp, olarǵa málim emes problemanı sheshiw ushın sorawlar qoyıw múmkin. Máselen, "Gáp hám onıń tiykarǵı belgileri" degen tema ótilgende: "Bir sóz ne ushın gáp boladı?" "Gáptiń sózden parqı nede?" degen sorawlar qoyıwǵa boladı.

2. Til hádiyslerin qarama-qarsı qoyıw yaqı salıstırıw arqalı problemalıq soraw qoyıwǵa boladı. Salıstırıw arqalı til hádiyseleriniń uqsaslıq hám ózgeshelik tárepleri anıqlanadı. Máselen "Tuwra gáp hám ózlestirilgen gáplerdi" ótkende eki gápti salıstırıw arqalı uqsaslıq hám ózgeshelik táreplerin anıqlaw múmkin.

3. Til hádiyselerin ulıwmalastırıw arqalı problemalıq soraw payda bolıwı múmkin. Bul usıl ana tili páninde induktiv metodqa tiykarlanadı. Máselen, hár qıylı dúzilistegi gápler beriw arqalı onı talqılap qaratpalar hám baslawısh aǵza arasındaqı parqın anıqlaw tapsırıladı. Bunnan keyin basqa sorawlarǵa juwaplar beriledi.

4. Berilgen teksttiń mazmunına tiykarlanıp problemalıq sharayat jaratıw. Bunda tómendegishe problemalıq sorawlar qoyılıwı múmkin.

1. Neshe-neshshe sózleriniń parqı bar ma ?

2. Sózlerdiń tuwra hám awıspalı mánilerin anıqlań.

Problemalıq lekciya ótkende sorawdıń durıs qoyılıwına, úyreniliwi kerek materialǵa, sabaqlıq hám qosımsha ádebiyatlar menen tanısıwına itibar beriw kerek.

Sunday-aq, qaraqalpaq tilin oqıtıwda teoriyalıq metodlar, ámeliy metod hám kórgizbeli metodlar qollanıladı.

Teoriyalıq metodlarǵa-túsindiriw, gúrriń, xabarlaw, lekciya, tájiriye hám kitaptan paydalanıw metodları kiredi.

Praktikalıq metodlarǵa-tallaw, jazba jumısların jazdırıw, kórkemlep oqıw, seminar sabaqları, tildi ádebiyat penen baylanıstırıp oqıtıw usılları kiredi.

Kórgizbeli metodqa tablitsa, sxema, keste, kespe qaǵazlar, kartochkalar tayarlaw, magnitafon, kompyuterden paydalanıw usılları kiredi.

Ózbekstan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasında innovatsiya engiziw, jedel bilim beriwshi hám ámelde jaqsı nátiyje beretuǵın oqıtıw jolların ózlestiriwdegi tiykarǵı wazıypalardıń biri. Dúnya jetiskenliklerine say keliwshi bilim beriwdiń jańa usılların, jolların islep shıǵıwdan ibarat.

Bunday jańalıqlardı oqıtıw protsessine engiziw zárúrligi hám áhmiyeti tómenдеgi jaǵdaylardan kelip shıǵadı:

- Kadrlardı tayarlaw milliy baǵdarlamasın ámelge asırıw ushın oqıtıwdı jetilistiriw zárúrligi;

- Tálim-tárbiya protsessindegi oqıtıwshı hám oqıwshı arasındaǵı qarım-qatnastı, olardıń atqaratuǵın xızmetin ózgeritiw zárúrligi;

- İlim hám texnikanıń tez pát penen rawajlanıwı nátiyjesinde informatsiyalardıń keskin artıwı, tez tarqalıwı, ózgeriwi hámde olardı jaslarǵa úyretiwge waqıttıń jetkiliksizligi;

- Házirgi dáwirde insaniyattıń teoriyalıq hám emperikalıq oy-óristen anıq juwmaqlarǵa, ámeliy áhmiyetke iye texnikalıq oy-óriske ótip baratırǵanlıǵı;

- Kámil insandı tárbiyalawda obektiv shınlıqqa sistemalıq qatnas jasaw printsipin basshılıqqa alıp aldıńǵı qatar, zamanagóy oqıtıw usıllarınan paydalanıwǵa bolǵan talaptıń artıwı.

Házirgi kúnde kópshilik rawajlangan, demokratiyalıq mámleketlerdiń oqıtıw sistemasındaǵı tiykarǵı metodikalıq jańalıqlar innovatsiyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı engiziw menen baylanıslı. Sebebi hár qanday pedagogikalıq texnologiya tálim-tárbiya tiykarında turıwshı belgili bir ideyaǵa tayanıp, anıq usıllar hám qurallar járdeminde ámelge asırıladı. Jer júzilik YuNESKO shólkemi

qabıl etken anıqlamağa muwapıq "Pedagogikalıq texnologiya - adam hám texnika resursların, olardıń óz-ara tásirin esapqa alǵan halda tálimdi optimallastırıw maqsetinde oqıtıw hám bilimdi ózlestiriw protsessin tolıǵı menen anıqlaw, jaratıw hám qollanıwdıń sistemalıq metodı" esaplanadı. Pedagogikalıq texnologiyağa bunnan tısqarı bir qansha pedagog ilimpazlar tárepinen berilgen anıqlamalar da bar. Máselen, pedagogikalıq texnologiya bul jeke adamdı (shaxstı) oqıtıw, tárbiyalaw hám qalıplestiriw nızamlıqların ózinde jámlegen hám nátiyjeni támiyinleytuǵın pedagogikalıq xızmet (N.Saidaxmedov) yamasa-pedagogikalıq texnologiya - bul óz kúshin únemlew hám zárúrli nátiyjege erisiw imkanın beretuǵın muǵallimniń jeke adamǵa oqıwshılar toparına dál tásir etiw qurallarınıń sisteması (Yu.P.Azarov) degen anıqlamalar.

1. İnteraktiv oqıtıwdıń texnologıyalıq ózgeshelikleri. İnteraktiv oqıtıwdıń metodikalıq ózgeshelikleri

İnteraktiv sózi inglisshe "inter" óz ara "act" háreket mánisin bildirip, interaktivlik óz ara birgelikte háreket etiw, birge islesiw, sóylesiw, birgelikte ózlestiriw degen mánilerde qollanıladı. İnteraktiv oqıtıw birinshi gezekte oqıwshılardıń óz ara gúrrińlesiwı, pikir alıswı, bir-birine úyretiwı arqalı bilimlerdi ózlestiriwge baǵdarlangan pedagogikalıq xızmet.

İnteraktiv oqıtıw usılları oqıwshılardıń bilim alıw múmkinshiligin, olardıń belsendiligin rawajlandıradı.

Házirgi kúnde ilimpaz metodistler hám tájiriybeli oqıtıwshılar tárepinen interaktiv oqıtıwdıń topar jumısınıń birneshe formaları islep shıǵılǵan.

İnteraktiv usıllardıń ishinde eń keń tarqalǵanı "oqıw diskussiyası", "birge izleniwshilik", "aql hújimi", "óz-ara pikir alısw" esaplanadı. Sabaq waqtında oqıwshılar tárepinen aldın-ala belgili dárejede túsiniǵi bar qandayda bir másele talqılansa bul forma nátiyjelirek boladı. Bunnan basqa talqılanıp atırǵan temalar jabıq hám tar úyrenilmewi kerek. Máselen, til haqqında maǵlıwmat bergende, onı hár tárepleme úyreniw talap etiledi. Til degen ne? degen sorawǵa hár kim ózinshe

juwap izleydi. Pikirler talqılanadı, ulıwmalastırıladı. Topar jumısın ápiwayı forma ("úlken dóńgelek", "akvarium", "vertushka")dan baslaǵan jaqsı. Bunda studentler tek ǵana ózleriniń pikir, kóz-qaras hám bahasın berip qoymastan, qaǵıydaǵa sáykes sheriklesiniń dálilin esitip, óziniń kóz-qarasınan bas tartıwǵa yamasa onı ózgeriwge múmkinshilik aladı. Bunday oqıtıw únyada aktual esaplanadı hám adamnan tek ǵana logikalıq oylawdı talap etpesten, al basqalardıń pikirlerin húrmet etiwde talap etedi.

Sabaqtaǵı interaktiv iskerlik bes tiykarǵı elementler menen sáwlelenedi: pozitivlik óz-ara baylanıs; jeke juwapkershilik; bir-birine járdem kórsetiw háreketi; jumıstı birge alıp barıw qábileti hám topardaǵı jumıs nátiyjesi. Interaktiv bir shıǵıp sóylewshiniń, bir pikirdiń ústemligin monopoliyasın shekleydi. Bilim alıw barısında hár kim óz pikirin sın kóz benen aytıwǵa hám tiyisli maǵlıwmatlardı analiz etiw tiykarında quramalı máselelerdi sheshiwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, disskussiyalarda qatnasıwǵa hám basqa da adamlar menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasawǵa úyrenedi. Bul ushın sabaqlarda jeke, jup hám topar jumısları shólkemlestiriledi. İzertlew proektleri, hújjet hám hár qıylı maǵlıwmatlar derekleri menen jumıs alıp barıw, dóretiwshilik jumısları paydalanıw iske asırıladı.

Oqıtıwdıń interaktivlik usılı auditoriyada sherikleslik jaǵdayın jaratadı. Interaktivlik usılǵan tiykarlangan texnologiyanı qoyıp atırǵan oqıtıwshi dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge, tiykarlangan ózgerislerge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi. Oqıtıwdıń interaktiv usılları tómendegi nátiyjelerge alıp keledi:

- Oqıwshılarda sabaqqa, pánge qızıǵıwshılıq artadı;
- Dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge úyrenedi;
- Tiykarlangan (juwap qaytarıwǵa) ózgislerge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi;

- Oqıw materialı bekkem ózlestiriledi;
- Analitikalıq oylaw rawajlanadı;
- qarım-qatnas jasaw mádeniyatı qálipleseı;
- oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı;
- Oqıw ushın qolaylı (unamlı) psixologiyalıq mikroklimat jaratıladı hám

t.b.

Ámelde interaktiv texnologiyalardı úyreniw ushın terning sabaqlarda qatnasıw, jeke tájiriybe toplaw eń áhmiyetli esaplanadı. Oqıtıwdıń aktiv metodu haqqında kóp ádebiyatlar oqıw múmkin, biraq onı tek ǵana óziń islep kóriw arqalı ózlestiriwge boladı.

Oqıw jumısında aktiv hám topar jumısları dástúrge aylanǵan eski formada qollanılǵan. Biraq XX aqırı XXI ásirdeń basına kelip pedagogikada onı qollanıwdıń jańa baǵdarı, sınılı-oylaw qábiletiniń rawajlanıwın támiyinlewshi usıllar jaratıldı. Sınılı-oylaw fazalar arqalı, baqıshpa-basqısh júzege keltiriledi hám rawajlandırıladı. Kritikalıq oylawdıń fazaları: shaqırıw (bilimlerdi tartıw); mazmundı ańlaw (sanalı qabil etiw); oy juwmaǵın shıǵarıw esaplanadı. Sınılı oylawda jańa ámeller, usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Sınılı-oylaw fazalarına sáykes sabaq: bilimlerde anıqlaw (shaqırıw fazası); jańa bilimlerde ózlestiriw (mazmundı ańlaw fazası); bilimlerdeń ózlestiriliw dárejesin talqılaw hám bahalaw (oy juwmaqın shıǵarıw fazası) bólimlerine ajratıladı. İnteraktiv oqıtıw texnologiyasında usı fazalardıǵa sáykes birqatar metodlar qollanıladı.

Bilimlerdi anıqlaw bóliminde: grafikalıq shólkemlestiriwshiler; fokuslewshi (baǵdarlawshı) sorawlar; problemalıq sorawlar; kútiwdegi joldas; aqıl hújimi; jeke aqıl hújimi; klaster (tarmaqlar); kategoriyalıq sholıw; erkin jazba jumıs (xat); jup bolıp yamasa topar menen talqılaw; aldın ala berilgen terminler (tayanısh sózler); shiyelenisken (ornı almasırılǵan) logikalıq dizbekler metodları keńirek qollanıladı.

Jaña bilimlardi ózlestiriw bóliminde: ámeliy shólkemlestiriwshiler; ornı ózgeritilgen (awıstırılğan) diskussiya; birgelikte oqıw; avtorğa soraw beriw; oqıwshılar juplıgında talqılaw; bilemen/bilgim keledi/ bilip aldım; oqılğan materialğa reaktsiya (pikir bildiriw); kúndelik (eki bólimli yamasa basqa tipi); topar yamasa juplıqlarda talqılaw; Zigzag; Ins345; Jan-jaqlama (kesispeli, qarama-qarsı) diskussiya, oqıw diskussiyası; sın beriwshi (tartıs) toparlar; rolli sın beriwshi (tartıs) topar hám t.b. metodlar isletiledi.

Bilimlardi ózlestiriw dárejesin talqılaw hám bahalawda: birgelikte islew; kooperativlik oqıwğa kirisiw; bahalıqlar (isenimler) sızıgı; sinkveyn; erkin jazba jumıs (xat); 10 minutlıq esse; dálilge iye (tiykarlangan) esse; Ins345 tablitsası; klaster; (topar yamasa juplıqta) talqılaw; zigzag 2; kontseptual karta; analitikalıq usılda referat jazıw metodları kóbirek paydalı esaplanadı.

Bir qatar pedagogikalıq tájiriybeler interaktiv metodlardıń sabaq bólimlerine qarata joqarıdağı túrdegi bólistiriliwiniń shártli ekenligin, bul metodlardı sabaqlardıń ózgesheligine qaray basqa bólimlerde de qollanıw múmkin ekenligin tastıyıqlaydı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Azizxojaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2003.
2. Eshmuhammedov va boshqalar. Tálimda innavacion texnologiyalar. Tashkent, 2008
3. Golish L.V, Fayzullaeva D.M Pedagogik taxnologiyalarni rejealashtirish va loyixalashtirish. Tashken, 2012
4. Golish L.V. Texnologii obucheniya na lekciyax i seminarax: Uchebnoe posobie. Toshkent, 2005.
5. Yoldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Tashkent, 2004.
6. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Oquv qollanmasi. Qarshi 2000

2-TEMA: QARAQALPAQ TILIN OQITÍWDA TÁLIM SAPASÍN ARTTÍRÍWDÍN ÁHMIYETLI MÁSELELERI

Reje:

1. Awızeki hám jazba sawatlılıqtı ósiriw
2. Sóylew mádeniyatın jaqsılaw
3. Qaraqalpaq tilin oqıtıwǵa qollanılatuǵın metodlar

Tayamsh túsinikler:

Sóylew mádeniyatı, sheshenlik óneri, sóylew estetikası, varvarizmler, vulgarizmler, norma, sóylewdiń kórkem, tásirli, obrazlı, qısqa, anıq, túsinikli bolıwı, sóz ádebi, sóylew ádebi, til mádeniyatı.

Sóylew mádeniyatı jámiyettiń mádeniy rawajlanıwınıń, millettiń ruwxıy jetiskenliginiń áhmiyetli belgisi sanaladı. Mámleketimizde ruwxıy-aǵartıwshılıq reformalar-mámleket siyasatınıń baslı baǵdarı dep járiyalanǵan búgingi kúnde sóylew mádeniyatı máseleleri hár qashanǵıdan da aktual esaplanadı. Respublikamızdın «Mámleketlik til» haqqındaǵı nızamı, «Bilimlendiriw haqqında» ǵı nızamı, «Kadrlar tayarlawdın milliy baǵdarlaması» hám basqa da hújjetlerde ruwxıy – aǵartıwshılıq tárbiya, til máselelerine ayrıqsha itibar berilgen. Hár qanday adam eń dáslep óz ana tiliniń haqıyqıy mamanı bolıwı kerek. Prezidentimiz Í.A.Karimov Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń 1997-jıl 29-avgusttaǵı IX sessiyasında sóylegen sózinde «Óz pikirin erkin, ana tilinde shıraylı hám anıq bayanlay almaytuǵın qánigeni, ásirese basshı orında otırǵanların búgin túsiniw de, aqlaw da qıyın!» – dep atap ótedi.

Sóylew mádeniyatı – házirgi til iliminiń aktual máselelerinen biri. Bul máseleni sheshiw ulıwma mádeniyatımızdı rawajlandırıw, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarında, orta arnawlı oqıw orınlarında, orta mekteplerde sabaq ótiw protsesin

jaqsılaw menen de baylanıslı. Sheshenlik óneri sırların úyreniw, óz pikirin bayanlawda til quralların kerekli orınlarda durıs qollanıw, barlıq tarawda xızmet etiwshi hár bir adam ushın turmıs zárúrligi dep esaplanıwı kerek.

Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili túrkiy tiller arasındagı rawajlangan tillerdiń biri esaplanadı. Respublikamızdıń óz gárezsizligin qolǵa kirgiziwi, tilimizdiń respublikamız territoriyasında mámleketlik til sıpatında háreket etiwın támiyinlewshi bir qatar nızamlardıń shıǵıwı, tilimizdiń rawajlanıwı ushın keń imkaniyatlar ashıp berdi. Qaraqalpaq tiline mámleketlik til biyliginiń beriliwi quwanışlı waqıya bolıp, ol óz ana tilimizdiń abırayınıń jáne de artıwına, qollanıw shegarası hám imkaniyatlarınıń keńeyiwine unamlı tásir jasadı. Bul bolsa mádeniyatımız kórki bolǵan qaraqalpaq tiliniń xızmetin keńeytiw, onıń imkaniyatların jáne de rawajlandırıw, onı dúnya tilleri dárejesine kóteriw zárúrligin keltirip shıǵaradı. Áne usı kóz qarastan alıp qaraǵanda qaraqalpaq sóylew mádeniyatı mashqalaların sheshiw búgingi kúnde til ilimi aldındaǵı eń aktual máselelerdiń biri bolıp sanaladı. Sonıń ushın qaraqalpaq sóylew mádeniyatın rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırǵan háreketler bul mashqalalardı unamlı sheshiwge tilimiz áhmiyetin jáne de asırıwǵa qaratılǵan. Keyingi jıllarda qaraqalpaq tilin hár tárepleme tereń úyreniw, onıń fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq dúzilisin basqa pánler menen baylanıslı táreplerin izertlew boyınsha kózge kórinerlik jumıslar islendi. Basqa pánler qatarı sóylew mádeniyatın úyreniw boyınsha da bir qansha tabıslar qolǵa kirgizildi. Bul máselelerdiń joqarı oqıw orınlarında arnawlı kurs sıpatında oqıtılıwı, baspasóz, radio, televidenie arqalı túsindiriw isleriniń alıp barılıwı, xalıq arasında hárqıylı dógerek, gúrrińlesiwlerdiń ótkeriliwin atap ótsek boladı. Búgingi kúnde qaraqalpaq sóylew mádeniyatınıń eń úlken tabıslarınan biri - qaraqalpaq tili normalarınıń bir qansha qalıpke túskenligi. Qaraqalpaq tili qaraqalpaq milletiniń pikir almasıw quralı sıpatında oǵada juwapkerli zárúr wazıypanı orınlamaqta. Respublikamız territoriyasında is

júrgiziwde, oqıw, oqıtıwdıń túrli basqıshlarında radio hám televidenie, baspa sózde qarım-qatnas quralı sıpatında qollanıladı.

Tilimizdiń kún sayın bayıp rawajlanıwında milletimiz arasınan jetilip shıqqan sóz sheberleri, tilshiler hám ádebiyatshı alımlar, jazıwshı hám shayırlar, ǵalaba xabar quralları xızmetkerleriniń jumısları oǵada salmaqlı. Tilimizde normalanıw máselesiniń belgili bir nátiyjelerge erisiwi, awızeki hám jazba tilde ámel qılıwı kerek bolǵan normalardıń islep shıǵılǵanlıǵı, usı tiykarda tilimizdiń rawajlanıwındaǵı ayırım mashqalalardıń sheshiliwi sol adamlardıń xızmetleri menen tikkeley baylanıslı. Joqarıda aytıp ótilgen pikirlerden qaraqalpaq til iliminde sóylew mádeniyatı tarawında barlıq mashqalalar sheshilgen degen pikirge keliw nadurıs boladı. Biz óz ǵárezsizligimizge erispesten burınǵı dáwirdegi jaǵday menen búgingi kúndegi tilimizdiń awhalın salıstırsaq bul nárse anıq seziledi. Ótken jıllar dawamında rus tiliniń kúshli tásiri nátiyjesinde qaraqalpaq tili sırtqı faktorlardıń tásirinen hár qıylı atamalar menen bir qansha bayıǵan bolsa da, óz imkaniyatlarınıń sheklenip qoyılıwı esabınan belgili dárejede jarlılanıp ta qaldı. Hátte joqarı klass oqıwshıları hám joqarı oqıw ornı studentlerinen baslap ilimiy dárejeli hám ataqlı alımlardıń sózleri de tásirsiz, jarlı bolıp qaldı. Olardıń sózlerinde izbe-izlik jetispeydi, shet tili sózlerin orınsız qollanadı. Kórinip turǵanıday, rus tili biziń ómirimizge sanalı dárejede sińip ketken, hátteki búgingi kúnde óz milletimiz wákillerine de qaraqalpaq tilin úyretiwdi dáwir talap etpekte. Qarım-qatnas protsesine tán bolǵan sóylewdegi kemshilikler sóylew mádeniyatına ulıwma milliy mashqala sıpatında juwapkershilikli qatnasta bolıw zárúrligin keltirip shıǵaradı. İnsanniń kúndelikli qarım-qatnaslarında til birlikleriniń nadurıs tańlanıwı, varvarizmler, vulgarizmlerge keń orın beriliwi sózdiń tásirsiz, qopal bolıwına alıp keledi. Bul jaǵday ayırım jazıwshılardıń shıǵarmalarında, gazeta betlerinde járiyalanǵan geypara maqalalarda kózge túsedı.

Tildegi bunday kemshilikler sóylew mádeniyatına unamsız tásir kórsetiwshi mashqala sıpatında kún tártibindegi sheshiliwi tiyis, zárúr wazıypalardan bolıp qala

beredi. Til birlikleriniń sóylew barısı ushın eń kerekli, zárúrin tańlay biliw, sóylewdiń kórkem, tásirli, obrazlı, qısqa, anıq, túsinikli bolıwı, artıqmashılıqtıń bolmawı, tıńlawshı yaqı oqıwshıda bayanlangan pikirge baylanıslı belgili bir sezimlerdiń oyanıwı, bulardıń hámmesi sóylew mádeniyatı túsiniginde jámlesken. Demek, tekst dúziwde tilde kerekli bolǵan birliklerdi tańlap alıp qollanıw zárúrligi hám de ádebiy til normaların sonday-aq olarǵa sóylew payıtında ámel qılıw sırların izertlew, analiz etiw, «Qaraqalpaq sóylew mádeniyatı» tarawınıń izertlew obiekti hám wazıypası esaplanadı. Norma - sóylew mádeniyatı tarawınıń tiykarı esaplanadı.

Kórinip turǵanıday, tilde normalıq turaqlılıqqa erisiw, sóylew mádeniyatın hár tárepleme rawajlandırıw, awızeki hám jazba tilde ushırasatuǵın hárqıylı kemshiliklerdi joq etiw, ámelde bolǵan milliy ádebiy tildiń basqa tiller arasındaǵı abırayın belgilep beriwshi jámiyetlik hám siyasiy másele sıpatında mámleketlik áhmiyetke iye .

Sóylew mádeniyatı insan ulıwma mádeniyatınıń bir bólegi bolıp, pikirdi ádebiy til normalarına sáykes durıs, erkin, anıq, logikalıq jaqtan izbe-iz, jaǵımlı hám tásirli bayan ete alıw. Mádeniyatlı sóylew degende til birliklerinen, sonıń ishinde leksikalıq, grammatikalıq hám stillik qurallardan sóylew payıtında durıs hám orınlı paydalanıw názerde tutıladı. Sóylew mádeniyatı adamnan til baylıǵın-leksikalıq birlikler, grammatika, orfoepiya, til stilleri hám olardıń hár birine sáykes ózgeshelikler hám de normalardı joqarı dárejede biliwdi talap etedi. Bulardan basqa sóylew mádeniyatı insannıń jeke mádeniyatı dárejesi menen de baylanıslı.

Sonı da ayrıqsha atap ótiw kerek, til erkinligisiz ǵárezsiz mámleketti kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Sol sebepli tilimiz sulıwlıǵı, tilimizdiń jámiyetlik ómirde tutqan ornı, áhmiyeti, sóylew mádeniyatı, sóylew estetikası haqqında bilim hám kónlikpelerge iye bolıwdıń áhmiyeti júdá úlken. Sóylew mádeniyatınıń jáne bir tárepi sonnan ibarat, pikirdi awızeki yamasa jazba formada bayanlaǵanda, álbette logikalıq izbe-izlikke tiykarlanıw kerek. Leksikalıq, grammatikalıq, stillik

normalar ádebiy tildiń hámme kórinisleri ushın tán bolsa, imla hám irkilis belgilerine tiyisli normalar ádebiy tildiń tek jazba túri ushın, sózlerdi durıs aytıw normaları bolsa awızeki forma ushın tán boladı.

Durıs, anıq, kórkem hám jaǵımlı sóylew ushın til baylıqlarınan mazmunǵa sáykes sózdi tańlay alıw uqıbın (qábiletin) jetilistiriw zárúr. Bunıń ushın sózdi orınsız tákirarlamaw, sóz formaların, gáp túrlerin durıs qollanıw, hár bir stildiń ózine tán ózgesheliklerin jaqsı biliw, normaların ańlay alıw maqsetke muwapıq boladı. Sóylew mádeniyatı sóylewshiniń jeke mádeniyatlılıq dárejesiniń ólshemi bolǵanlıǵı ushın adamnan úlken miynetti talap etedi. Onıń ushın xalıq naqıl-maqallarınan, turaqlı sóz dizbeklerinen ónimli hám orınlı paydalana alıw, hádislerden, hikmetli sózlerden bánt basar keltire bilwi hám onıń áhmiyetin túsindire bilwi sheberligin jetilistiriw lazım. Sóylew mádeniyatı tildiń rawajlanıwına baylanıslı mudamı ózgerip turadı, bayıydı. Ol bárqulla rawajlanıwda bolǵan jetilisip, tolıǵıp barıwshı protsess. İnsanniń ruwxıy dúnyasın ózinde sáwlelendiriwshi bul protsesske hár bir mámlekette ayırıqsha itibar berilgenligi jáhán xalıqları tariyxınan málim. Búgingi kúнге kelip, óz aldına bir tarmaq sıpatında tán alınǵan panniń bul tarawınıń payda bolıwı hám qalıplesiw tariyxına názer taslasaq ol áyyemgi Rim hám Afınada, onnan da aldınaraq áyyemgi Mısır, Assuriya, Vavilon hám Hindistanda tiykarı payda bolǵanlıǵın kóremiz. Dúnya xalıqları mádeniyatı tariyxı haqqında gáp ketkende Antifont, Andokid, Lisiy, İsokrat, İsey, Demosfen, Esxil, Tsitseron sıyaqlı onlap alımlar tilge alınsa, Shıǵısta, Oraylıq Aziyada jetilisip shıqqan Maxmud Qashqariy, Axmed Yugnakiy, Yusup Xas Hajib, Álisher Nawayı sıyaqlı alımlar tárepinen dóretilgen shıǵarmalar dúnya xalıqları mádeniyatınıń eń úlken jetiskenligi sıpatında tán alınǵan. Tariyxta «sóz ádebi», «sóylew ádebi», «til mádeniyatı» hám keyingi dáwirlerde «sóylew mádeniyatı» degen atamada qalıplesken bul taraw ásirimiz ortalarına kelip bir qansha tabıslardı qolǵa kirkizdi. Bul dáwirde sóylew mádeniyatı máselelerin úyreniwge baylanıslı úlken kólemdegi Bekbergenov A. «Sinonimler hám

antonimlar» Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler. Nókis 1971. E.Berdimuratov «Kórkem ádebiyat stiliniń tiykarǵı ózgeshelikleri» «Ámiwdárya» 1973. №5. «Ádebiy tildiń funksional stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı» (Nókis. 1973), Nasırov D, Dospanov O. «Qaraqalpaq ádebiy tilindegi sózlerdiń stillik mánisine qaray bóliniwı» Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler. Nókis 1971. «Qaraqalpaq tili stilistikası» (Nókis 1990). sıyaqlı qollanbalar, júzlep ilimiy maqalalar, toplamlar, ilimiy-kópshilik xarakterdegi maqalalar dóretildi. Bul dáwirde qaraqalpaq tiliniń funksional stillik imkaniyatları keń analiz etildi.

Búgingi kúnde qaraqalpaq sóylew mádeniyatınıń rawajlanıwın, jáne de jetilisiwin támiynlew ushın tómendegi wazıypalardı ámelge asırıw kerek:

1. Sóylew mádeniyatına tiyisli ilimiy-kópshilik ádebiyatlardı oqıw, oqıtıwdıń túrli qatlamlarına arnap kóbirek baspadan shıǵarıw kerek.

2. Radio hám televideniede sóylew mádeniyatına baylanıslı sáwbetlesiwler arawlı kórsetiwler, esittiriwler, shólkemlestiriw hám olardıń mudamı berilip barılıwın támiynlew lazım. Sonday-aq, gazetada arawlı rubrika astında sóylew mádeniyatına baylanıslı maqalalar berip barıw kerek.

Respublika joqarı hám orta arawlı bilimlendiriw wázirligi hám xalıq bilimlendiriw institutları bul tarawda kitap hám oqıw qollanbalardı dóretiw boyınsha tańlaw járiyalawı shárt. Áne sonda ǵana biz gózlegen maqsetke erise alamız.

Ádebiyatlar:

1. I.Karimov. Barkamol avlod Ózbekiston taraqqiyotining poydevori. 1998, Toshkent.

2. Kungurov R.K., Begmatov E., Tojiev E. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent, 1992. 5-12-betler.

3. Kungurov R.K., Karimov S.A., Qurbanov T.İ. Nutq madaniyati asoslari. I-qism. Samarqand, 1985. 4-13-betler.

4. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent, 1993. 15-16-betler.
5. Berdimuratov E. Ádebiy tildiń funksional stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı. Nókic, 1973.
6. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. Nókis, 1990.
7. Mahmudov N. Marifat manzillari. Toshkent, 1999.

3-TEMA: QARAQALPAQ TILIN SISTEMALI HÁM ÚZLIKSIZ OQITIW MÁSELELERI

Reje:

1. Qaraqalpaq tilin sistemalı oqıtıw
2. Qaraqalpaq tilin modullı oqıtıw

Tayanısh túsinikler:

Oqıtıw metodları, pedagogikalıq texnologiya, mashqalalı oqıtıw, innovaciya, oqıtıw principi, sistemalıq, izbe izlilik, teoriyanıń ámeliyat penen baylanısı modul

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda sistemalıq hám izbe-izlilik printsipti. Qaraqalpaq tili oqıw predmeti sıpatında belgili bir sistemadan ibarat. Bul sistema qaraqalpaq tiliniń fonetika, leksika hám grammatika tarawların óz ishine aladı. Til biliminiń bul tarawlarınıń hár biriniń ózine tán izertlew obektleri bol ǵ an menen, olar bir-biri menen tıǵ ız baylanıslı, mektepte fonetikanı úyrenbesten burın grammatikanı úyreniw múmkin emes. Sonday-aq, leksikanı úyrenbey turıp sóz shaqapların jeterli dárejede túsiniw múmkin emes. Sonlıqtan til qubılısların bir-biri menen baylanıslı túrde úyreniw bilim beriwdiń nátiyjeliligini arttıradı.

Oqıtıwdıń izbe-izlilik printsipti de ótilgen, ótilip atır ǵ an hám endi ótiletu ǵ ın teoriyalıq bilimlerdi bir-biri menen baylanıstırıp úyreniwge tiykarlanadı. Bul printsipti arqalı jańa materialdı ótilgen materiallar menen baylanıstırıp, bir temanı ótkende ekinshi bir tema ǵ a súyeniw múmkinshiligi tuwadı.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda bólimler arasında ǵ ı baylanıs printsipti. Qaraqalpaq tiliniń tarawlarınıń fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, puntuatsiya hám stilistikasınıń hár biriniń ózine tán úyreniw obektleri bol ǵ an menen, olardı oqıtıwda birin ekinshisinen ajratıp úyreniw múmkin emes. Óytkeni, qaraqalpaq tiliniń bólimleri bir-biri menen tıǵ ız baylanıslı. Máselen, oqıwshılardıń orfoepiyalıq, orfoefiyalıq hám puntuatsiyalıq jaqtan durıs jazıwın

qáliplestiriw ushin seslik qubılıslardı, nızamlardı, grammatikanı jaqsı ózlestiriwi kerek. Sintaksisti oqıtıw morfologiya menen tıǵız baylanısta alıp barıladı. Demek, qaraqalpaq tilinen sabaq ótiwde onıń bólimleri aralıǵındaǵı baylanısqa ayırıqsha itibar beriledi.

Teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw printsipti. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda teoriyanı ámeliyat penen baylanıstırıw printsipti degende ana tilinen alǵan teoriyalıq bilimlerdeǵımelde qollanıwın támiyinlew, ámeliy bilim hám kónlikpelerdi payda etiwdi túsinemiz.

Oqıwshı qaraqalpaq tilin teoriyalıq jaqtan úyreniw arqalı is júzinde grammatikalıq, orfografiyalıq, punktuatsiyalıq jaqtan sawatlı jazıwǵa, ádebiy tildiń normaları boyınsha sóyley biliwge úyreniw tiyis. Bul ushın mektepte fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, punktuatsiya, stilistika boyınsha teoriyalıq bilim beriliw arqalı oqıwshılardı kórkem oqıwǵa, oy-pikirin logikalıq jaqtan durıs ayta biliwge, dál hám anıq, tásirli hám mazmunlı sóylewge hám jazıwǵa, bayanatlar jasap biliwge, is qaǵazlarınan paydalana biliwge, ulıwma teoriyalıq bilimin ámelde qollana biliwge úyretiwimiz zárúr. Bul júdá qıyın is. Sonlıqtan mekteptegi beriletuǵın teoriyalıq bilim ámeliyat penen tıǵız baylanıslı bolıwı kerek.

Qaraqalpaq tili sabaqlarındaǵı til qubılısların talqı jasaw, tekst dúziw, bayan, shıǵarma jumısların jazıw arqalı ámeliy kónlikpeler qáliplesedi.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda oqıwshılar ulıwma didaktikalıq printsipler menen birge, ana tiliniń ózine tán printsiplerin jaqsı biliwi talap etiledi. Qaraqalpaq tilin oqıtıw ózine tán printsiplerine tómendegiler kiredi.

Oqıwshılardıń oyların rawajlandırıwǵa erisiw printsipti. Qaraqalpaq tili sabaqları oqıwshılardıń oylawın rawajlandırıwda keń imkaniyatlarǵa iye. Oylaw arqalı pikir payda boladı. Pikirlew bolsa sóylew arqalı júzege shıǵadı. Demek, oqıwshınıń oylawın rawajlandırmaq turıp awızeki, jazba pikirlewin rawajlandırıw múmkin emes. Bul ushın til hádiyselerin talqılaw, salıstırıw, analiz, sintez,

ulıwmalastırıw, anıqlaw hám basqa aqıl menen isleytu ğ in jumıslar oylawdı rawajlandıradı. Mısalı: altın saat, altın júzik, altın gúz, aq altın h.b. sózlerdiń mánilerin, olardıń qanday mánide qollanıl ğ anlı ğ in anıqlaydı. Salıstırıw usılında unli menen unsız dawıssızlardı, túbir menen qosımtanı, mánili sóz benen kómekshi sózdi, sóz benen sóz dizbegi h.b. salıstıradı.

Mu ğ allim qaraqalpaq tiliniń ulıwma didaktikalıq printsipleri menen birge onıń ózine tán printsiplerin jaqsı biliwi hám oqıtıw protsessinde qollana alıwı lazım.

Solay etip qaraqalpaq tilinen tereń hám sanalı bilimge iye bolıwı ushın tómendegiler esapqa alınıwı kerek.

1. Material kólemi ba ğ darlama ğ a sáykes belgili mólsherde klasqa, oqıwshılardıń jas ózgesheligine, bilimine, qábiletine sáykes bolıwı shárt;

2. Hár qanday jańa material ótkendegi temalar bir-biri menen tı ğ iz baylanısta bolıwı shárt;

3. Hár bir tema oqıwshılar ğ a túsinikli, anıq olardıń uqıbına say bolıwı, teoriyalıq material ámeliy jumıslar menen tı ğ iz baylanısta barılıwı tiyis;

4. Mu ğ allim óz jumıslarında pedagogika, psixologiya ilimleriniń jetiskenliklerin puxta paydalanıp barıwı tiyis;

5. Mu ğ allimlerdeń aldın ğ ı tájiriobelere orınlı hám keń túrde qollanılıp barılıwı oqıtıwdıń jańa pedogogikalıq texnologiya boyınsha qaraqalpaq tilin oqıtıwda paydalanıw .

Modullik oqıw insan bas miyiniń ózlestiriw sistemasına eń sáykeslestirilgen oqıtıwdı (assotsiativlik reflektorlıq oqıtıwdı bólsheklik sheginde oqıwdı) názerde tutadı. Modullik oqıtıwda sabaqlardı dúzilisi boyınsha jayıw, sistemalastırıw tiykar ğ ı orındı iyeleydi. Modullik oqıtıwdıń tiykar ğ ı printsiplerine: -sistema boyınsha kvantlaw (materialdı elementlerge, ajratıw), -mativatsiyanı qalıplestiriw (oqıw maqsetin, motivlerin belgilew), -oqıw elementi (bóliminde) erkin birge islesiw, -problemalıq, kognitiv-vizuallıqtı támiyenlew, -waqıttı únemlew printsipleri kiredi.

Al ulıwma, orta-arnawlı (kásiplik) tálım sistemalarında oqıtıw óz ózgesheliklerine iye. Pedagogikalıq kásip-óner kolledjlerinde sabaqlardı lektsiya hám seminar sabaqları formasında proektlestiriw múmkin. Bunda oqıwshılardıń ózbetinshe tálım alıwına da ayrıqsha itibar beriw talap etiledi. Oqıw moduli bir pútinlik túrinde: (problemalıq)

Oqıw maqsetleri ---> óz betinshe ---> lektsiya(mini diskussiyalıq)---> menen tanısıw jumıs (informatsiyalıq informatsiyalardı (texnologiya-lar toplaw járdeminde) seminar ---> óz betinshe ---> óz betinshe islew ---> lektsiya jumıs ámeliy lab/lıq jumıs izbe izliginde bolıwı múmkin. Seminar sabaqlarınıń jańa túrleri esaplan ğ an analetikalıq, ekspertlik, reflektorlıq, konsultativlik, proektlik, master klass seminarların endiriw arqalı anıq jańa kórinisti ushıratıw múmkin.

Analitikalıq seminar ekspertlik.seminar Oqıw maqsetin---> lektsiya---> diskussiya ---> master klass konsultatsiya. Seminar reflektivlik seminar ---> Konferentsiya---> ---> dóngelek stol proektlik seminar.

Bunday sabaq túrlerinde oqıwshılardıń fiziologiyalıq imkaniyatların esapqa al ğ an halda oqıtıw shegarası keńeyedi. Sabaqta ğ ı eń áhmiyetli belgilerdiń qatarın erkin pikir alısıw, basqalardıń pikirín húrmet etiw, tálım protsessiniń jeke adamdı rawajlandırıw ğ a hám tárbiyalaw ğ a qaratıl ğ an bolıwı iyeleydi. Bunda belgilerdi payda etiw zárúrli metodlar hám ámeller járdeminde iske asırıladı. Metodlardı tańlaw oqıw materialınıń spetsifikasınan, oqıwshılardıń tayarlı ğ ına sabaqqa, tema ğ a ajratıl ğ an waqıttan, oqıw qurallarınıń, informatsiyalıq, texnikalıq qurallardıń bar bolıwınan ğ árezli. Soń ğ ı waqıtlarda keń taral ğ an dástúriy emes sabaqlardıń qatarına: teatrlastırıl ğ an sabaqlar, jarıs sabaqlar, oyın sabaqları, programmalastırıl ğ an dóretiwshilik hám oylap tabıwshılıq sabaqları, konferentsiya, seminar, ekskursiya sabaqları kiredi. Bul mu ğ allimge zerigerli dástúriy sabaqlardan bir qansha uzaqlasıw imkaniyatın beredi.

Konferentsiya saba ğ ı - basqa sabaqlardan oqıwshınıń bilimdi óz betinshe informatsiya dereklerinen alıwı, konferentsiya jańadan alın ğ an bilimler ústinde

islew arqalı tayarlanıwı menen ajıralıp turadı. Muǵ allimniń konferentsiyadaǵı roli oqıwshılardıń konferentsiyada bayanatlar menen shıǵıwın hám onıń talıqlanıwın shólkemlestiredi. Informatsiyaǵa tolıqtırıw, dúzetiw kirkiziwge járdem beredi. Konferentsiya juwmaqların ulıwmalastıradı, nátiyjesin aktuallastıradı hám bir pútin xızmetti bahalawda óz tásirin kórsetedi. Konferentsiya sabaǵı oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın qábiliyetin anıqlawǵa, olarda ilimge umtıwshılıqtıń artıwına, initsiativalıq penen aktivliktiń, óz betinsheliktiń hám juwapkershilik sapalarınıń rawajlanıwına tásir etedi. Konferentsiya sabaǵınıń nátiyjeliligi temanıń durıs tańlanıwınan, aktuallıǵınan, wazıypalardıń anıq bólistiriliwinen, oqıwshılardıń temanı tańlaw erkinligi hám orınlaw juwapkershiliginiń qalıplesiwinen, jumıs barısınıń turaqlı qadaǵalanıp, esapqa alınıp barılıwı hám durıs proektlestiriliwinenǵa árezli boladı.

Bunday sabaqlarǵa modellik sabaq dóńgelek stol, múyeshler (debat) strategiyaları hám oqıtıwdaǵı insert metodikası, kubikler strategiyası, úsh basqıshlı intervyu «kop-kop» strategiyası, semantikalıq analiz h.t.b. bir qansha metdlardı qollanıw arqalı erisiw múmkin.

Modullik sabaq. «Múyeshler» strategiyası. «Múyeshler» -hár qıylı pikirlerdi payda etiwshi temalar boyınsha debatları, diskussiyalardı shólkemlestiriw usılı sıpatında qollanıwshı birgeliktegi oqıw xızmeti. «Múyeshler» kóbinese teksti oqıp bolǵannan soń yamasa lektsiya tıńlaǵannan keyin qollanıladı. Sonday-aq ol usınıs etilgen bir tema boyınsha da isletiliwi múmkin. Bunda:

1. Studentler usınıs etilgen tema ústinde oylap, belgili bir sheshimge keliwi tiyis.

2. Studentler óz pikirlerin argumentlerge tayanǵan halda bayanlap, hár qıylı kóz qaraslardı bildiredi.

3. Studentler úsh minut ishinde óz pikirin qorǵawshı kishkene shıǵarma jazıwdı tapsırıw múmkin.

4. Jazıp bol ğ annan soń, qatnasıwshılardı qarama-qarsı pikirge iye bol ğ anlardı hár qıylı (qarsı) múyeshlerge bólistiriw zárúr. Neytral pikirdegiler ortada turadı.

5. Topardıń a ğ zaları 5 minut ishinde óz-ara pikir alısıp, olardı talqılap, eń jaqsı argumentlerdi tańlap aladı. Bunnan tısqarı topar pikirini bildiriwge bir yamasa eki arator sóylewi kerek.

6. Toparlardı gezekpe-gezek óz pikirini bildiriwge, tiykar ğ ı isenimli argumentlerin keltirip ótiwge shaqırıladı.

7. Bunday debatlardıń dáslepki qádemin islegennen soń pikir alısıw ğ a topardıń basqa a ğ zaları da qosılıwı múmkin.

8. Ayırım debat qatnasıwshıları aldın ğ ı shı ğ ıp sóylewden soń óz pikirini ózgeritiwi itimal. Bunday ja ğ dayda olar qálegen waqıtta toparın ózgeritiwi, basqa pikirles topar ğ a barıp qosılıwı múmkin. Mu ğ allim bunday kóshiwlerdi quwatlawı kerek.

9. Diskussiya juwmaqlan ğ annan soń hár bir topar ğ a óziniń kóz-qarasların hám pikirini qosıp juwmaq jasawdı tapsırıw lazım. Sońınan hár bir oqıwshıdan óz pikirlerin jazba jumıs formasında tayarlawdı soraw kerek. Quramalı jazba jumıslarda qarsı táreptiń pikirleri hám oqıwshınıń óz pozitsiyasını qor ğ aw ushın konturargumentlerdi qollanıwı inabatqa alınadı.

Shı ğ ıw kartası. Eger diskussiya ğ a waqıt jetpese qatnasıwshılar óz pikirlerin kortochkalar ğ a úsh punkt boyınsha jazıwı múmkin:

- Sabaqtıń eń áhmiyetli basqıshı.
- Sabaq teması boyınsha bir soraw
- Sabaq materialı boyınsha ulıwma túsinik beriw

Úsh basqıshlı intervyu Úsh basqıshlı intervyu belgilibir temada ğ ı qatnasıwshılardıń bir birinen intervyu alıwı menen ótiwshi birgeliktegi oqıw metodı. Máselen, úsh adamnan qural ğ an komanda da A a ğ zası B a ğ zasına intervyu aladı. Al V a ğ zası juwaplardıń tiykar ğ ı jerlerin jazıp baradı. Hár bir

intervyuden soń qatnasıwshılar rollerin almasadı. Sonday qılıp topardıń hár bir aǵ zası intervyyu beriwshi ornında hám intervyyu alıwshı orında ózin sınap kóredi.

Úsh basqıshlı intervyyu qálegen tiptegi sabaqqa qollanıwı múmkin.

Tórt adamnan qural aǵ an toparda intervyyu úsh basqıshta ótedi.

Birinshi gezekte A hám V aǵ zaları, B hám G aǵ zalarınan intervyyu aladı.

Ekınshi gezekte- A hám V juwap beredi, al B.hám G intervyyu aladı.

Úshınshi gezekte hámme óz juwapları menen artaqlasadı.

Mısalı úsh basqıshlı intervyyuda:

- Jańa temanı túsindiriwden aldın usı tema boyınsha nelerdi bilesizler. Usı tema menen baylanıslı qanday máselelerdi qarap shıǵıwdı qáleysizler.-degen sorawlar beriliwi itimal.

- Oqıwshılardan óz jeke bilimlerin yamasa jeke tájiriybesin aytıp beriwdi talap etiwshi sorawlardı beriw máselen, dostıńızdaǵı siz húrmet etetuǵın úsh belgini atań hám ne ushın ekenligin túsindirıń. Eger waqıt keńliginde sayaxat ete alǵanıńızda qaysı dáwirdi barıp kórgen bolar edıńiz.

- Sabaqta ótilgen materialardı ulıwmalastırıw boyınsha sorawlar:

Búgingi aytlıǵan ideyalardıń qaysıları sizler ushın eń áhmiyetli boldı hám ne ushın. Búgin úyrenilgen bilimlerdi turmısta qalayınsha qollana alasızlar.

- Úy tapsırmasın takrarlawǵa tapsırma:

Keshegi oqıǵan tekstińizden qanday tiykarǵı máselelrdi ajıratıp kórsete alasızlar. Úy wazıypalarında ne nárse eń qızıqlısı boldı. Eń quramalıları qaysıları. -

- Hár qıylı pánlerge tiyisli tiykarǵı, krntseptual máselelr:» Bul máseleni sen qanday jol menen sheshtiń.» Usı tarawǵa tiyisli házir sende payda bolǵan qanday boljawlar yamasa gipotezalar bar.

«Kubikler» startegiyası. K-úyreniliwshi temanı perspektivası boyınsha qarawdı jeńillestiriwshi oqıtıw metodikası esaplanıladı.

K- oylawǵa járdem beriwshi sorawlar menen qollanıladı.

K- Hár bir tárepi 15-20 sm bolıp, 6 sorawdı qamtıyadı.

Sorawları

- Bul ne ekenligin aytıń.
- Bunı ne menen salıstırıw ǵ a boladı. Salıstırıń.
- Bu ǵ an uqsas ne bar. Bul nege uqsaydı.
- Unamlı hám unamsız, unamlı-qarsı argumentlerdi atap beriń.
- Bunı qalainsha qollanıw ǵ a boladı.

Protsess tómendegishe ótkeriledi:

1. Tema járiyalanadı, sońınan oqıwshılardan tema haqqında oylap kóriw ya ǵ nıy usı zattı qanday halda kórip tursa sonday halda túsindiriw tapsırıladı: reńi, forması, belgileri hám t.b.

2. Oqıwshılar tema boyınsha sorawlar ǵ a jazba juwap tayarlaydı. Bunnan soń birinshi soraw oqıladı.

1. Dıqqat penen qarań bul ne.

2. Bul nege uqsaydı hám nelerge uqsamaydı.

3. Oyıńızda payda bol ǵ an assotsiatsiyanı (baylanıstı) atań. Oyıńız ǵ a erk beriń.

4. Analizlep kóriń. Bunı qalayınsha islew múmkin.

5. Qollanıw múmkinshiligini aytıń. Bunı ne islew múmkin, qalayınsha qollanıw ǵ a boladı.

6. Bunı tastıyıqlawshı hám qarsı argumentlerdi keltiriń. İsenimli pikirlerdi tabıń. Qálegen argumentińizdi paydalanıń, olardı qosıń yamasa alıp taslań.

Bul jazba jumıstan soń oqıwshılar ekew ara kubiktiń hár bir tárepindegi soraw boyınsha juwapların, pikirini almasadı, oqıp beredi.

2 x 2 topardan qálewshiler topardıń jazba juwabi menen tanıstıradı.

K - bilimlerde shaqırıw hám pikirlew basqıshlarında qollanıwı múmkin.

K - oqıwshılar ǵ a kóbirek bilim biliw ushın tema aldın ala jaqsı tańlan ǵ an bolıwı tiyis.

K - Qollanıwda mu ǵ allim jazıp barıwı, oqıwshılar bir-birine kesent bermewi kerek.

Ádebiyatlar:

1. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mah orat. – Toshkent: 2006.
2. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. –Toshkent: 2000.
3. *G'ulomov A., Qodirov M.* Ona tili wqitish metodikasi. –Toshkent: 2001.
4. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqıtıwdın' ayrım ma'seleleri. - No'kis: 1992.
5. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* Wzbek tili wqitish metodikasi. –Toshkent: 2010.
6. *Isabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikasi. –Toshkent: 2003.

4-TEMA: QARAQALPAQ TILIN ZAMANAGÓY QATNASTA OQITIW

USILLARI

Reje:

1. Tildi kommunikativ tiykarda oqıtıw
2. Tildi kompetentsiyalıq jantasıw tiykarında oqıtıw

Tayanısh túsinikler:

Kommunikativ, *kompetenciya, interaktiv metodlar, sinkveyn, venn diagramması*, kommunikativlik kompetenciya, axborot penen islesiw kompetenciya, shaxs sıpatında óz-wózın rawajlandırıw kompetenciya, sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya, uluwma mádeniy kompetenciyalar, matematikalıq.

Mámleketimizdiń keleshegi búgin mekteplerde tálim-tárbiya alıp atır ǵ an perzentlerimizge, olardıń hár tárepleme jetik, salamat hám kompetentli bolıp jetilisiwine baylanıslı. Bunıń ushın keleshek áwladtı shaxs sıpatında qáliplestiriwge jıldan-jıl ǵ a bar dıqqat itibar hám imkaniyatlar qaratılmaqta.

Bul imkaniyatlardan paydalanatu ǵ ın oqıtıwshılar ózler joqarı dárejede jetik kompetentli innovatciyalıq texnologiyalardı ónimli paydalana alatu ǵ ın kadrlar bolıwı zárúr.

Zárúr bol ǵ an, bilim, kónlikpe, hám uqıplılıq sonıń menen birge olarda ómir kónlikpelerin ya ǵ niy kompetenciyalardı qáliplestiriwde oqıtıwshınıń innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıwdıń túrli usılları hám jolların kórsetip ótiw maqsetke muwapıq boladı.

Búgingi kúnde Mamleketlik bilimlendiriw standartı tiykarında tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriw tykarında tajriybe izertlew jumısları alıp barılıp atır. Bul boyınsha birinshi basqısh 2015-2016 oqıw jılında uluwma bilim beriw pánleri boyınsha oqıwshılarda tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriwdiń metod hám usılların belgilengen eksperimentator oqıtıwshılar tájriybeden ótkerip atır. Tájriybe sonı kórsetip atır, tayanısh kompetenciyalardı qáliplestiriwde oqıtıwshılardıń ózleri joqarı dárejede kompetenciyalar ǵ a iye bolıw kerekligin

talap etpekte Hár bir oqıw páninen kompetenciyalıq qatnasqa tiykarlan ğ an mámleketlik bilimlendiriw standartında belgilengen bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar ğ a iye bolıwın táminlew;

•Hár bir pánnen kompetenciyalıq baylanısqa tiykarlan ğ an oqıw ba ğ darlamasında belgilengen bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar ğ a iye bolıwına sháriyat jaratıw;

Joqarıda ğ 1 talaplardan kelip shı ğ ıp kompetenciya – bul ne? degen soraw ğ a:

Kompetenciya – latınsha compete – erisip atırman, múnasippen, ılayıqpan degen mánini bildirip 2 túrli ba ğ darda qollanıladı.

• belgili bir mámleketlik organ (jergilikli ózin-wózi basqarıw organı) yaki mánsapdar shaxstıń nızam, ustav yaki basqada hújjet penen belgilengen wákilleri, huqıq hám minnetleriniń sheńberi;

• qanday da bir tarawda ğ 1 bilimler, tájriybeler (Óz.ME 4-tom).

Tayanısh kompetenciyalar 6 bolıp:

1. Kommunikativlik kompetenciya;
2. Axborot penen islesiw kompetenciyasi;
3. Shaxs sıpatında óz-wózin rawajlandırıw kompetenciyasi;
4. Sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya;
5. Uluwma mádeniy kompetenciyalar;
6. Matematikalıq sawatlılıq, pán hám texnika jańalıqlarınan xabardar bolıw hám de paydalanıw kompetenciyasi;

1. Kommunikativlik kompetenciya komponentleri:

- wóz pikiriniń awızeki anıq hám túsiniqli bayan ete alıw;
- wóz pikiriniń jazba ráwishte sawatlı(imla hám metodikalıq jaqtan) bayan etiw;
- tema boyınsha berilgen sorawlar ğ a juwap beriw, sorawlardı durıs qoya biliw;

• sóylesiwde sáwbetlesiniń pikirin húrmet etiw, qarım-qatnas mádeniyatına amel qıl ğ an halda óz pikirlerin qor ğ aw; kishi toparlarda birgelikte islew.

2. Axborot penen islesiw kompetenciyası komponentleri:

- Sabaq barısında bar bol ğ an xabar (axborot) dereklerinen paydalana alıw;
- zárúr bol ğ an xabarlardı izlep tabıw;
- xabarlardıń ishinen eń tiykarların tańlap alıw;
- xabarlardı túrlerge ajıratıw hám tarqatıw qa ğ ıydalarına ámel qılıw (paydalan ğ an mánzilin kórsetiw);

- pánge baylanıslı internet portallarınan paydalana alıw;

3. Shaxs sıpatında óz-wózın rawajlandırıw kompetenciyası komponentleri:

- al ğ an bilimlerin kúndelik turmısta qollay alıw;
- teoriyalıq bilimlerdi ámeliyat penen baylanıstıra (shını ğ ıw, mısál, ámeliy shını ğ ıw, laboratoriya jumısı arqalı) alıw;

- yerkin túrde bilim alıw (pánge baylanıslı krujoklar, kitaplar, oqıw hám t.b. qatnasıp barıw);

- wóz háreketlerin adekvat bahalay alıw (kemshilik hám qatelerin túsiniw);

- sistemalar, waqiyalar hám hádiyseler, mashqalalalı ja ğ daylar ortasında ğ ı baylanıstı túsiniw;

4. Sociyal aktiv puxaralıq kompetenciya komponentleri:

- Sabaq barısında belsene qatnasıw;
- klastan tıs hám jamaat islerinde belsendilik;
- Isırappershilikke jol qoymaw, mektep múlki (parta, taxta, shkaf hám basqa materiallıq baylıqlardı asıraw, tábiyiy baylıqlardı suw, gaz, elektr-energiya) ğ a bol ğ an jaqsı múnasiyette bolıw;

- woqıw quralların tártipli saqlaw;

- klass abroyın kóteriwge óz úlesin qosıw (pánlerdi ózlestiriwde tómen úlgeretu ğ ın oqıwshılar ğ a járdem beriw);

5. Uluwma mádeniy kompetenciyalar komponentleri:

- Ádep-ikramlıq qa ğ ıydalarına ámel qılıw;
- qabıl etilgen mektep formasına (mektep, sport, laboratoriya) ámel qılıw;
- uluwma milliy mádeniyat (ekonomikalıq, muzika mádeniyatı, ekologiyalıq, midicinalıq hám basqa) ğ a ámel qılıw;
- til mádeniyatına ámel qılıw;
- sóylew mádeniyatına ámel qılıw;
- úrp-ádetler, dástúrlar, milliy-mádeniy dástúrlerge bawırıken hám sabırlı bolıw;

• 6. Matematikalıq sawatlılıq, pán hám texnika jańalıqlarınan xabardar bolıw hám de paydalanıw kompetenciyası komponentleri:

- Pánge baylanıslı bol ğ an túrli formula, model, sızılma, grafik hám diagrammalardı oqıy alıw hám paydalanıw;
- tema ğ a baylanıslı prezentaciya materialların tayarlay alıw;
- prezentaciya materialların tayarlawda animaciyalardan paydalanıw;
- electron sabaqlıq hám sabaqlıq hám oqıw qollanbalardan paydalana alıw;
- electron axborot resurslarınan (texnikalıq) paydalana alıw;

Joqarıda berilgen sıpatlardı oqıwshılarda qáliplestiriwde oqıtıwshı innovaciyalıq texnologiyalardan joqarı dárejede sheberlik penen paydalanıp sabaq barısında innovaciyalıq jaqtan qatnasta bolıwı lazım.

Innovaciyalıq tálim - sonday bilimler tarawı bolıp, olardıń járdeminde úshinshi mırn jıllıqta mámlekettiń bilimlendiriw tarawında pútkilley burılıw júz beredi, oqıtıwshı iskerligi jańalanadı, oqıwshıda erkin pikirlik, bilimge zárúrlık, Watan ğ a mehir-muhabbat, insaniylik tuy ğ ıları, sezimleri payda boladı hám ómir kónlikpelerin qáliplestirip baradı.

Házirgi kúnde oqıw barısında innovaciyalıq texnologiyalar, pedagogikalıq hám axborot texnologiyalardı qollaw ğ a bol ğ an qızı ğ ıw, itibar kúnnen kúнге kúsheyip barmaqta. Bunıń tiykar ğ ı sebeplerinen biri dástúriy sabaqta oqıwshılar tek ğ ana tayar bilimlerdi iyelewge úyretilgen bolsa, zamanagóy texnologiyalar olardıń iyelewi tiyis bol ğ an bilim, kónlikpe, uqıplılıqlardı ózleri izlep tabıw ğ a,

izleniwge, piker júrgiziwge, mashqalalardı sheshiwde birgelikte islesiwge, úyrenilgen materialdı hár tárepleme talıqlaw ǵ a, qararlar qabıl etiwge hám bir sheshimge keliwge ba ǵ darlaydı. Bul ba ǵ darda oqıtıwshınıń tiykar ǵ ı wazıypası: oqıwshılarda bilim alıw kónlikpelerin tárbiyalaw. Demek, oqıw processinde balalardıń bilim alıwında innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı ónimli paydalanıp barsa ǵ ana, jámiyetimizdiń keleshegi bol ǵ an salamat balalardı qalıplestirip baradı.

Aqılıy hújim metodi

Aqılıy hújim toparlar arasında qollanılatuǵın, kóplep ideyalardı islep shıǵıw múmkin bolǵan metod esaplanadı.

Mısalı: Til degenimiz ne? degen soraw beriledi.

Til – qarım-qatnas quralı.

Til – millettiń tiykarǵı belgisi.

Til – millettiń biybaha baylıǵı.

Til – ana tili.

Til – mámleketlik til.

Til – oydı júzege shıǵarıwshı qural.

Til – oydıń sırtqı kórinisi.

Til – adamnıń bir aǵzası.

Til – bul dúnya tilleri.

Til – jámiyetlik qubılıs. Jámiyettiń rawajlanıwı menen ózgeredi.

Til – óz ara pikirlesiw quralı.

Til – kórkem ádebiyattıń birinshi elementi.

Til – uluwma xalıq dóretpesi, ol uluwma xalıqlıq sıpatqa iye.

Sinkveyn metodi

Sinkveyn metodi – xabarlardı qısqasha bayan etiw, qospalı oy-pikirlerdi bir neshe sózler járdeminde bayan etiw imkaniyatın beretuǵın metod.

Mısalı:

1. Sinonim
2. Hár qıylı, mániles
3. Mánileri jaqın boladı, awmastırıladı, obrazlılıqqa iye boladı.
4. Seslik dúzilisi hár túrli, mánileri jaqın sózler sinonim dep ataladı.
5. Mániles sózler

Ádebiyatlar:

7. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: 2006.
8. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. – Toshkent: 2000.
9. *Ćulomov A., Qodirov M.* Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2001.
10. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqıtıwdıń ayrım máseleleri. -Nókis: 1992.
11. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: 2010.
12. *Isabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikasi. –Toshkent: 2003.

5-TEMA: QARAQALPAQ TILIN KOMPOTENTTSIYALIQ QATNAS TIYKARINDA OQITIW USILLARI

Reje:

1. Sóylesiw kompetentligi
2. Lingvokultrologiyalıq kompetentlik
3. Pragmatikalıq kompetentlik

Tayanısh túsinikler:

Kompetentlik, lingvokultrologiya, lingvokultrologiyalıq kompetentlik, pragmatikalıq kompetentlik.

Tálimniń shaxsqa baǵ darlanǵanlıǵı. Óz mańızına kóre bul baǵ dar tálim protsessidegi barlıq qatnasıwshılardıń tolıqlı rawajlanıwın kózde tutadı. Bul bolsa Mámleketlik tálim standartı talaplarına juwap bergen h alda oqıwshınıń intellektual rawajlanıwı dárejesine baǵ darlanıp qoymaymstan, onıń ruwh ıy-kásiplik h ám shaxsiy ózgesheliklerin esapqa alıwdı da ańlatadı.

- **Sistemalı jantasıw (iykemlesiw).** Tálim texnologiyası sistemasınıń barlıq belgileriniń ózinde júzege asırılıwı zárúr: protsesstıń dialogiyalıǵı, ondaǵı bólimlerdiń ózara baylanıslıǵı, tolıqlıǵı.

- **Ámeliy jantasıw** - shaxsta is júritiw ózgesheliklerin qalıplestiriwge tálim protsessin baǵ darlaw; oqıwshını aktivlestiriw h ám intensivlestiriw, oqıw protsessinde onıń barlıq uqıplılıǵı h ám imkánıyatların, dıqqatlıǵı, ıqlashlıǵı h ám erkligin iske salıwdı shárt qılıp qoyadı.

- **Dialogiyalıq (áńgimelesiw) jantasıw.** Tálim protsessidegi qatnasıwshı subektlerdiń psixologiyalıq birligi h ám ózara islesiwlerin jaratıw zárúriyatın belgileydi. Nátiyjede bolsa, shaxstıń sotsiallıq aktivligi h ám usınısı kúsheydi.

- **Birgeliktegi islesiw tálimin shólkemlestiriw.** Demokratiya, teńlik, subektlar múnásebetinde oqıtıwshı h ám oqıwshınıń teńligi, maqseti h ám aktivlik mazmunı menen birgelikte anıqlawdı kózde tutadı.

- **Mashqalalı jantasıw.** Tálim protsessin mashqalalı jaǵdaylar arqalı korsetiw tiykarında oqıwshı menen birgeliktegi islesiwdi aktivlestiriw usıllarınan biri tabıladı. Bul protsesste ilimiy biliwdiń obektiv qarama-qarsılıqların anıqlaw hám olardı sheshiwdiń dialektikalıq oylanıwın rawajlandırıw hám olardı ameliy aktivlmkte sotsial ráwishte qollaw támiynlenedi.

- **Maǵlıwmat beriwdiń eń jańa quralı hám usıllarınan paydalanıw:** yaǵnıy oqıw protsessine kompyuter hám informatsiyalıq texnologiyalardı endiriw. Joqarıdaǵı kontseptual qatnasıw hám “Dene tárbiyası teoriyası” pániniń quraması, mazmunı, oqıw maǵlıwmat kóleimmen kelip shıqqan hám alda oqıtıwdıń tómendegi usıl hám quralları tańlap alındı.

- **Oqıtıw usılları hám texnikası:** sáybetlesiy, keys stadi, mashqalalı usıl, úyretiwshi oynılar, “aqlıy hám újim”, insert, “Birgelikte úyrenemiz”, pinbord, lektsiya (kirisiw lektsiyası, vizual lektsiya, tematikalıq, lektsiya-konferentsiya, anıq jaǵdaylardı sheshiw, aldınnan rejelestirilgen qáteli, túsindiriwshi, juwmaqlaw).

- **Oqıtıwdı shólkemlestiriw formaları:** frontal, kollektiv, toparlı, dialoglı, poliloglı hám ózara islesiwge tiykarlanǵan.

- **Oqıtıw quralları:** ádettegi oqıtıw quralları (sabaqlıq, lektsiya teksti, tayanısh konspekti) dan tısqari, kompyuter hám informatsiyalıq texnologiyaları jáne kórgizbeli qurallar hám kartalar.

- **Óz-ara baylanıs quralları:** baqlaw nátiyjeleriniń analizi tiykarında oqıtıwdıń diagnostikası (tashxisi).

Adamlar jámiyette jasaw protsesinde onda belgili bir normalarǵa tiykarlanadı, sol jámiyetlik ortalıqqa sáykes túrde háreketlenip, ómirdegi bazı bir sotsiallıq minnetlerin orınladı. Hár qanday shaxs óziniń orınlap atırǵan jámiyetlik imkaniyatlarına muwapıq túrde belgili bir normalarǵa tiykarlanıp sóylew májbúriyatına iye boladı, bul sóylew bolsa sóylewshi óziniń orınlap atırǵan jámiyetlik wazıypaları haqqında maǵlıwmat beredi. Bunı sóylewdiń sotsiallıq sáykesleniwi dep atawǵa boladı. Belgili bir jámiyetlik xızmetti

orinlawshı hár qanday shaxstıń sóylewi shu ğ illanatu ğ in kásibi kóz-qarasınan arnawlı til belgilerine iye boladı. Olar sóylew subektiniń psixologiyalıq, logikalıq hám filosofiyalıq múnásibeti menen tikkeley baylanısqa iye.

Jámıyetlik wazıypa túsini ğ i sóylew subektiniń iyelep tur ğ an wazıypası yamasa islep atır ğ an kásibi mánisin ańlatadı.

Sóylew subektiniń jámıyetlik wazıypası tek onıń kásibi menen sheklenip qalmaydı. Sóylew subekti óziniń tiykar ğ ı sotsiallıq wazıypasınan tısqarı áke, er, qarıydar, qáste, qońsı sıyaqlı bir qatar qosımsha hám turaqlı wazıypalardı da orınlaydı.

Bul sotsiallıq wazıypanı orınlaw kóz-qarasınan sóylew subekti óz pikiri arqalı bayanlawı kerek bol ğ an xabar kórinislerin sóylew sharayatına hám de stillik táreplerine qaray «basqara alıw imkaniyatı» na iye bolıwı kerek. Mine usı «basqara alıw imkaniyatı» sóylewdiń psixolingvistikalıq ba ğ darın dúzip keledi.

Joqarıda ğ ı sotsiallıq wazıypalar ózine tán kodlanıwshı til elementlerine iye bolıp, sóylewshı sóylew sharayatına qaray bul elementlerdi almastırıp turadı. Sáwbetlesler sóylewdiń mazmunınan sotsiallıq wazıypa orınlap atır ğ an hár bir shaxsqa tán normativ elementler shegarasın ajıratıw imkaniyatına iye boladı, olar ápiwayı aytılıwdıń ózinde-aq, sotsiallıq wazıypalar ğ a tán mánini seze aladı.

Sotsiallıq wazıypalardıń belgileri sıpatında dáslep sóylew normativi túsini ğ i ajıratıp alınadı. Sóylewshiniń turaqlı ámelge asıp baratu ğ in sotsiallıq wazıypası rásmiy múnásibet belgilerine iye boladı. Usı ğ an baylanıslı, sóylewshı ózi iyelep tur ğ an kásibi kóz-qarasınan baslıq, kásiplesleri hám xızmetkerlerine qatnaslı rásmiy múnásibetti bildiriwshı til hám sóylew elementlerinen paydalanadı. Bul etapta onıń huqıq hám májbúriyatları tek rásmiy intonatsiyanı talap etedi. Barlıq sotsiallıq wazıypalarda ğ ı sıyaqlı, bunda da sóylew intonatsiyası, háreketleniw tempı, ásirese, im-ishara tili joqarı dárejede qalıplesken boladı. Sáwbetlesler ortasında ğ ı bunday múnásibet sotsiallıq aspektke kóre sáykes múnásibet dep esaplanadı, biraq bul sóylew múnásibetiniń mazmunlıq aspekti sáykes emes

múnásibet ekenligin dálilleydi. Sáwbetlesiwshiler arasında ğ ı huqıq hám májbúriyatlar boyınsha hár bir shaxs rásmiy intonatsiyadan paydalan ğ an halda sóylewde hákimlik hám boysınıwshılıq elementleri buyırıq hám boysınıw sıyaqlı sóylew aktlerin payda etedi. Hár qanday rawajlan ğ an tilde sotsiallıq wazıypalardı orınlaw ğ a xızmet etetu ğ in til elementleri bar. Sáwbetlesiwshiler mine usınday til elementlerinen paydalanıp, ózleri orınlap tur ğ an sotsiallıq imkanıyatların pikiri arqalı bayanlaydı.

L.P.Krisin sóylewdegi baylanıs-aralasıw hám sóylewshilerdiń sotsiallıq wazıypaları haqqında pikir júritip, baylanıs-aralasıw sharayatında qatnasıwshılardıń sóylewin eki topar ğ a ajıratadı: 1. Sáykes sóylew. 2. Sáykes emes sóylew.

Sáykes sóylewde jınısınan tısqarı jas ózgesheligine baylanıslı da birdeylik, teńlik talap etiledi.

Kommunikatlardıń sózlerinen olardıń teń ekenligin «dostımjan» sóziniń leksikalıq mánisinen, hayal adam ekenligin gáptiń jawshılar haqqında bolıp atır ğ anlı ğ inan bilip alamız. Demek, bunda awızeki sóylew qatnasıwshıları sotsiallıq járejesine qaray bir-birine ba ğ ınıshlı emes. Olardıń óz ara teńligi, hayal adam ekenligi simmetriyalıq pikir alısıwda erkin pikirlew imkanıyatın jaratadı. Simmetriyalıq pikir alısıw túsiniğiniń negizinde eki túrli halattı baqlaw ğ a boladı. Birinshi halatta simmetriyalıq pikir alısıw ğ a kirisiwshi shaxslar simmetriya termini teoriyasına kóre teńlik tiykarında ğ ı «shın kewilden pikirlesiw» múnásibetinde boladı. Bul halatqa baylanıslı olardıń pikir alısıwında «teń huqıqlılıq», «shın kewilden pikirlesiw» ottenkası óz sáwleleniwiniń tabadı.

Simmetriyalıq pikir alısıwdıń ekinshi kórinisinde kommunikantlardıń jası, jınısı, sotsiallıq dárejesi boyınsha olar óz ara teńlik múnásibetinde bolsa da, biraq pikir alısıwda simmetriyalıq múnásibettiń unamsız kórinisi kózge taslanadı.

Asimmetriyalıq pikir alısw túsiniinde bolsa, óz ara pikir alısw protsesinde onıń qatnasıwshılarınan biriniń sotsiallıq jaqtan «baǵınıshlıǵı» yamasa «ústinligi» sezilip turadı.

Ulıwma til biliminde kórsetiliwinshe, tildi sotsiallıq hádiyse sıpatında túsiniw hám de baylanıs-aralasıw hám pikirlew-ańlaw quralı sıpatında úyreniwdiń eki baǵdarı bar. Bul izertlewdiń birinshi baǵdarına tildi jámiyettiń ónimi sıpatında úyreniw, sonday-aq, tilge, onıń strukturasına, onıń qalıplesiw nızamlılıqlarına túrlishe ulıwma sotsiallıq faktorlardıń tásinin úyreniw kiredi. Ekinshi baǵdar bolsa, tildi jámiyettiń instrumenti, pikirlew-ańlaw quralı hám baylanıs-aralasıw (kommunikatsiya) quralı sıpatında izertlew bolıp tabıladı. Bul baǵdar óz gezeginde ekige bólinedi:

1. Tildi pikirlew-ańlaw quralı sıpatında úyreniw.
2. Tildi baylanıs-aralasıw, kommunikatsiya quralı sıpatında úyreniw.

Baylanıs-aralasıw protsesinde tilden paydalanıwdıń eki tiykarǵı maqseti názerde tutıladı: a) qandayda bir nárese haqqında xabardıń bayanlanıwı; b) adamlardıń ruwxıyatı hám sanasına tásir etiw.

Solay etip, tildiń ayırım adamlardıń sanası hám ruwxıyatına tásir etiw quralı sıpatında qollanıwı pragmalıngvistikanıń predmeti esaplanadı. L.A.Kiseleva lingvistikalıq pragmatikanı sotsiolıngvistikanıń elementleriniń biri dep esaplaydı.

Pragmalıngvistika hám sotsiolıngvistika tarawları haqqındaǵı bul pikirlerdiń barlıǵı tuwrı, biraq, olardıń barlıǵı, bizińshe, belgili dárejede túsindirmeler beriwdi talap etedi. Atap aytqanda, jámiyettegi sotsiallıq reallıqlardıń tildegi sáwleleniw hám de olardıń ulıwma millet tiline tásiiri sıyaqlı máselelerdi sotsiolıngvistika óz ishine aladı. Máselen, tildegi bazı bir sóz yamasa turaqlı dizbeklerdiń millettiń ómirindegi sotsiallıq ózgerislerdiń tásirinde paydalanıwda bolıwı yaqm paydalanıwdan shıǵıwı, sonday-aq, millettiń úrp-ádetleri menen baylanıslı halatlardıń tildiń bazı bir qatlamları menen baylanıswı hám tásiiri sıyaqlı baǵdarlar tikkeley sotsiallıq til bilimi predmetin dúzip keledi. Tildiń sotsiolıngvistikalıq aspektte izertleniw belgili bir tárepleri menen lingvistikalıq

pragmatika tarawına jaqınlasadı, izertlew obekti qaysı tochkada hár eki taraw ushın bir obektke aylanıwı. İzertlew obekti bir bolsa da, bul eki taraw mine usı sharayatta óziniń izertlew usılları menen belgili dárejede parıqlanadı. Pragmalingvistika tarawı ushın sóylewshi hám tınlawshı arasında ǵ 1 qatnas, sotsiolingvistikada til hám sóylewdiń qalıplesiwi ushın sebep bolatu ǵ in sotsiallıq faktorlardıń tásiri tiykar etip alınadı.

Evfemizmler tilde bar bol ǵ an sózlerdiń sinonimleri bolıp tabıladı. Ayırım tilshi ilimpazlar evfemizmlerdi stilistikaniń obekti sıpatında qaraydı. Olardıń kórsetiwinshe, «evfemizm tolıq mánide stilistikaniń elementi bolıp tabıladı». Bul júdá tuwrı, evfemizmlerge bunday kóz-qarastıń dawamı jáne til biliminiń qandayda bir tarawına múráját etiw ushın zárúrlikti kórsetedi. Ya ǵ nıy, «... Ol (evfemizm) arqalı insan ruwxıyatı, óz ara qatnası, bir-birine bol ǵ an hurmeti-izzetin sáwlelendiredi. Onda xalıqtıń milliy ruwxı, etikalıq hám estetikalıq sezimleri, adep-ikramlılı ǵ 1 jámlengen, sebebi, evfemizmler insan ómiri, turmısı, fizikalıq-biologiyalıq halatları hám sóylew mádeniyatına baylanıslı túsiniqlerdi ańlatadı». Bunnan kórinedi, evfemizmler menen jasırın máni ortasında ǵ 1 ulıwmalıq hám ózgeshelik táreplerin kórsetiwdiń ózi hám de evfemizmlerdiń verballıq ańlatıwda unamlı qatnastı ańlatıp keliwi sıyaqlı máselelerdiń barlı ǵ 1 lingvistikalıq pragmatika ǵ a tiyisli bolıp esaplanadı.

Ulıwma, jasırın mazmundı ańlatıw formaları túrlishe kórinislerden ibarat bol ǵ anlı ǵ 1 ushın olardı dáslep eki topar ǵ a ajratıp alamız.

1. Ulıwmalıq jasırın mániler.
2. Jeke jasırın mániler.

Tildegı frazeologiyalıq birliklerdiń tiykar ǵ 1 bólegi mánisi boyınsha insan ǵ a qaratil ǵ an: olar adamdı qanday da bir fizikalıq, ruwxıy, intizamlıq, intellektual ózgesheligin, is-háreketin bahalaydı. Sol sebepli frazeologiyalıq birliklerdiń mánilik quramında kóbinese konnotativlik element qatnasadı. Bul element frazeologiyalıq birliklerdiń denotativlik mánisine emotsional-ekspressivlilik

júkleydi». Konnotativlik struktura bolsa pragmalıngvistika máseleleri qatarına kiredi.

Naqıl-maqallar da ulıwmalıq jasırın máni kórinislerin júzege shıǵarıwshı arnawlı tekstler sıpatında ajratıladı. Bularda da sóylewshi názerde tutqan ulıwmalıq jasırın máni formaları ózine tán usılda bayanlanadı. Máselen, «Aspan alıs, jer qattı». Bul teksttegi jasırın máni «Hesh nárseniń ilajı joq» mazmunı arqalı ańlatılıp, bunday tekstler arqalı ashıq bayanlaw jolǵa qoyılmasa da, biraq bul jasırın mazmun barlıq pikir alısw qatnasıwshılarına túsinikli bolǵanlıǵı ushın ulıwmalıq jasırın máni sıpatında ajratıladı.

Naqıl-maqallarǵa tán ulıwmalıq jasırın máni menen ellipsis hádiysesin shatastırmaw kerek. Ulıwmalıq jasırın mazmun ellipsisten kontekst shegarasınıń keńligi menen ózgeshelenip, tekstte qosımsha xabar bayanlawı menen ajırılıp turadı, al, ellipsis tek kompressiya beredi, sonıń menen birge, ellipsisti tar formalı sintaksislik birlik sıpatında qayta verbal tiklew imkaniyatı bar.

Bul mazmunǵa hám hátteki sóylewshiniń ishki maqsetine de tásir etpeydi. Teksttegi ulıwmalıq jasırın mazmundı verbal tiklewdiń imkaniyatı bolmaydı, sebebi sóylewshi názerde tutqan mazmundı bilqastan jasırın túrde beriwdi óz aldına maqset etip qoyǵan boladı. Demek, teksttegi jasırın máni sóylew sharayatın da ózinde jámlestiriwi menen xarakterleniwshi verballıq bayanlawdı biykarlawshı keń sotsiallıq kontekst esaplanadı. Ellipsiste obrazlılıq bolmaydı, jasırın mánide obrazlılıq birinshi planda turadı. Obrazlılıqtıń sáwleleniw kóz-qarasınan ózinde jasırın mánini tolıq túrde ańlatıp keletuǵın jumbaq janrına tán tekstlerde «insandı orap alǵan zat, waqıya hám de hádiyseler haqqında awıspalı mánide pikir júritilip, jumbaq jaratıladı hám tıńlawshıdan oǵan juwap talap etiledi. Demek, naqıl-maqallarda da, ráwiyatlarda da belgili dárejede sóylew sharayatı menen baylanıslı túrde ulıwmalıq jasırın máni bayanlanadı, jumbaqlarǵa tán tekstlerde bolsa, teksttegi diktallıq mazmunniń ózi tek jasırın mánini sáwlelendiriw ushın xızmet etedi.

Soniń ushın bunday tiptegi jasırın mazmundı ulıwmalıq jasırın mazmun dep ataw maqsetke muwapıq boladı.

Paydalanıl ǵ an ádebiyatlar

1. Karimov Í.A. Tarixiy xotirasız kelajak yuq. – Toshkent: Shark, 1998. – 31 b.
2. Abidova Sh. Ózbek tilida hurmat manosining ifodalanishi // Ózbek tili va adabiëti. 2000.№3. – B.28 – 30.
3. Abduazizov A. Ózbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. – Toshkent: Wqituvchi, 1992. – 136 b.
4. Abdurahmanov H., Mahmudov N. Sóz estetikasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 60 b.
5. Aznaurova E.S. Pragmatika xudojestvennogo slovo. – Tashkent: Fan, 1988. – 124 s.

6-TEMA: LINGVISTIKALIQ BILIMLER KÓNLIKPE HÁM UQIPLILIQTI RAWAJLANDIRIWDIÑ TIYKARI

Reje:

1. Lingvistikanıń bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriw usılları
2. Lingvistikalıq tallaw hám shınıǵıwlar kónlikpe hám uqıplılıqtı payda etiwdiń usılları

Tayanısh túsinipler:

Ámeliy sabaq, seminar, lingvistikalıq tallaw, fonetikalıq tallaw, leksikalıq tallaw, gramatikalıq tallaw, stilistikalıq tallaw, lingvistikalıq shınıǵıwlar. innovaciya, interaktiv metodlar, seminar, arnawlı seminar, seminar aldı shınıǵıwları, sinkveyn, venn diagramması.

Qaraqalpaq tili sabaqlarının' na'tiyjeliligi sabaqtı durıs sho'lkemlestiriwge, sabaqta oqıtıw materialların temag'a sa'ykes tan'lawg'a, didaktikalıq printsplerge sa'ykes o'tkeriwge baylanıslı.

Sabaqtın' mazmunlı ha'm ta'sirli bolıwı mug'allimnin' pedagogikalıq sheberligine tikkeley baylanıslı. Qaraqalpaq tili boyınsha ha'r bir sabaq to'mendegi talaplarg'a juwap beriwi kerek:

- sabaqtı jan'a pedagogikalıq texnologiyalarg'a tiykarlanıp sho'lkemlestiriw, maqset ha'm wazıypaların durıs belgilew;
- oqıw materiallarının' mazmunı ha'm maqsetine sa'ykes metod ha'm usıllardı qollanıw;
- oqıwshının' erkin pikirlewi ushın qolaylı sha'rayat jaratıw;
- oqıwshının' so'zlik qorın jan'a so'zler menen bayıtıw;
- oqıwshının' durıs, sawatlı jazıwına, a'debiy til materialların saqlap ma'deniyatlı so'ylewine erisiw;
- u'yrengen bilim ha'm ko'nlikpelerin bekkemlew ha'm oqıwshının' bilimin durıs bahalaw;

- u'yrenilgen bilimlerin ta'kirarlaw, bekkemlew ha'm ulıwmalastırıw arqalı onı a'melde qollanıw ko'nlikpelerin payda etiw;

- ha'r bir sabaq son'ında oqıwshının' imkaniyatına qarap u'y tapsırmasın beriw ha'm onı tekserip barıw.

Solay etip, oqıtıw sistemasın jan'alaw, oqıtıwdı sho'lkemlestiriwdin' jan'a tu'rlerin bilimlendiriwge engiziw ha'zirgi ku'ndegi qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatı pa'ni mug'allimlerinin' aldında turg'an baslı wazıypalardıń biri.

Joqarı oqıw orınlarında, akademiyalıq licey hám kolledjlerde lekciya menen birge ámeliy sabaqlarda ótıledi. "Ámeliy sabaq" termini keń mánide shını ğıw, seminar hám laboratoriyalıq sabaqlardı ulıwmalastıradı. Ámeliy sabaqtıń lekciyadan ózgesheligi oqıw procesine qatnasıwshılardıń birgeliktegi háreketi arqalı ámelge asırıladı. Eger lekciyada ilimiy bilimlerdiń tiykarı bayan etilse, ámeliy sabaqlarda bilimler tereńlestiriledi, keńeytiriledi. Eń tiykar ğ ısı ámeliy sabaq studentlerdiń hám oqıwshılardıń bilimin tekseriw ushın xızmet qıladı.

Ámeliy sabaqlartil qubılıslarınıń ózinshelik belgilerin ámeliy kónlikpeler arqalı ózlestiriwde úlken áhmiyetke iye. Ses penen háripti, buwin menen sózdi, sóz benen gáptiń bir-birinen ózgesheligin mısallar menen dálillewde bul usıl zárúr. bunday usıl ğ a tallaw usılı kiredi. Belgili bir til materiallarınıń ishki qurılısın, ishki nızamlıqların anıqlaytu ğ ın bilim beriw quralları analiz (tallaw) usılı dep ataladı. analiz grekshe sóz bolıp ıdıratıw degen ma ğ ananı ańlatadı. Al "sintez" sózi grek tilinen alınıp biriktiriw degen mánide qollanıladı. Analiz hám sintez til materialların oqıtıwda úlken ámiyetke iye. i.p.pavlov "oylaw tikkeley sintezden baslanadı, keyin sintez benen analiz birlesedi,"-dep kórsetedi. haqiyqatında da, analiz usili menen pútindi bólsheklewge, sintez usili menen oni birlestiriw ústinde isleymiz. bul kóbirek til materialların talqılawda ámelge asiriladi. analiz-sintez usilinda jumis islew oqıwshılardıń issheńligin arttirip, jumistiń nátiyjeli bolıwına, oqıwshılardıń belsendiligini arttiriw ğ a sebepshi boladı.

Sunday-aq oqıtıwdağı induktiv hám deduktiv metodlar adamnıń oylaw protsessin aktiv háreketke keltiretu ğ ın metodlar bolıp esaplanadı. Oqıwshılardı ğ a

grammatikalıq bilim, oylaw protsesin iske qosıw arqalı ǵana beriledi. Sebebi, grammatikalıq teoriya abstrakt xarakterge iye. Bul boyınsha bilimdi tıyanaqlı etip beriw tek jeke faktlerdi talqılawdıń nátiyjesinde ulıwma juwmaqlarǵa (induktiv) yamasa ulıwma juwmaqtan jeke faktlerge (deduktiv) baǵdar alıw jolı menen ǵana iske asıp otıradı.

Qaraqalpaq tilin oqitiwda lingvistikalıq shiniǵıwıwlar kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Olarda ana tilin oqitiwdıń barlıq bólimlerinde, oqıw-tárbiya dáwirindegi barlıq basqıshlarında paydalanıladı. Lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa qollanıw sheńberi keń bolsa da búgingi kúнге shekem olardıń kórinisi, quramındaǵı bólimleri, tipleri hám sistemaları haqqında tolıq pikirler ushiraspaydı.

Qaraqalpaq tilin oqitiwda lingvistikalıq shiniǵıwıwlar kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Olarda ana tilin oqitiwdıń barlıq bólimlerinde, oqıw-tárbiya dáwirindegi barlıq basqıshlarında paydalanıladı. Lingvistikalıq shiniǵıwıwlarǵa qollanıw sheńberi keń bolsa da búgingi kúнге shekem olardıń kórinisi, quramındaǵı bólimleri, tipleri hám sistemaları haqqında tolıq pikirler ushiraspaydı.

Lingvistikalıq shiniǵıwıwlar til bilimin úyreniw, bekkemlew, tákirarlaw, tekseriw, ulıwmalastiriw maqsetlerinde paydalanıladı. Sonin menen birge ol balalarda orfografiyalıq, orfoepiyalıq, stillik, punktuatsiyalıq h.t.b. kónlikpelerdi payda etiwdiń tiykarǵı usili bolip tabıladı.

Lingvistikalıq shiniǵıwlar óz áhmiyetine qaray kóp maqsetli. Shiniǵıw orınlaw jolı menen erisiletuǵın nátiyje onıń tiykarǵı maqseti. Lingvistikalıq shiniǵıwlar tálim dástúrińinń tómendegi basqıshlarında qollanıladı.

Jańa oqıw materialların úyreniwge tayarlaw. Bunda paydalanılǵan shiniǵıw oqıwshıda jańa oqıw materilin úyreniwge tayarlanıw waziypasın orınlaydı.

Jańa oqıw materialın úyreniw. Bunda qollanıılǵan shiniǵıw oqıwshılar ushin bilimlerin ayırıqsha ózlestiriwge xizmet etedi.

Jaña oqiw materialin bekkemlew. Bunda oqiwshida úyrenilgen tema boyinsha shiniǵıwlar islew oqiwshida úyrenilgen bilim menen sóylew ámelinde qollaniw ortasındaǵı dáslepki baylanisti payda etiw waziypasin atqaradi. Ótilgenlerdi tákirarlaw oqiwshida úyrenilgen bilim menen xizmet usillari ortasinda bekkemlew baylanislarin ornatiw ushin xizmet etedi. Bilim hám háreket usillari ortasındaǵı baylanislarin ornatiw óz nábetine oqiwshi háreketiniń jedellesiwine alip keledi. Bilimlerdi uliwmalastiriw. Bul basqishta úyrenilgen bilimler sistemaǵa keltirilip uliwmalıq juwmaq shıǵariladi. Tájiriybeler jáne de joqari basqishqa kóteriledi. Lingvistikaliq shiniǵıwlar arqali sózlerdi máni hám dúzilisine qaray toparlarǵa ajiratiw, til qubilislarin úyreniw, til faktlerin dálillewden juwmaq shıǵariw siyaqli usillardi orinlaydi.

Shiniǵıw islew ushin tapsirmaniń shártinde qollanılǵan gápler dálillerdiń beriliwi tártibine qaray lingvistikaliq shiniǵıwlar tómendegi tiplerge ajratiladi:

Evristik formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlar oqiwshilardiń tapqirliǵına qaray dúziledi. Evristik formadaǵı shiniǵıwlardi orinlawda oqiwshilar aldin sózlerdi toparlarǵa ajiratiw belgilerin, mánilerin, sorawlarin tabadi.

Adaptiv formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlarda shiniǵıw islew tártibi de kórsetiledi. Shiniǵıwlae iqiwsilardiń islewi ushin sáykeslestiriledi.

Adaptiv emes formadaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıw islew ushin dúzilgen oqiw tapsirmalari shártinde shiniǵıw islew tártibi de kórsetilmeydi.

Algoritm formasındaǵı shiniǵıwlar. Bunday shiniǵıwlar oqiwshilarda logikaliq pikirlewdi rawajlandiradi. Usunday shiniǵıw ótkeriwge mólsherlenip dúzilgen tapsirmada pikirlew basqishlarida beriledi.

Oqiwshilardiń háreketine qaray lingvistikaliq shiniǵıwlardiń tómendegi tipleri ushirasadi.

1. Úyrenilgen bilimlerde eske túsiriw joli menen ótkeriletuǵın shiniǵıwlar.

2. 2. Oqıwshılardıń pikirlewin anıqlawshı shiniǵıwlar.

Fonetik shiniǵıwlar. Sóylew sesleri, dawisli hám dawissiz, shawqimli hám shawqimsiz, dawissizlardı buwin, buwinsiz túrleri, pát temalarına baylanisli shiniǵıwlar kiredi.

Leksik shiniǵıwlar. Söz mánileti, sózdiń óz hám qospa mánileri, kó mánili sózler, söz hám termin, antonim, sinonim, omonim, sózlik baylıǵın úyretiw bekkemlew maqsetinde leksik shiniǵıwlar paydalaniladi.

Grammatik shiniǵıwlar dáslep eki toparǵa morfologiyalıq hám sintaksislik shiniǵıwlar.

Morfologiyalıq shiniǵıwlar sózdiń quramı, söz jasaliw, qosımtalar, túbir hám dórendi sózler boyınsha teoriyalıq bilimlerde bekkemlewde paydalanılsa, sintaksislik bilimler tiykarında gáp, söz dizbegi, gáp aǵzalari, jay hám qospa ǵplerge baylanisli shiniǵıwlardan paydalaniladi.

Grafikalıq shiniǵıwlar. Baslawish klaslarda ótkeriledi. Balalar háripler ústinde rushka júritiw noqatlari birlestirilip hárıp elementlerin, háriplerdi jazıw hám t.b siyaqlı shiniǵıwlar islenedi.

Orfografiyalıq shiniǵıwlar tildiń fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis tarawlarına baylanisli ózlestirilgen bilimler tiykarında bekkemlenedi hám imla sawatlıǵı jetilistiriledi.

Oqitiw basqishlarına qaray lingvistikalıq shiniǵıwlar:

Tayarlawshı shiniǵıwlar. Bul tiptegi shiniǵıwlardan jań temani úyreniwde kirisiw bólimin dúziw, aldın úyrenilgen hám búgin úyrenip atırǵan temalar ortasında logikalıq baylanisti

támiyinlew, balalar sóylewindegi usi temaǵa baylanisli dálilerdi qollaniw maqsetinde paydalaniladi.

Qosimsha shingiwlar jańa oqiw materialin bayan etiw payitinda taza temani oqiwshilardıń ózleri ózbetinshe úyrenedi.

Bekkemlewshi shiniǵiwlar. Bul tiptegi shiniǵiwlar ana tili sabaqlıǵında berilip, jańa tema úyrenilgennen keyin, sol oqiw saatiniń ózinde paydalaniladi.

Ámeliy sabaq bir túri seminar. Seminar sabaqlari tómendegi waziypalardi sheshiwge qaratılǵan boladi:

- lekciyada bayan etilgen teoriyalıq bilimler bekkemlenedi;
- pán boyınsha bilimlerdi keńeytiriw hám tereńlestiriw;
- studentlerdiń hám oqiwshilardıń ilimiy izertlew hám biliw qábiliyetin ósiriw;
- teoriyalıq bilimlerdi ámelde qollaniw.

Tilde ótilgen hár bir teoriyalıq máseleler lingvistikalıq tallaw tiykarında úyreniledi. Lingvistikalıq tallaw-úyrenilgen teoriyalıq materiallar tiykarında tildiń hár bir tarawı boyınsha til birliklerin (sóz yamasa gápti) maydalap úyreniw bolıp esaplanadı. Bolajaq tilshilerdiń tildegi hár bir grammatikalıq kategoriyalardı jaqsı hám tez ózlestirip alıwında lingvistikalıq tallawdıń áhmiyeti úlken. Lingvistikalıq tallaw-studenttiń bilim dárejesiniń aynası.

Til iliminiń tarawları boyınsha studentlerge teoriyalıq bilim beriledi. Student sol tarawǵa tiyisli bolǵan barlıq materialdı oqıp úyrenedi. Mine, usı oqıp úyrenen materialdı ámeliy qollanıw arqalı ǵana tereń bilimge iye bolıwı múmkin. Lingvistikalıq tallaw studenttiń teoriyalıq bilimin ámelde qollanıw qábiletligin asıradı, oǵan keń múmkinshilik beredi. Eger student teoriyalıq bilimin ámelde qollana almasa, ol haqıyqıy bilim esaplanbaydı. Sonlıqtan, til qaǵıydaların úyreniwde, olardı durıs ózlestiriwde lingvistikalıq tallaw zárúr. Lingvistikalıq tallaw arqalı studentler berilgen teoriyalıq maǵlıwmatlardıń mazmunına tereń túsiniw, yadında saqlap qaladı. Lingvistikalıq tallaw waqtında úyrenilgen

teoriyalıq máseleler boyınsha student óz betinshe jumıs isleydi, olardı oqıp úyrenedi. Bunday etip ózlestirilgen bilim studenttiń yadında uzaq saqlanadı.

Lingvistikalıq tallaw-studentlerge tereń bilim beriwdegi metodikalıq usıllardıń biri. Til iliminiń hár bir tarawı ótilgende oqıwshı lingvistikalıq tallawdan paydalanıwı kerek. Lingvistikalıq tallaw fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq tallaw bolıp bólinedi. Lingvistikalıq tallawdı eki túrde alıp barıwǵa boladı.

-Jazba lingvistikalıq tallaw.

- Awızsha lingvistikalıq tallaw.

Tallawdıń bul eki túrinen de keń paydalanıwǵa boladı. Máselen, awızsha tallawda kóp waqıt talap etilmeydi. Studenttiń til ilimi boyınsha alǵan bilim qısqa waqıtta anıqlawǵa, eger kemshilik jiberse, qátesse sol waqıtta dúzetiwge boladı. Tallawdıń bul túri sabaq waqtında keń paydalanıladı.

Jazba lingvistikalıq tallawdıń ózine tán áhmiyetli tárepleri bar. Jazba tallawda student óz betinshe pikir júritedi. Kerek jerinde teoriyalıq materiallardan erkin paydalansa boladı. Sonlıqtan jazba tallaw studentlerge óz betinshe islewge, úy tapsırmasına beriledi.

Sonday-aq lingvistikalıq tallaw tolıq hám tolıq emes túrde de bolıwı múmkin. Tolıq emes tallaw belgili bir temanı ótip bolǵannan keyin tek sol temaǵa tiyisli maǵlıwmatlardı alıw ushın isletiledi. Máselen, sintaksiste "Baslawısh hám onıń anlatılıwı" teması ótilgennen keyin sol tema boyınsha tallaw júrgiziledi. Bunda gáptegi baslawıshlar anıqlanıp, onıń qaysı sóz shaqabınan anlatılǵanlıǵı, dara, qospa keńeytilgen baslawıshlar ekenligi anıqlanadı.

Al tolıq lingvistikalıq tallaw bir bólim ótip bolıǵannan keyin tekstke tolıq lingvistikalıq tallaw islenedi. Tallawdıń bul túri studentten kóp waqıt talap etedi. Ótilgen barlıq materiallar boyınsha teoriyalıq bilimler anıqlanadı. Máselen, sintaksiste barlıq gáp aǵzaları ótip bolıǵannan keyin tolıq grammatikalıq tallaw islenedi. Bunnan gáptegi sózler, sóz dizbekleri, gáp aǵzalarına ajratıladı. Olardıń túrleri qaysı sóz shaqabı arqalı anlatılıwı, gáptegi qaysı aǵzaǵa baylanısı

anıqlanadı. Gáptiń qaysı túri ekenligin anıqlaw múmkin. Bul tolıq sintaksislik tallaw bolıp esaplanadı.

Leksikalıq tallaw usılı praktikalıq usıllar toparına kiredi. Leksikalıq uǵımlardı tez iyelew ushın qollanıladı. Leksikalıq tallaw arqalı qaraqalpaq tilindegi sózlerdiń mánilik ózgesheliklerin tolıq túsinedi.

Leksikalıq tallaw óziniń ishki mazmunına qaray tómenдеgi toparlarǵa bólinedi:

1. Sóz hám onıń mánilik túrleri boyınsha tallaw. Bunda mınalar esapqa alınadı: Sózdiń bir mánilik hám kóp mániligi, sózdiń tuwra hám awıspalı mánisi; omonim, sinonim, antonimler, tabu, evfemizm, frazeologizmler, naqıl-maqallar.

2. Tildiń sózlik quramı: túrkiy tillerge tán sózler, basqa tilden awısқан sózler, jańa sózler, gónergen sózler, arxaizm, tariyxıy sózler.

3. Sózlerdiń qollanılıw órisine baylanıslı sózler: ulıwma xalıqlıq sózler, dialektlik, kásibiy sózler, terminler.

Bul tallawda, mısallar, tekstler tańlap alınadı.

Fonetikalıq tallaw qaraqalpaq tilindegi seslerdi durıs ajıratıw, seslik nızamlardı awızsha hám jazba túrde tolıq ózlestiriw ushın qollanıladı. Fonetikalıq tallaw eki túrde boladı.

1. Seslik ózgesheligi boyınsha tallaw: Dawıslı hám dawıssız seslerge ajıratıw. Dawıslı seslerdi juwan hám jińishke; erinlik, eziwlik; til aldı, til ortası, til artı; hám ashıq, qısıq, al dawıssız seslerdi únli, únsiz, sonor; erinlik, tillik, kómekey; jabısıńqı, juwısıńqı, murınlıq hám awızlıq túrinde bóliw jolların biliw.

2. Únleslik nızamı boyınsha tallaw tańlay (buwın) hám erin únlesligi, ilgerili hám keyinli tásir.

3. Seslik qubılıslarǵa - eleziya, reduktsiya, metateza, epenteza, proteza h.t.b.

4. Buwın hám onıń túrlerin tallaw. Ashıq, qamaw hám tuyıq buwınlar.

Seminar – bul bilim beriwshini bilim beriwshiler menen belsene sáwbetke kirisiwge qaratılǵan , teoriyalıq bilimlerdi ámelge asırıwdı táminlewshi shınıǵıwdı oqıtıw usılı.

Seminar tómendegi maqsetlerge erisiw ushın qollanıladı:

- teoriyalıq materildı tártipke salıw.
- kónlikpeni payda etiw.
- bilimlerdi qadaǵalaw.

Bilim beriwshi seminardı nátiyjeliwótkeriw ushın tómendegilerdi esapqa alıwı kerek:

1. óziniń tayarlıǵın, bunda soraw-juwap texnikasına iye bolıwı názerde tutiladı;
2. Oqıwshılar toparınıń jaǵdayı: onıń motivatsiyası, onıń shólkemlestiriw qásiyeti;
3. Oqıw processiniń texnikalıq qurallanıw jaǵdayı .

Seminar formasındaǵı shınıǵıwǵa ótiw óz ara háreketti esittiriw (translyatsiya) sxemasınan qarım-qatnasqa ótishdi, monologtan dialogqa ótiwdi ańlatadı.

Tayarlıq hám seminardı alıp barıw bir qatar sorawlarǵa juwap berishdi talap etedi:

1. *Ne ushın?* – Tapsırma hám seminardı alıp barıw uluwma qılıp alǵanda bilim beriw maqsetlerine sáykes bolıwı kerek.
2. Seminar formasında alıp barıw texnologiyasın qanday etip? islep shıǵıw kerek.
3. Seminar waqtında diskussiya qılıw kerek bolǵan material mazmunında neni? Islep shıǵıw zárúr.
4. Seminardı alıp barıw waqtında esapqa alıw kerek bolǵan tárepler- neni esapqa alǵan halda belgileniwi zárúr.

5. Seminardı basqarıw ushın onıń nátiyjeliligin táminlew maqsetinde onnan paydalanıw múmkin bolǵan bilim beriw quralın - *Qanday jol menen?* anıqlaw mumkin.

Pedagogika teoriyası hám ámeliyatında seminar shınıǵıwlarınıń úsh túri kózge túsedı:

- 1) Seminardan aldǵı shınıǵıwlar ótkeriw:
- 2) Seminar shınıǵıwları:
- 3) Arnawlı seminar.

Seminar aldǵı shınıǵıwları, tiykarınan, studentlerge óz betinshe jumıstıń ózine tán qásiyetlerin tanıstırıw maqsetinde ótkeriledi. Onda ádebiyatlar, maǵlumatnama-ádebiyatlar hám basqa da derekler menen islesiw usılları úyretiledi. Studentlerdi baslanǵısh formada ilimiy izertlew jumıslarına úyretiwge tayarlaydı. Seminar aldǵı shınıǵıwları seminar shınıǵıwlarınıń tayarlıq forması esaplanadı hám ádette birinshi kurslarda ótkeriledi.

Seminar aldǵı shınıǵıwlarına oqıtıwshı jetekshilik qıladı. Sebebi, studentler arnawlı qánigelik boyınsha oqıw jumıslarına kem itibar beredi. Sol sebepli seminardı basqara almaydı.

Seminar shınıǵıwları seminar aldǵı shınıǵıwlarına qaraǵanda júdá áhmiyetli wazıypalardı atqaradı. Mısalı: ayırım seminarlar tematikalıq jaqtan tıǵız baylanıslı arnawlı kurstı tereń úyreniwdi maqset etip qoyadı. Basqaları bir temanı metodologiyalıq jaqtan islep shıǵarıwǵa arnalǵan boladı.

Arnawlı seminarlar lekciya temalarına tiyisli bolmaydı. Hám bir pánniń dástúr mazmunına kirmeydi. Ol ádette, pánniń jeke máselelerin úyreniw maqsetin gózleydi.

Seminar shınıǵıwları dawamında oqıtıwshı hám student ortasında eki tárepleme baylanıs ornatıladı. Bul bolsa, tárbiyalıq áhmiyatke baylanıslı bolıp onda oqıtıwshı student penen uzaq waqıt jaqın qarım-qatnasta boladı. Lekciya

sabaqlarına qaraǵanda studentler kishi toparlarda janlı sáwbet alıp baradı. Óz ara pikir almasadı. Túrli kóz-qaraslardı bayan etiw imkaniyatı beriledi.

Seminar procesinde oqıtıwshınıń ornı ayırıqsha bolıp, olar tuwrı juwaptı aytıp bermewi kerek. Tek gána talqılawdıń kúsheyiwine, qızıǵarlı bolıwına jetekshilik qıladı.

Seminarda oqıtıwshınıń kiris sózi konkret sharayatqa qarap studenttiń itibarın qaratadı, sheshiliwi kerek máseleler boyınsha sorawlar beredi. Anıqlawlar kiritedi. Arasında aldınıǵı temalardaǵı baylanıstı esletp ótedi. Sonıń menen birge keń túsinikti qamtıǵan qısqa kólemde bolıwı kerek.

Sonday-aq, seminar sabaǵın basqarıw hám bahalaw da ayırıqsha áhmiyetke iye.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Azizxojaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar i pedagogik mahorat. Toshkent, 2003.
2. Eshmuhammedov va boshqalar. Tálimda innavacion texnologiyalar. Tashkent, 2008
3. Golish L.V, Fayzullaeva D.M Pedagogik taxnologiyalarni rejealashtirish va loyixalashtirish. Tashken, 2012
4. Golish L.V. Texnologii obucheniya na lekciyax i seminarax: Uchebnoe posobie. Toshkent, 2005.
6. Xodiev B hám basqalar. óz betinshe oqıw xizmetin shólkemlestiriwdiń usıl hám quralları. Nókis, 2012.
7. Yoldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Tashkent, 2004.
8. Orazımbetov E.K, Saparov SH.B. Mektepte oqıtıwdı shólkemlestiriw.

7-TEMA: PEDAGOG KADRLARDI TAYARLAWDA ÓZ BETINSHE JUMISLARDIŃ ORNI

Reje:

1. Tildi oqıtıwda qoyılatuǵın talaplar
1. Óz betinshe jumislardıń túrleri

Tayanısh túsinikler:

Óz betinshe jumıs, referat jumıs, kurs jumıs, kitap penen islesiw, ilimiy izertlew metodları, internet materialı, kartotekalar dúziw.

Ha'zirgi da'wirde O'zbekstan Respublikasının' Bilimlendiriw haqqındag'ı nızamı, Kadrlar tayarlawdın' milliy bag'darlamasının' qabıl etiliwine baylanıslı ta'lim mazmunın ta'pten jan'alaw za'ru'rliǵı payda boldı.

Ta'lim mazmunın jan'alawda to'mendegi tiykarg'ı wazıypalar qoyıladı:

- qaraqalpaq tilinin' fonetikasi, grammatikasi, leksikasi boyınsha tilden jazba ha'm awızeki tu'rde ken' ha'm tuwrı paydalanıw ushın za'ru'r bolg'an ilimiy a'meliy mag'lıwmatlardı;

- qaraqalpaq tili imlası, orfoepiyası, jazıwda irkilis belgilerin qollanıwdın' tiykarg'ı qag'ıydaların;

- tildin' g'a'ziynesi bolg'an so'zliklerden ken' paydalana biliwin;

- o'z pikirin so'ylew sharayatına baylanıslı bayanlaw quralların;

- bir mazmundı (xabardı) tu'rli formalarda beriw jolların;

- ku'ndelikli turmıs ushın za'ru'r bolg'an is qag'azlarınan paydalana biliw ko'nlikpelerin;

- ko'rkem, ilimiy ha'm siyasiy kitaplardı oqıp, olar haqqında pikir ju'rgize biliw qa'biletin;

- pa'nler arasındag'ı baylanıstı biliwi sıyaqlı ko'nlikpelerge iye bolg'an jaslardı ta'rbiyalaw wazıypası qoyıladı.

Qaraqalpaq tilinen beriletug'ın bilimnin' mazmunı menen ko'lemin belgilew qospalı teoriyalıq ma'selelerdin' biri. Orta mekteplerde, litsey ha'm kolledjlerde til materialları oqıtılǵ'anda olardıń ilimiy jaqtan da'lillengen, lingvistikalıq ha'm

metodikalıq jaqtan talaslı emes materiallar oqıtıladı. Bilim ko'lemi ha'r bir klastın' jas o'zgesheligine, tildi o'zlestiriw qa'biletine qarap belgilenedi. Til materialların' ko'lemi ha'r bir temanın' fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq, stilistikalıq o'zgesheligine say anıqlamalar ha'm shınıqıwlar arqalı beriledi. Bilim ko'lemin belgilewde mına ma'seleler esapqa alınadı: 1) oqıwshılardıń klass o'zgesheligi; 2) jas o'zgesheligi; 3) oylaw qa'bileti; 4) til materialların' o'zgeshelik belgileri mına metodikalıq nızamlarg'a tiykarlanadı: 1) tema ha'm terminnin' aktuallılıg'ı; 2) til materialların' ilimiy da'lliligi; 3) til materialların' ishki o'zgesheligi; 4) til materialların ku'ndelikli turmısta qollanılıwı ha'm a'meliy a'hmiyeti.

Til materialların u'yreniwde en' da'slep olarg'a anıqlama beriledi. Anaw yaki mınaw til materialı boyınsha anıqlama bergende temag'a baylanıslı tiykarg'ı tu'sinikler tan'lap alınadı.

Studenttiń óz betinshe jumısınıń tiykarǵı maqseti-qıtıwshınıń basshılıǵı hám qadaǵalap barıwı astında student oqıw jumısların óz betinshe orınlaw ushın zárúr bolǵan bilim hám kónlikpelerin qalıplestiriw hám rawajlandırıw;

Studenttiń óz betinshe tapsırmaları tómendegilerden ibarat:

Jańa ibilimlerdi óz betinshe jaqs ózlestiriw kónlikpelerine iye bolıw;

- kerekli maǵlıwmatlardı izlep tabıwdıń qolay usılları hám quralları anıqlaw;

- xabar derekleri hám mánzillerin ónimli paydalanıw;

- dástúriy oqıw, ilimsiy ádebiyatlar, normativ hújjetler menen islesiw;

- elektron oqıw ádebiyatları hám maǵlıwmatlar banki menen islesiw;

- internet tarmaǵınan ónemli paydalanıw;

- berilgen tapsırmanıń ratsional sheshimin belgilew;

- maǵlıwmatlar bazasın shólkemlestiriw;

- jumısnátijjelerin ekspertizaǵa tayarlaw hám ekspert juwmaǵı tiykarında qayta islew;

- tapsırmalardı orınlawda sisemalı hám dóretiwshilik penen jaqınlasıw;

- islep shıǵılǵan sheshim, reje yamasa ideyanı tiykarlanıw hám qánigeler arasında jaqlaw;

Jaslardıń oy-pikirin rawajlandırıwdı, olardı ózinshe pikirlewge úyretiwde óz betinshe jumıslardıń áhmiyeti úlken. Óz betinshe jumıslar mekteplerde, joqarı oqıw orınlarında muǵallım tárepinen shólkemlestiriledi.

Oqıtıwshı qaraqalpaq tili boyınsha materiallardı tek sabaq protsesitnde tolıq jetkerip bere almaydı. Sonlıqtan, oqıtıwshı tárepinen túsindirilgen materialdı tolıq meńgeri alıw ushın student, oqıwshı óz betinshe islewi, ádebiyatlar menen tanısıwı, olardı úyreniwı, til faktlerin kórkem shıǵarmalardan úyreniwı kerek.

Óz betinshe jumıslardı hár qıylı formada, mazmunda shólkemlestiriwmiz múmkn. Muǵallım óz betinshe jumıslardı aldın-ala tayarlap, sorawlardı, ámeliy jumıslardı teoriyalıq materiallardı, olardı qalay orınlaw jolların úrenip barıwı zárúr. Mekteplerde óz betinshe jumıslar kitaplardı oqıw, shınıǵıwlar jazıw, mısallardı talqılaw, shıǵarmalar jazdırıw túrinde alıp barılsa, joqarı oqıw orınlarında teoriyalıq ádebiyatlardı úyreniw, kórkem shıǵarmalardıń tilin analizlew, referat, kurs jumısların jazıw, bayanat, ilimiy maqala tayarlaw túrinde alıp barıladı. Studentlerdń óz betinshe jumısların shólkemletsriwde seminar, konferentsiya sabaqların ótkeriwdiń, kitap penen islesiwdiń áhmiyeti úlken.

Joqarı oqıw orınlarında studentlerdiń óz betinshe jumısların shólkemlestiriw - professor-oqıtıwshılar aldındaǵı baslı wazıypalardıń biri. Óz betinshe jumıslardı ótkeriw studentlerdiń pán boyınsha alǵan bilim hám kónlikpelerin tereńlestiredi, dóretiwshilik qáiletin rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi, waqtın únemli paydalanıwǵa, pedagogikalıq sheberliginiń asıwına imkaniyat jaratadı.

Studentler kitapxanalarda óz betinshe úyreniliwi tiyis teoriyalıq ádebiyatlar menen tanısadı, temaǵa baylanıslı berilgen sorawlarǵa juwaplar tabadı. Kórkem shıǵarmalardan mısallar tańlawǵa úyrenedi. Sonday-aq óz betinshe jumıslarda referat jumısların jazadı, bayanatlar tayarlaydı, sabaq ótiwge úyrenedi. Máselen,

qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikasını pánı boyınsha studentlerdiń ózleri sabaq ótiwge úyrenedi. Onı topardaǵı studentler talqılap, bahalap baradı. Bunda tómendegiler esapqa alınıwı kerek:

- studenttiń sabaqqa tayarlıǵı;
- studenttiń sabaqtı tuwrı shólkemlestiriwi;
- studenttiń ózin erkin tuta biliwi;
- studenttiń sabaq ótiwde didaktikalıq printsiplerdi óz ornında qollana alıwı;
- temanı anıq, túsinikli etip bayan etiw;
- taxtadan tuwrı paydalanıwı;
- sabaq ótiw usılın tańlap biliwi;
- sabaqtı bekkemlewi;

Bunnan keyin pán muǵallımı sabaqta studentlerdiń jetiskenlikleri hám kemshiliklerin kórsetedi. Bunday usılda ótkerilgen óz betinshe sabaqlarda studentler tómendegi nátiyjelerge erisedi:

1. Studenttiń pánge qızıǵıwshılıǵı artadı.
2. Sabaqqa óz betinshe tayarlanıwqa úyrenedi.
3. Belgili bir tema boyınsha kórgizbeli hám tarqatpa materiallardı tayarlawǵa úyrenedi.
4. Studentler óz betinshe izleniwge májbúr boladı.
5. Student oqıwshılar aldında ózin erkin tutıwǵa, kórgizbeli materiallardan tuwrı paydalanıwǵa háreket etedi.
6. Óz pikirlerin izbe-iz, anıq bayan etiwge úyrenedi.
7. Studentler oqıwshılardıń bilimin tuwrı bahalawǵa háreket etedi.

Bulardıń barlıǵı studentlerdiń pedagogikalıq sheberligin asırıp, óz tańlaǵan kásibine qızıǵıwshılıǵın oyatadı hám oǵan imkaniyat jaratadı.

Konferentsiya sabaǵında tańlangan temaǵa baylanıslı studentlerge temalar beriledi. Bul temalar boyınsha bayanatlar tayarlanadı. Temalar aldın ala berilip, ol

boyınsha student tayarlıq kóredi. Bayanatlar oqılıp talqılanadı hám pikirler aytiladı.

Studentlerge ilimiy bayanat tayarlaw usılları úyretiledi. Ádebiyatlar dizimi beriledi. Temaǵa tiyisli materiallar jıynaladı. Oqıtıwshı menen oylasıp, pikirlesip jıynalǵan materiallardı kórsetip baradı. Oqıtıwshı bayanat penen tanısıp shıǵadı.

Konferentsiya juwmaǵında aytilǵan pikirler talqılanıp juwmaq jasaladı.

Sabaqtı baspasóz konferentsiyası túrinde ótkiziwdiń áhmiyeti úlken. Bul sabaqtıń baslı maqseti oqıwshılardıń, studentlerdiń belsendiligin hám ziyrekligin asırıw. Baspasóz konferentsiyası sabaǵı arqalı: 1) qaraqalpaq tilinen alǵan bilii bekkemlenedi; 2) Sózlik qorı kóbeyedi; 3) óz oyın durıs, izbe iz bayanlawǵa úyrenedi; 4) gáplerdi durıs dúziwge úyrenedi; 5) temaniń ózgesheligin anıqlap túsindiriwge umtiladı; 6) dál, anıq sóylep, durıs juwap beriwge úyrenedi.

Konferentsiya sabaqların til iliminiń tarawlarına baylanıslı ótkeriwge boladı. Fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis, orfografiya, orfoepiya, punktuatsiya hám stilistika tarawları boyınsha ótiledi. Sonlıqtan, baspasóz konferentsiyası sabaqların - til iliminiń tarawları boyınsha hám tildegi belgili bir temaǵa baylanıslı ótkeriwge boladı.

Qaraqalpaq tili materialların oqıtıwda kitaptan paydalanıwdıń áhmiyeti úlken. Sabaqtıń, oqıw qollanbaları hám ilimiy ádebiyatlar qaraqalpaq tilinen bilim beriwdiń negizgi quralı. Studentlerde kitaptan paydalanıw usılların úyretiwde dáslep oqıtıwshı kerekli ádebiyatlar menen tanıtırıp, onı paydalanıwdı metodikalıq usılların túsindiriw kerek. Dáslep kitaptıń avtorı, onda sóz etiletuǵın máseleler jóninde aytıp, temaǵa tiyisli úyreniletuǵın materiallar kórsetiledi. Student kitaptan konspekt alıwǵa úyrenedi. Kitaptan paydalanıwda onıń avtorı, kitaptıń atı, baspadan shıqqan waqtı, beti kórsetiliwi kerek.

Kitap boyınsha ózbetinshe jumıs islegende student onı oqıp, túsiniw, tiykarǵı máseleni anıqlap, yadında saqlap, salıstırıp úyreniw talap etiledi. Úyrenilip atırǵan

tema menen baylanıstırıwǵa úyretiw kerek. Óz betinshe jumislardı orınlawda kitaptıń áhmiyeti júdá úlken.

Studentden óz betinshe jumislarǵa kóbinshe referat, kurs jumislari tapsırıladı. Bul ilimge qoyǵan dáslepki qádemimiz desek qátelespeymiz. Bul jumislarda da ilimiylık bar.

Referat-latın tilinen alıng'an "bayanlaw, xabarlaw" degen ma'nisti an'latadı. Referat ko'binese belgili bir temag'a bag'darlanadı. Sal tema boyınsha a'debiyatlardan tu'sinik beriledi. O'z betinshe o'zlestirgen materialların bayanlaydı. Referat eki tu'rli bolıwı mu'mkin. Qanday da bir temanı bar materiallar boyınsha bayanlaw referatı ha'm sal tema boyınsha o'zlerinin' jeke ko'zqarasların bildiriw referatı.

Kurs jumislari` Bul. studentlerdin' o'z betinshe iske asıratug'in belgili bir tema boyınsha jazatug'in jumislari. İzertlew elementleri bar. Student belgili tema boyınsha material toplaydı. Onı o'z maqseti, oyı boyınsha ta'rtipke tu'siredi ha'm sal material boyınsha pikirlerin bayanlaydı. Kurs jumısınin' kompozitsiyası izertlew jumislarina uqsag'an boladı. Kirisiw, tiykarg'ı bo'lim, juwmaqlaw bo'limi ha'm bibliografiya. Kirisiwde jumıstın' maqseti beriledi. Tiykarg'ı bo'limde u'yrenip otırg'an temanın' materialdı tallaw arqalı bayanı beriledi. Juwmaqlaw bo'liminde tallawdın' na'tiyjeleri beriledi. Bibliografiyada avtordın' paydalanılǵ'an a'debiyatlardıń dizimi beriledi. Kurs jumislarińin' ko'lemi 25-30 bet a'tirapında boladı.

1,2 kurslarǵa izertleniwler,grammatikalıq toparlarǵa bo`liniw haqqında temalar bersek,al 3-4 kurslarǵa Salıstırıwlar, ilimiy miynetler menen tanisiw,wolarda ne haqqında ayılǵanı tuwralıda beriledi. Referat 16- 20 betten aspaw kerek.

Kurs jumisi bul jumis 25-30 bet kóleminde bolıw kerek. Bul kurstan kursqa ótiw jumısı bolıp esapaladı.

Xat- qatnash xalatına keletuǵın hám ózine tán mexanizmine iye bolǵan informaciyanı jazba tu`rde jetkerip beriwge xızmet etiwshi sóylew iskerliginiń ónimli túri bolıp tabıladı.

Ilimiy tekstlerdiń funkciyalari hám tu`rleri tómendegishe bólinedi.

1. Aqiliy miynet sho`lkemlestiriwdiń a`himiyetli usili.

Bul topardag`I usildiń tu`rlerine joba, tezis, konspekt.

1. Jazba pikir bildiriw.

Bul topardag`I tekstiń túrlerine – referat, annataciya, recenziya, statya, ilimiy izertlew, kurs jumisi, diploma jumisi, oqiw proekti haqqında esabat, esse, h.t.b. tu`rler kiredi.

Eń aldi menen jumis baslamastan aldin oni belgili bir jobag`a salıp sistemalastirip alamiz. Eń aldi menen jobaniń nege kerekligin, qaytip duziw kerekligin bilip aliwimiz kerek.

Joba- eń qisqa jazba tekst:

- Oydiń beriliw izbe-izligin ańlatadi hám uliwmalastiradi;
- Tekstiń mazmunin ashıp beredi.
- Yadta derektiń mazmunin qayta tikleydi;
- Konspekt hám tezislediń ornin basadi;
- Hár qiyli jazıwlar duziwge járdem beredi (doklad,xabarlandiriw, esabat);
- Jazıp alıńǵan teksti jetilistiredi;
- Ózin ózi qadaǵalawdi tezletedi;
- Diqqati jámleydi;
- Yadta jaqsi tanis tekstti qayta tiklew ushin qollaniladi.

Biraq, mazmunı beralmaydi, tek ǵana onıń beriliw sxemasin kórsetedi.

Joba du`ziwdiń ózine tán prinsipleri bar. Sol prinsiplerdi tiykarinan 2 ge bólemiz hám sol jobalardi ilimiy temamızǵa qarap tanlap alamiz.

Tayar ilimiy tekstiń jobasi.

1. Tekstiń mánisine qaray bólimlerge bóliniwin belgilew;
2. Ajratılǵan hár bir bólimdegi tiykarǵı oydi anıqlaw.

3. Tiykargı oydi tekstin basqa bolimlari menen logikalıq bir putinlik sipatında baylanistiriw

Islenip atirgan ilimiy teksttin jobasi.

1. Jaratilip atirilgan teksttin strukturasin aldin ala boljaw.

2. Har bolimdegi tiykargı oydi anıqlaw;

3. Logikalıq bir pu`tinlik tu`rinde jobadağı ahimiyetli sorawlardı kórsetiw arqalı logikalıq bir pu`tinlik keltirip shıgaradı.³

Usi prinsiplerdi basshiliqqa algan halda temamızdin jobasin du`zemiz.

Óz betinshe jumis jazganımızda temalarğa qarap joba du`zemiz. Shıgarma, bayan jumis jazganımızda ápiwayi joba duzip sol tiykarında izbe-iz jazamız.

Joba eki túrge bolinedi. Ápiwayi joba hám quramali joba bolıp.

Ápiwayi joba: tiykargı bolimlerden hám 1,2,3 toparğa bolıp izbe -iz túsindiriledi.

Ádebiyatlar:

1. *Qutlimuratov B., Kenjebaeva T.* Qaraqalpaq tili morfologiyasin oqıtıw usılları. -Nókis: 1996.

2. *Ğulomov A., Nematov Q.* Ona tili talimi mazmuni. –Toshkent: 1995.

3. *Mirzaqulov T.* Grammatikani wqıtishning lingvistik asoslari. -Toshkent, 1994.

4. *İshmuxammedov R., Abduqadirov A., Pardaev A.* Talimda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent: 2009

5. *Xodiev B., Golish L., Xashimova D.P.* Ózbetinshe oqıw xızmetin shólkemlestirwdin usıl hám quralları. -Nókis: 2012.

6. *Ğulamov A., Shukurov A.* Ona tili óquvchilarning mustaqil ishlarni tashkil etish. Toshkent, 1989.

ÁMELIY SHINIǴWLAR

Keys-stadi oqıtıw texnologiyası

Oqıw sabag`ının` texnoloiyası modeli

<i>Studentler sanı:20</i>	<i>2saat</i>
<i>Tema</i>	Sóylewdiń tazalıǵı hám orinliliǵı
<i>Woqıw sabag`ının` tu`ri</i>	Bilimlerde keneytiriw, shu`qılastırıw, ko`nikpe hám qa`niygelerdi du`zilistiriwge qaratılǵan a`meliy sabaq
<i>Woqıtıw sabagının` rejesi</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Keys mazmunına kiriw. 2. Oqıwshılar bilimlerin aktivlestiriw maqsetinde “Blic-soraw” ótkiziw. 3. Mashqalanı hám onı sheshiw wazıypaların anıq kórsetiw. 4. “Keys-stadi”dı toparlarda sheshiw. 5. Nátiyjeler prezentasiyası hám talqılaw ótkiziw. 6. Juwmaqlawshı sheshim shıǵarıw. erisilgen oqıw nátiyjelerine qaray oqıwshılardı bahalaw
<i>Sabaqtıń maqseti:</i> Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardı anıqlaw.	
<i>Pedagogikalıq wazıypalar:</i>	<i>Oqıw nátiyjeleri:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - keys mazmunın ózbetinshe úyreniw ushın tiykar jaratadı; - Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardıń sebeplerin úyrenedi - mashqalanı ajıratıp alıwǵa úyretedi, salıstırıwǵa analizlewge, 	<ul style="list-style-type: none"> - keys mazmunı menen aldınnan tanısıp shıǵıp, jazba tayarlıq kóredi; - Sóylewdiń tazalıǵın buziwshi jaǵdaylardı saplastiriw jolların úyrenedi; - mashqalalı jaǵdaydı sheshiwde teoriyalıq bilimlerin qollaydı;

<ul style="list-style-type: none"> ulıwmalastırıw ǵ a kómek beredi; - mashqalanı sheshiw boyınsha anıq háreketler izbe-izligin túsindirip beredi; - mashqalalı wazıypanı sheshiw ushın sharayat jaratadı; - sheshim tabıw ǵ a pikirlewine kómeklesedi 	<ul style="list-style-type: none"> - mashqalanı anıqlap, onı sheshiw jolların tawadı; - pikirlep soń ǵ ı juwmaq shı ǵ aradı.
<i>Woqıtıw usılları hám texnika</i>	“Keys-stadı”, “Blic-soraw”, “Mashqalalı ja ǵ day” “Báseki-sáwbet”
<i>Woqıtıw quralları:</i>	Markerler, qa ǵ azlar, taxta por,
<i>Woqıtıw túrleri</i>	Jeke hám kishi toparlarda
<i>Woqıtıw sharayatı</i>	Auditoriya
<i>Bahalaw</i>	Awızeki, soraw-juwap,jazba,

Oqıw sabaqtın` texnologik kartası

<i>Jumis barısı waqtı</i>	<i>Jumis mazmunı</i>	
	<i>Woqıtıwshı</i>	<i>Student</i>
Tayarlıq basqıshı	Temanı,ja ǵ day mazmunın anıqlaydı,ma ǵ lıwmatlar beriwge tayarlıq kóredi, “keys-stadı”di rásmiylestiredi, keysti kóbeytiw mashqalasın sheshedi. Óz betinshe tayarlıq kóriwdi, adebiyatlar menen tanısıp úyreniwdi usınıs etedi	Tıńlaydı Túsinbegen jerlerin sorap anıqlastıra-dı
I – basqısh tema ǵ a kirisiw	1.1. oqıw saba ǵ Inıń teması maqseti, wazıypaları hám kútiletu ǵ ın nátiyjeler haqqında aytadı, áhmiyetliligine toqtalıp ótedi.	Tıńlaydı

(10 min)	1.2. Tema boyınsha oqıwshılardıń bilimlerin aktivlestiriw maqsetinde blic soraw ótkiziledi (1-qosımsha)	Sorawlar ǵa juwap beredi
	1.3. “Keys-stadi” wazıypasıhám onı sheshiwde ámeliy kónlikpeler payda etiw ushın teoriyalıq maǵmatlar ǵa da iye bolıw kerekliklerin eskertedi. Ámeliy sabaqtıń is tártibi hám nátiyjelerdi bahalaw kórsetkishleri menen tanıstıradı. Keys mazmuni menen jaqınıraq tanısıp shıǵıw ushın oqıwshılar ǵa tarqatpa materiallardı tarqatadı.	Tanıadı
II - basqısh. Tiykarǵı (60 min)	2.1. Keys materialların talqılawdı shólkemlestiredi, dıqqattı keys penen islew qaǵıydalarına, mashqalanı sheshiw algoritmine hám wazıypanı anıqlastırıw ǵa qaratadı.	Talqılaydı
	2.2. óz betinshe úyde jazıp kelingen jaǵday talqılawın ótkiziwdi usınadı	Jaǵdaydı óz betinshe talqılaydı
	2.3. Studentlerdi úsh kishi toparǵa bóledi. Sóylewdiń tazalıǵı boyınsha T-sxema kestegin toltırıwdı tapsıradı. (2-qosımsha)	Toparlar ǵa bólinedi. Tapsırmalar ústinde isleydi
	2.4. Kishi toparlarda jeke tártipte islengen is nátiyjeleri talqılawdı shólkemlestiredi. Kishi toparlarda islewge járdemlesedi, qosımsha maǵlıwmatlardan paydalanıw ǵa imkan jaratadı. Dıqqatların	Aktiv qatnasadı

	kúiletu ǵ In nátiyjege qaratadı. “Mashqalalı ja ǵ day”kestesin toltırıwdı usınıs etedi.(3-qosımsha)	
	2.5. Hár bir topar tapsırmaların vatman qa ǵ azlar ǵ a túsirip prezentaciya jasaw kerekligin túsindirediBilimlerin ulıwmalastıradı, sheshimlerge itibar qaratadı.Tapsırmalardıń orınlanıwı qay dárejede tuwrı ekenligin dıqqat penen tıńlaydı.	Topar bolıp islegen istiń prezentaciyasın ótkizedi,wóz-aratalqılaydı, qosımshalar qıladı,bahalaydı,sheshim qabıllaydı
	2.6. Studentlerdiń prezentasiyasında ǵ I pikirlerin ulıwmalastıradı	Tıńlaydı
III- basqısh. juwmaq (10 min)	3.1. Is juwma ǵ in jasaydı. Aktiv qatnasqan oqıwshılardı bahalaw arqalı xoshemetleydi	Esitedi anıqlaydı
	3.2. Usınıl ǵ an mashqala sheshimlerine túsindirme beredi,jáne bir márte “Keys-stadi”dıń áhmiyetine toqtalıp ótedi	Tıńlaydı

Juwmaqlawshı sheshim:

Sóylew mádeniyatı – belgili bir tildiń orfoepiyalıq qádelerine, sóz qollanıw normalarına sáykes kelerlik dárejede sóyley biliw.

Sóylew mádeniyatı jámiyettin' mádeniy rawajlanıwının', millettin' ruwxıy

jetiskenliginin' áhmiyetli belgisi sanaladı

Prezidentimiz İ.A.Karimov Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisinin' 1997-jıl 29-avgustta ǵ 1 IX sessiyasında sóylegen sózinde «Óz pikirin erkin, ana tilinde shiraylı hám anıq bayanlay almaytu ǵ ın qánigeni, ásirese basshı orında otır ǵ anların bu'gin tu'siniw de, aqlaw da qıyın!» – dep atap ótedi.

Sóylew mádeniyatı – házirgi til iliminin' aktual máselelerinen biri. Bul máseleni sheshiw ulıwma mádeniyatımızdı rawajlandırıw, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarında, orta arnawlı oqıw orınlarında, orta mekteplerde sabaq ótiw protsesin jaqsılaw menen de baylanıslı.

Bu'gingi ku'nde qaraqalpaq sóylew mádeniyatının' rawajlanıwın, jáne de jetilisiwın támiyinlew ushın tómendegi wazıypalardı ámelge asırıw kerek:

3. Sóylew mádeniyatına tiyisli ilimiy-kópshilik ádebiyatlardı oqıw, oqıtıwdın' tu'rli qatlamlarına arnap kóbirek baspadan shı ǵ arıw kerek.

Radio hám televideniye sóylew mádeniyatına baylanıslı sáwbetlesiwler arnawlı kórsetiwler, esittiriwler, shólkemlestiriw hám olardıń mudamı berilip barılıwın támiyinlew lazım. Sonday-aq, gazetada arnawlı rubrika astında sóylew mádeniyatına baylanıslı maqalalar berip barıw kerek

Bumerang metodi

Bumerang metodi – berilgen materialdı tálim alıwshılardıń kishi toparlarda óz betinshe úyreniwine hám basqalar ǵ a úyretiwge qaratıl ǵ an metod.

Bumerang metodtıń dúzilisi:

1. Kishi toparlardı dúziw;
2. Hár bir topar ǵ a bólek tarqatpa materiallar tarqatıw;
3. Materiallardı óz betinshe úyreniw;
4. Jańadan kishi toparlardı dúziw;
5. Topar a ǵ zaların úyretiw hám úyreniw;
6. Dáslepki kishi topar ǵ a qaytıw;

7. Bahalaw.

Bul metodta oqıtıwshı oqıwshı ğ a sóylew uqıplılı ğ ın, erkin pikirlew, ózindegi bilim kónlikpelerin jetkerip bere alıwdı úyretedi. Bumerang metodınıń basqa metodlardan ózgesheligi oqıwshını bahalawda qanaanlandırarsız bahası qoyılmaydı. Sebebi, bul metod penen ótilgen sabaqta oqıwshılardıń hárbiri belgili dárejede qatnasadı, nátiyjede oqıtıwshı sabaqta oqıwshılardı tolı ğ ı menen qamtıy aladı.

Qaraqalpaq tili sabaqlarında bumerang metodınan paydalan ğ anımızda oqıwshılar ğ a tarqatpa materiallar beremiz. Mısalı: «Sinonimler» temasın ótkenimizde auditoriyanı 3 topar ğ a bólip, hár topar ğ a tarqatpa material tarqatımız.

1-topar

Sinonim sózler haqqında túsinik

Sinonim grekshe «bir atamalı» degen sózden kelip shıqqan. Tildiń leksika-semantikalıq baylı ğ ı hárqanday sózdiń kóp mániligi menen bir qatarda onıń sinonimlik keń múmkinshiliklerinde kórinedi. Tildegi seslik qurılısı boyınsha hár túrli, al, mánilik jaqtan bir-birine jaqın sózler sinonimler dep ataladı. Mısalı: júzi-shırayı-reńki-beti-kelbeti-turqı; mazalı-shiyrin-tatlı-til úyirgen-shekeńde tatıytu ğ ın; tez-shaqqań-jıldam-dárriw-dárhál-háp zamatta hám. t.b.

Sinonimler kórkem shı ğ armalarda onıń til kórkemligin úyreniwde úlken áhmiyetke iye. Mánisi bir-birine jaqın usınday sózler sinonimlik qatarlardı payda etedi. Sol sinonimlik qatarlardıń ishinde kóp qollanılatu ğ ın sóz tirek sóz (dominanta) dep ataladı.

Sinonimlik qatarlar belgili bir sóz shaqabınıń ishinde ğ ana payda boladı. Mısalı: ańqaw-sada-áńgódek-awısh-awsar – bular kelbetlikten bol ğ an, gúllan-jámi-barlıq-pútkil-hámme – bular almasıqlardan bol ğ an sinonimler.

2-topar

Leksikalıq hám grammatikalıq sinonimler

Leksikalıq sinonimler dep túbirleri hár qıylı mánisi bir-birine jaqın sózlerge aytamız. Mısalı: biyik-bálent-asqar-záwlim; arıq-kóterem-jú dew.

Grammatikalıq sinonimlerdiń ózin morfologiyalıq hám sintaksislik dep ekige bólip úyrenemiz. Morfologiyalıq sinonimler túbiri bir qıylı qosımtaları hár qıylı sinonim sózlerden boladı. Mısalı: opasız-biyopa, biypul-pulsız, biyádep-ádepsiz, tebewik-tebegen t.b.

Sintaksislik sinonimler sóz dizbeginen hám qospa gáp bóleklerinen boladı. Mısalı, sóz dizbeklerinde: qısqı kiyim – qısta kiyetu ğ ın kiyim, inisine ákeliw – inisi ushın ákeliw.

Jay gáplerde: Bul jumıstı islemey qoymaydı.

Bul jumıstı isleydi.

Kim muzıkanı jaqsı kórmeydi?

Muzıkanı hámme jaqsı kóredi.

Qospa gáplerde: Men úyge kelgenimde, olar awıl ğ a ketiwge tayarlanıp atır eken. Men úyge kelgen waqıtta, olar awıl ğ a ketiwge tayarlanıp atır eken.

3-topar

Sinonimlerdiń payda bolıw jolları

- ❖ Sózdiń kóp mániligi tiykarında: gáptiń aqırı-gáptiń aya ğ ı-gáptiń sońı;
- ❖ Qosımtalar qosılıw usılı tiykarında: shopan-padashı, sulıw-shiraylı, alım-ilimpaz;
- ❖ Dialekt sózler arqalı: jumırtqa-máyek, seksewil-sazaq, diywal-soqpa, shalbar-shım;
- ❖ Basqa tillerden awısqań sózler arqalı: qonaq-miyman, oqıtıwshı-mu ğ allim-ustaz-pedagog;
- ❖ Frazelogiyalıq sóz dizbekleri arqalı: iyt ólgen jer-uzaq, shaytanı seskenbew-qorqpaw, awzına bek bolıw-aytpaw;
- ❖ Evfemizm hám kokofemizm arqalı: óldi-qaytı boldı-dúnyadan ótti; tuwdı-jas bosandı, júkli-yeki qabat.

Dóngelek stol metodu

Bul metod jazba túrde ótkeriledi. oqıwshılar kishi toparlar ğ a bólinedi. Hár bir topar ğ a soraw berilip, bul soraw ğ a hár bir oqıwshı óziniń ruchkasında gezekpe-gezek juwapların jazadı. Birinshi qatnasıwshınıń pikirine ózleriniń qosımsha pikirlerin jazıp baradı. Mısalı: «Gáp a ğ zaları» temasın ótip bol ğ an soń oqıwshılardıń túsiniqlerini anıqlaw ushın oqıwshılardı bes topar ğ a bólemiz. Hár bir topar ğ a bir gáp a ğ zası haqqında pikirlerin jazıwdı tapsıramız.

1. Baslawısh ne ushın gáptiń bas a ğ zası, onıń ózgesheligi qanday?
2. Bayanlawısh ne ushın atawısh hám feyil bayanlawıshqa bólinedi?
3. Tuwra tolıqlawıstıń jal ğ awlı hám jal ğ awsız qollanıwınıń parqı nede?
4. Anıqlawıstıń gáptegi xızmeti qanday?
5. Pısıqlawıstıń gáptegi xızmeti hám tolıqlawısttan ayırmashılı ğ ı qanday?

Hámme oqıwshılar óz juwapların jazıp bol ğ an soń, juwaplar talqılanadı, natuwrı juwaplar óshiriledi, durıs juwaptıń sońına qarap oqıwshınıń bilimlerine baha beriledi. Bul metodtı tek jazba túrde emes, awızeki túrde de ótkeriw múmkin.

Terminlerdi aldın-ala beriw metodu

Til materiallarınıń kólemi hár bir temanıń leksikalıq, fonetikalıq, grammatikalıq ózgesheliklerin hám sol materiallardıń anıqlamaları menen qa ğ ıydaların óz ishine qamtıydı. Sonlıqtan til materiallarınıń ózine tán ózgesheliklerin ajratıwda mına metodikalıq nızamlılıqlar ğ a tiykarlanıwımız kerek:

- 1) tema menen terminniń anıqlı ğ ı;
- 2) til materiallarınıń ilimiy dálligi;
- 3) til materiallarınıń ishki ózgesheliklerin anıqlaw;

- 4) til materiallarınıń úyretilip atır ğ an topar ğ a ılayıqlılı ğ ı;
- 5) tildiń ózine tán belgilerin kúndelikli turmısta qollanıluwı.

Mine, usı ózgesheliklerdi esapqa ala otırıp biz qaraqalpaq tili sabaqlarında terminlerdi – aldın ala beriw metodınan paydalansaq boladı. Bul metod terminlerdi aldın ala úyreniw, temanın áhmiyetin hám baylanısın studentlerdiń oylawı, túsiniw jetiwi ushın beriledi. Sebebi, student (woqıwshı) terminniń mánisin jeterli dárejede túsiniw alsa, teoriyalıq materialdı jaqsı ózlestiredi. Mısalı: Qaraqalpaq tiliniń morfologiya tarawında «Atlıqtıń morfologiyalıq kategoriyaları» temasın ótkenimizde studentlerge lingvistikalıq sózliklerden atlıq, grammatikalıq kategoriya, san, bet, tartım, seplik kategoriyaları, grammatikalıq seplik, keńislik seplik sıyaqlı terminlerdiń mánilerin anıqlap, túsiniw keliwin tapsıramız. Lekciya baslanbastan aldın studentlerdiń tema boyınsha pikirlerin tıńlaymız. Soń teoriyalıq materialdı bayanlaw ğ a ótemiz. Bul metodtan seminar hám ámeliy sabaqlarda da paydalansaq boladı.

Terminlerdi aldın-ala beriw metodınıń úlgesi:

Bet-san kategoriyası. Is-hárekettiń bir betke, subyektke qatnaslı ekenligin, birlik hám kóplik sandı bildiretu ğ ın feyildiń grammkatikalıq kategoriyası. Mısalı: keldim (1-bet birlik san), keldik (1-bet, kóplik san).

Bet – is-hárekettiń hám onıń subyektiniń sóylewshi adam ğ a qatnastı bildiretu ğ ın feyildiń grammatikalıq kategoriyası. Birinshi bet (sóylewshi adam), ekinshi bet (tıńlawshı adam), úshinshi bet (sóylesiwge qatnaspaytu ğ ın adam yamasa basqa da predmetler).

San kategoriyası. Birlik hám kóplik san formaların qarama-qarsı qoyıw arqalı bildiriletu ğ ın atlıqtıń leksika-grammatikalıq kategoriyası (bir) adam (birlik) – adamlar (kóplik).

Seplik kategoriyası. Sóz dizbegi yamasa gáp quramında atlıqtıń basqa sózler menen qarım-qatnasın, olar menen baylanısın bildiretu ğ ın morfologiyalıq kategoriya.

Tartım kategoriyası. Predmettiń belgili bir betke tiyisli ekenligin bildiretu ğ ın morfologiyalıq kategoriya: úyim, úyiń, úyi.

Kóplik – grammatikalıq hám leksikalıq qurallar menen ańlatılatu ğ ın kóplik kategoriyası. (Bekbergenov A. Paxratdinov Q. Til bilimi terminleri sózligi. Nókis, 1997).

Studentler yaki oqıwshılar terminlerdiń mánilerin túsiniş al ğ an soń tema ğ a baylanıslı teoriyalıq ma ğ luwmatlardı jaqsı ózlestiredi. Mısallar arqalı dálilleydi. Biz bul metoddan akademiyalıq licey hám kolledjlerde, joqarı oqıw orınlarında paydalanıwımız múmkin.

PSMU texnologiyası

Biz qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında PSMU texnologiyasınan da paydalansaқ boladı. Bul texnologiya problemalı máselelerdi sheshiwde, diskussiya ótkeriwde, uluwmalastırıw sabaqlarında yaki oqıw rejesi tiykarında birer bólim úyrenilip bolın ğ annan soń qollanılıwı múmkin. Bul texnologiya oqıwshılardı óz pikirini qor ğ aw ğ a, erkin pikirlew hám óz pikirini basqalar ğ a ótkeriwge, ashıq túrde tartısıw ğ a, sonıń menen bir qatarda oqıwshılardı oqıw procesinde iyelegen bilimlerin talqılaw ğ a úyretedi. Bul texnologiya oqıwshılar ğ a tarqatıl ğ an ápiwayı qa ğ az ğ a óz pikirlerini anıq hám qısqa túrde jazıw, tastıyıqlawshı dáliller yaki biykarlawshı pikirlerdi bayanlaw ğ a járdem beredi.

PSMU texnologiya bir neshe basqıshhta ótkeriledi.

1-basqısh:

Woqıtıwshı oqıwshılar menen birge diskussiya temasın yaki talqılanıw kerek bol ğ an problemanı, yaki úyrenilgen bólimdi belgilep aladı. Máselen, «Qospa gáplerdiń jay gáplerden ózgesheligi nede?» degen soraw dógeresinde ótkersek boladı.

Woqıtıwshı sabaqta dáslep hár bir oqıwshı jeke túrde islewi, keyin bolsa kishi toparlarda islewi hám sabaqtıń aqırında jámaát bolıp islew haqqında oqıwshılar ğ a

ma ǵ luwmat beredi. Sabaq dawamında hárbir oqıwshı óz pikirin erkin hám tolıq túrde aytıp beretu ǵ ınlı ǵ ın eskertip ótedi.

2-basqısh:

Hárbir oqıwshı ǵ a PSMU texnologiyasınıń 4-basqıshı jazıl ǵ an qa ǵ azlar tarqatıladı:

P – pikirinińizdi bayanlań.

S – pikirinińizge sebep kórsetiń.

M – kórsetilgen sebebińizdi mısallar menen dálilleń.

U – pikirinińizdi uluwmalastırıń.

Biz bul texnologiyanıń qaraqalpaq tili sabaqlarında qollanıw boyınsha mısallar keltiremiz. Student pikirin tómendegishe bayanlawı múmkin.

P – pikirinińizdi bayanlań. Mısalı: Qospa gápler eki yamasa bir neshe jay gáplerdiń mánilik, grammatikalıq baylanısınan dúziledi. Qospa gápler bir neshe jay gáplerden dúzilip bir pútin oy-pikirdi bildiredi. Jay gápler tek bir predikativlik birlikten dúziledi. Qospa gápler jay gáplerden dúzilisi, mazmunı hám intonaciyası menen ajıraladı. Dúzilisi bir neshe sózden bol ǵ an gápler qospa gáp bola bermeydi. eki sózden de qospa gáp bolıwı múmkin. Sebebi qospa gápler tómendegi belgileri menen jay gáplerden ózgeshelenedi.

S – pikirinińizge sebep kórsetiń. Qospa gápler keminde eki jay gápten dúziledi, hárbir jay gáptiń baslawısh hám bayanlawıshı arasında predikativlik qatnas boladı. Jay gápler mazmunı ja ǵ ınan waqıt, keńislik hám is-háreketke qatnası boyınsha baylanısıp keledi. Jay gápleriniń arasında intonaciyalıq jigi boladı.

M – kórsetken sebebińizdi dálillep mısal keltiriń. Mısalı: ótken jıldıń maysa shóbin pıtırlatıp basıp, keń jazıqta jeke torı atlı kiyatır. Bıyıl suw mol bol ǵ anlıqtan, eginler de nayatıy zor boldı.

Birinshi gáp jay gáp, ayırımlan ǵ an feyil toplamlı jay gáp, oy-pikir bir baslawıshqa (subyektke) tiyisli – jeke torı atlı, bir oy-pikir bayanlan ǵ an.

Yekinshi gáp qospa gáp, eki jay gápten dúzilgen. eki jay gáp sebeplik qatnasta baylanısqan, hárbir jay gáp óziniń baslawısh hám bayanlawısh arasında predikativlik qatnasqa iye, birewi bas gáp (yeginler de nayatıy zor boldı), ekinshisi ba ğ inıńqı gáp (Bıyıl suw mol bol ğ anlıqtan), arasında qısqa pawza islengen.

U– pikirıńizdi uluwmalastırın. Demek, qospa gápler oy-pikirdi bildiriwdegi ózgesheliklerine, hárbir jay gápte pikir tıyanaqlı ğ inıń bolıwına, jay gápler arasında ğ ı mánilik, grammatikalıq hám intonaciyalıq baylanıstıń bolıwına qaray jay gáplerden ajıraladı.

Hárbir oqıwshı jeke túrde tarqatıl ğ an qa ğ azda ğ ı jeke túrde tarqatıl ğ an qa ğ azda ğ ı PSMUdın 4 basqıshın óz pikirlerin jazba túrde bayanlaw arqalı tolıqtıradı.

3-basqısh:

– hárbir tınlawshı óz qa ğ azların tolıqtırıp bol ğ an soń, oqıtıwshı olardıń kishi toparlar ğ a bóliniwin ótinish etedi yaki túrli toparlar ğ a bóliw usıllarınan paydalan ğ an halda oqıwshılardı (student) kishi toparlarga ajıratadı;

– oqıtıwshı hárbir topar ğ a PSMU texnologiyasınıń 4 basqıshlı jazıl ğ an úlken formatta ğ ı qa ğ azlardı tarqatadı;

– oqıtıwshı kishi toparlar ğ a hárbir jazıl ğ an qa ğ azlarda ğ ı pikir hám dálillerdi úlken formatta ğ ı qa ğ az ğ a uluwmalastırıl ğ an túrde 4 basqısh boyınsha jazıwın aytadı.

4-basqısh:

– kishi toparlarda dáslep hárbir oqıwshı ózi jaz ğ an hárbir basqıshda ğ ı pikirleri menen topar a ğ zaların tanıstırıp ótedi. Topar a ğ zalarınıń barlıq pikirleri úyrenilgennen soń kishi topar a ğ zaları olardı uluwmalastırıp ğ a kirisedi;

– topar a ğ zaları PSMUdın 4 basqıshınıń hárbiri boyınsha uluwmalastırıp onı jaqlap shı ğ ıw ğ a tayarlıq kóredi;

– pikirlerdi uluwmalastırıp waqtında hárbir oqıwshı óz pikirlerin jaqlawı, dálillewi múmkin.

5-basqışh:

– kishi toparlar uluwmalastır ğ an pikirlerin qor ğ aydı, topar basshısı hárbir basqışhın jeke oqıydı. Bazı bólimlerin dálillewi, ya ğ nıy topardıń ne ushın bul pikirge kelgenin aytıp ótiwi múmkin.

6-basqışh:

– oqıtıwshı sabaqqa juwmaq jasaydı, bildirilgen pikirlerge óz qatnasın bildiredi. Tómenдеgi sorawlardı oqıwshılar ğ a beredi.

Bul sabaqta nelerdi bilip aldınız hám nelerdi úyrendińiz?

Bul texnologiyani sabaqta qollanıw qanday nátiyje beredi?

Solay etip, qaraqalpaq tili mu ğ allimi oqıwshılar ğ a yaki studentlerge tıyanaqlı bilim beriwde, teoriyalıq materialdı túsindiriwde tema ğ a sáykes metodlardı durıs tańlay biliwi kerek. Bul ushın oqıtıwshı óz qánigeligi boyınsha lingvistikalıq túsiniqlerdi hár tárepleme iyelegen bolıwı, materialdı túsindiriw usılın tereń biliwi lazım.

Insert metodu

❖ Insert strategiyasın qollanıw sabaq barısında berilip atır ğ an materialdı studentlerdiń ózlestirgenligin interaktiv belgiler sistemasın paydalanıw járdeminde anıqlaw ushın qollanıladı. Bul strategiyani qollanıw studentlerde tekst penen jumıs islewdiń nátiyjeligin, oylanıp oqıwdı, ótken material menen jańanıń baylanısın kórsetiw uqıplılı ğ in arttıradı.

❖ Insert strategiyasınıń belgiler sisteması tómendegishe kóriniske iye bolıwı shárt: «V» – belgisi studentler burın bilgen mazmun ğ a qoyıladı.

❖ «-» – (minus) belgisi studentlerdiń al ğ an ma ğ luwmatı, al ğ an bilimlerine qarsı mazmun ğ a qoyıladı.

❖ «+» – (plyus) belgisi studentler ushın jańa bol ğ an mazmun ğ a qoyıladı.

❖ «?» – (soraw) belgi studentler ushın túsiniksiz, qosımsha maǵ luwmattı talap etetuǵın mazmunǵa qoyıladı.

❖ Insert strategiyasın qollanǵanda birinshi adım retinde kórsetilgen tema boyınsha «miyge hújim» júrgiziledi, ekinshi adım retinde berilgen mazmundı belgilerdi qollanıw járdeminde individual oqıw talap etiledi, úshinde adım retinde «miyge hújim» tiykarında alınǵan nátiyjeni oqıw tiykarında alınǵan mazmun menen baylanısta talqılanadı, tórtinshi adım retinde alınǵan maǵ luwmattı «Insert» tablicası túrinde sistemalastırıw kerek.

Insert tablicası

V	+	-	?

Insert metodın qollanıw boyınsha metodikalıq kórsetpeler

Bul metodtıń mazmunı oqıw procesinde oqıw materiallarınıń hár bir abzacın (úzindisin) bahalaw hám nátiyjelerdi qálem menen belgilep barıwdan ibarat. ol tómendegishe orınlanadı: oqıw materiallarınıń shetindegı ashıq orınǵa «V» belgisin qoyıń, eger oqıǵan nárseniz sizge burınnan málim yamasa oyınızǵa sáykes kelse: «-» belgisin, eger oqıǵan nárseniz siziń oyınızǵa yamasa burınnan bilgenińizge, bilimińizge qayshı kelse, al «+» belgisi oqıǵan nárseler sizge jańalıq bolǵanda qoyıladı. «?» belgisi oqıw atırǵan materialınıń túsiniksiz yamasa usı máselede anıǵıraq maǵ luwmat alıwdı qálegen waqtıńızda qoyıladı.

Solay etip, oqıw procesinde óz bilimlerińizge hám túsiniklerińizge qarap tórt túrdegi belgi qoyasız. Hár bir qatardı yamasa pikirdi belgilep barıw shárt emes. Bul belgiler arqalı siz oqıw materialı haqqındaǵı pikirinińizdi bildiresiz. Nátiyjede hár bir abzacta bir yamasa onnan kóbirek belgi payda boladı. Insert metodınıń mánisi oqıwshılar jańa materialdı burınnan belgili yamasa jańa túsinikli, yamasa qarsı pikirdi payda etken maǵ luwmat sıpatında bahalawınan ibarat. Biliw

tarawında ǵ 1 oqıw maqsetleriniń B Blum tárepinen kórsetilgen klassifikaciyalıq aksonomiyasında (bilim, túsiniw, qollanıw, analiz, sintez, bahalaw) baha beriw aqıl xızmetiniń eń joqarı dárejesine kiritilgen. Insert metodı boyınsha hárbir abzacqa belgi qoyıw jaqsılap oylap kóriwdi talap etedi. oqıwshılar oqıw barısında maǵ luwmattı ózlestiriwge sanalı qatnas jasawı ushın óz túsiniń qadaǵ alap baradı. Solay yetip, jańa informaciyanı óz tájiriybesi hám bilimi menen baylanıstıradı, yaǵ nıy pikirleydi. Sońınan oqıwshı alınǵ an informaciyanı insert tablicası járdeminde tártipke salıwı múmkin.

Bul strategiya ózlestiriw kerek bolǵ an jańa tema boyınsha studenlerdiń anıq bir túsinińge iye ekenliklerin anıqlaw hám olarda temaǵ a ózinshe analiz etiw kónlikpelerin payda etiwge xızmet etedi.

Metodtı ótkeriw tártibi:

- ❖ Kishi toparlardı dúzip, olarǵ a at qoyladı.
- ❖ Hárbir topardan ózlestiriwi rejelestirilgen temaǵ a baylanıslı jazba pikir bildiriw soraladı.
- ❖ Studentlerdiń pikir hám oylawların qaǵ azǵ a jazıp baradı.
- ❖ Woqıtıwshı temaniń mazmunı bayanlanǵ an tekstti usınadı.

Woqıtıwshılar bul tekstti hám ózleri bildirgen pikirge qanshelli uqsaslıǵ ı hám parqın arnawlı belgiler menen belgilep baradı.

Bumerang texnologiyası

Gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaları teması boyınsha

1-basqısh

Woqıtıwshılar 3 toparǵa bólinedi. Hárbir toparǵa ótilgen tema bóleklerge bólinip beriledi. Hámme oqıwshılar sabaqqa tolıq qatnasıwı ushın hárbir topardaǵı

oqıwshılardıǵa teńdey tarqatıladı. Máselen, biz gáptiń ekinshi dárejeli aǵzaların ótkenimizde tómendegishe tarqatpa materiallar beriwimizge boladı.

«A» toparı

Tolıqlawısh

Tolıqlawısh – keńeytilmegen jay gáplerdiń qurılısın keńeytip, tolıqtırıp, is-háreketti zatlıq mánide túsindiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Tolıqlawıshlar, kóbinese atlıq, almasıq hám basqa da atlıqlasqan sóz shaqapları arqalı bildiriledi. olar ataw, iyelik sepliklerinen basqa seplik formalarında kelip, bayanlawısh penen basqarıw usılında baylanıladı. Tolıqlawıshlar is-háreketti obyektlik sıpatlaw mánisine hám formasına qaray ekige bólinedi: tuwra tolıqlawısh hám qıya tolıqlawısh.

Tolıqlawıshlar dúzilisine qaray dara sóz, qospa sóz hám eki yamasa birneshe sózlerdiń dizbeginen, feyil toplamlarınan dúziledi. Tolıqlawıshlar dúzilisine qaray jay tolıqlawısh, qospa tolıqlawısh hám keńeytilgen tolıqlawısh bolıp bólinedi.

«B» toparı

Anıqlawısh

Anıqlawısh zat hám zatlıq mánidegi sózlerdiń sın-sıpatın, sapası ya mensikleniwın bildiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Anıqlawısh tómendegi sintaksislik belgilerge iye boladı: 1) zat hám zatlıq mánidegi sózlerdi sıpatlaydı; 2) tiykarınan kelbetlikten, zattıń sapasın, san-muǵdarın bildiretuǵın sóz shaqaplarınan boladı; 3) ózi anıqlaytuǵın sózi menen jupkerlesiw hám úylesiw usılında baylanıladı; 4) orın tártibi jaǵınan ózi anıqlaytuǵın aǵzaniń aldında turadı hám sol aǵza menen birge anıqlawıshlıq sóz dizbegin dúzedi.

Anıqlawısh gáp qurılısındaǵı xızmeti jaǵınan basqa ekinshi dárejeli aǵzalardan ózine tán ózgeshelikke iye boladı. Gáptiń basqa ekinshi dárejeli aǵzaları (tolıqlawısh hám pısıqlawısh is-háreketke (bayanlawıshqa) qatnaslı onıń

túsindiriwshi aǵzası bolıp kelse, anıqlawısh zatlıq mánidegi bas hám ekinshi dárejeli aǵzalardıń túsindiriwshi aǵzası xızmetin atqaradı.

«G» toparı

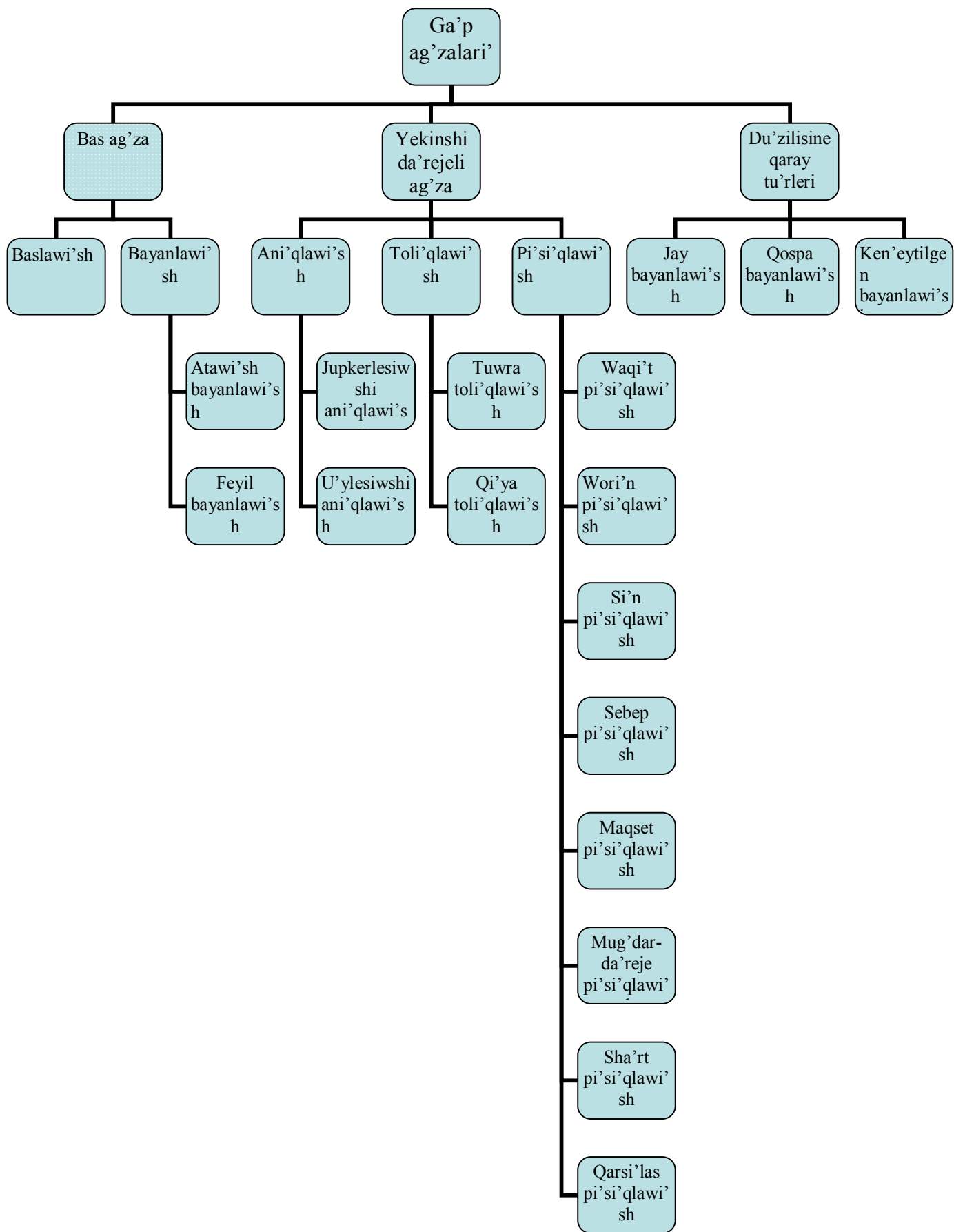
Pısıqlawısh

Pısıqlawısh – is-háreket procesiniń isleniw usılın, sapasın, waqıt, orın, san, muǵdar, sebep-maqset, shárt, qarsılaslıq hám t.b. belgilerin bildiretuǵın gáptiń ekinshi dárejeli aǵzası. Pısıqlawıshlıq máni, tiykarınan, is-háreketke qatnaslı bildiriledi. Sonlıqtan pısıqlawısh ta tolıqlawısh sıyaqlı, bayanlawıshqa qatnaslı onıń túsindiriwshi aǵzası xızmetin atqaradı. Pısıqlawıshlar barlıq mánili sóz shaqapları arqalı bildiriledi. Ráwısh, hal feyil hám hal feylli toplamlardan, eliklewish sózlerden, keńisilik seplik formasındaǵı hám tirkewishli atlıqlardan, kelbetlik, sanlıq, shárt meyil hám ráwıshlik mánidegi frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen boladı.

Pısıqlawıshlar mánilik ózgeshelikleri hám is-háreket procesin sıpatlaw belgilerine qaray tómendegi túrlerge bólinedi: orın pısıqlawısh, waqıt pısıqlawısh, sın pısıqlawısh, muǵdar-dáreje pısıqlawısh, sebep pısıqlawısh, maqset pısıqlawısh, shárt pısıqlawısh hám qarsılas pısıqlawısh.

Tarmaqlar metodı (klaster)

Bul metod oqıwshılardı bir temanı tereń úyreniwine járdem berip, oqıwshılardı temaǵa baylanıslı túsiniq yaki anıq pikirdi erkin hám anıq túrde izbeizlik penen bir-birine baylanısqa halda tarmaqlarǵa bóliwge úyretedi.



PSMU texnologiyası

Biz qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında PSMU texnologiyasınan da paydalansaq boladı. Bul texnologiya problemalı máselelerdi sheshiwde, diskussiya ótkeriwde, uluwmalastırıw sabaqlarında yaki oqıw rejesi tiykarında birer bólim úyrenilip bolıǵannan soń qollanıwı múmkin.

P – pikirinizdi bayanlań.

S – pikirinizge sebep kórsetiń.

M – kórsetilgen sebebinizdi mısallar menen dálilleń.

U – pikirinizdi uluwmalastiriń.

Insert metodu

Insert strategiyasın qollanıw sabaq barısında berilip atırǵan materialdı studentlerdiń ózlestirgenligin interaktiv belgiler sistemasın paydalanıw járdeminde anıqlaw ushın qollanıladı.

❖ Insert strategiyasınıń belgiler sisteması tómendegishe kóriniske iye bolıwı shárt: «V» – belgisi studentler burın bilgen mazmunǵa qoyıladı.

❖ «-» – (minus) belgisi studentlerdiń alǵan maǵluwmatı, alǵan bilimlerine qarsı mazmunǵa qoyıladı.

❖ «+» – (plyus) belgisi studentler ushın jańa bolǵan mazmunǵa qoyıladı.

❖ «?» – (soraw) belgi studentler ushın túsiniksiz, qosımsha maǵluwmatı talap etetuǵın mazmunǵa qoyıladı.

ÓZ BETINSHE SORAWLAR

1. Qaraqalpaq tilin oqitiwda qanday metodlar qollaniladi?
2. Ilimpazlar oqitiw metodlarin qalay klassifikatsiyalaǵan?
3. Házirgi dáwirde oqitiwda kimlerdiń metodlari qollanilmaqta?
4. Problemalıq bayanlaw metodi degenimiz ne?
5. Izertlew metodi degenimiz ne?
6. Izertlewshilik metodi qanday metod?
7. Qaraqalpaq tilinde problemalıq sorawlar qalay qoyiladi?
8. Teoriyalıq metodlarǵa qaysi metodlar kiredi?
9. Lektsiya degenimiz ne?
10. Lektsiyanıń qanday túrleri bar?
11. Vizwal lekciya degenimiz ne?
12. Lektsiya-xabar qanday lekciya túri?
13. Problemalıq lekciya degenimiz ne?
14. Lektsiya kon ferensiya qalay ótkeriledi?
15. Diskussiyalar qalay ótkeriledi?
16. Ámeliy metodlarǵa qaysi metodlar kiredi?
17. Lingvistikalıq shiniǵıwlarđın maqseti ne?
18. Lingvistikalıq shiniǵıwlarđınqanday túrleri bar?
19. Lingvistikalıq shiniǵıwlar qalay ótkeriledi?
20. Lingvistikalıq tallaw degenimiz ne?
21. Lingvistikalıq tallawdıń qanday túrleri bar?
22. Lingvistikalıq tallawlar qalay ótkeriledi?
23. Fonetikalıq tallawlar qalay ótkeriledi?
24. Leksikalıq tallaw qalay ótkeriledi?
25. Morfologiyalıq tallaw qalay ótkeriledi?
26. Sintaksislik tallaw qalay ótkeriledi?
27. Stilistikalıq tallaw qalay ótkeriledi?
28. Slayd degenimiz ne?

29. Prezentaciya qalay ótkeriledi?
30. Slaydlar qalay tayarlanadı?
31. Pedagogikalıq texnologiya degenimiz ne?
32. Interaktiv metod degenimiz ne?
33. Interaktiv metodtıń qanday túrleri bar?
34. Interaktiv metodtıń abzallığı nede?
35. Aqılıy hújim qanday metod?
36. Klaster metodınan qalay paydalanamız?
37. Venn diagramması qanday metod?
38. Insert qanday metod?
39. Bumerang metodın qalay ótkeremiz?
40. Sinkveyn qanday metod?
41. ózbetinshe jumıslar degenimiz ne?
42. ózbetinshe jumıslar qalay shólkemlestiriledi?
43. Referat degenimiz ne?
44. Referatlar qalay jazıladı?
45. Kurs jumıslarınıń maqseti nede?
46. Seminar sabağı qalay ótkeriledi?
47. Seminar sabağınıń maqseti nede?
48. Konferenciya sabağın qalay ótkeremiz?
49. Kitaptan paydalanıw usılları qanday?
50. Innovaciya degen ne ?

ASSISMENT TAPSIRMALARI

1-variant

1. Qaraqalpaq tili sabaqlarında lekciya metodlarınan paydalanıw.
2. Problemalıq lekciya.Kórgizbeli metodlar.Tablitsa, sxemalardan paydalanıw.
3. İnteraktiv metodlar. «Bilimen, bilgim keledi, bildim» metodınan paydalanıw.

2- variant

- 1.Praktikalıq metodlar. Tallaw hám onıń túrleri.
- 2.Óz betinshe jumislardı shólkemlestiriw.
3. İnteraktiv metodlar.Aqıl hújimi metodi.

3- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar.Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. Oyn sabaqların ótkeriw usılları.

4- variant

1. Seminar hám konferentsiya sabaqları hám olardı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar.Qospa gáplerdi tallaw usılları.
3. İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

5- variant

1. Lektsiya hám onıń túrleri.Debat lekciyalar.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
3. İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodi

6- variant

- 1.Lingvistikalıq tallaw,sintaksislik tallaw hám onı ótkeriw usılları.
- 2.Qaraqalpaq til sabaqların jobalastırıw.
3. İnteraktiv metodlar «Klaster» metodi

7- variant

1. Oqıwshınıń bilimín tekseriw usılları. Test usılı
2. Óz betinshe jumıslar. Kitap penen islesiw.
3. İnteraktiv metodlar. « Veni diagramması » metodınan paydalanıw

8- variant

1. Qaraqalpaq til sabaqlarında lekciya metodlarınan paydalanıw
2. Problemalıq lekciya. Kórgizbeli metodlar. Tablitsa, sxemalardan paydalanıw.
3. İnteraktiv metodlar. «Dóngelek stol» metodınan paydalanıw

9- variant

1. Óz betinshe jumıslardı shólkemlestiriw
2. İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodı
3. Praktikalıq metodlar. Tallaw hám onıń túrleri.

10- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. İnteraktiv metodlar. oyın sabaqların ótkeriw usılları.

11- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Qospa gáplerdi tallaw usılları.
3. İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

12- variant

1. Lektsiya hám onıń túrleri. Debat lekciyalar.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
3. İnteraktiv metodlar. «Zigzag» metodı

13- variant

1. Seminar sabaqları hám onı ótkeriw usılları.
2. Lingvistikalıq tallawlar. Gramatikalıq tallawdı ótkeriw usılları
3. İnteraktiv metodlar. Oyın sabaqların ótkeriw usılları.

14- variant

- 1.Seminar hám konferentsiya sabaqları hám olardı ótkeriw usılları.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar.Qospa gáplerdi tallaw usılları.
- 3.İnteraktiv metodlar hám olardıń áhmiyeti.

15- variant

- 1.Lektsiya hám onıń túrleri.Debat lekciyalar.
- 2.Lingvistikalıq tallawlar. Fonetikalıq tallawdı ótkeriw usılları.
- 3.İnteraktiv metodlar. «Aqıl hújimi» metodı

TEST SORAWLARI

1. Talim metodların awızeki, kórsetpeli, ámeliy metodlarǵa bólgен ilimpazlar

- A)* E.Í.Perovskiy, E.P.Golant
- B) M.A) Danilov, B.M.Yesipov
- C) Yu.K.Babanskiy
- D) M.N.Skatin, Í.YA) Lerner

2. M.A) Danilov , B.B.Esipov tálim metodların qanday túrlerge bóledi?

- *A) Bilimlerdi iyelew, tekseriw hám bahalaw
- B) Bilimlerdi úyretiw
- C) Bilimlerdi bekkemlew
- D) bilimlerde tákirarlaw

3. Bilimlerdi problemalıq jol menen bayan etiw metodının ahmiyeti qanday?

- A)* Studenttiń óz betinshe islewine tiykar boladı
- B) Muǵallım temanı túsindiredi
- C) Bilimler tayar halında bayan etiledi
- D) Juwaplar durıs emes

4. Lingvistikanı tallaw qaysı metodka kiredi?

- A) Teoriyalıq metod
- B)* praktikalıq metod
- C) Ulıwma metodika
- D) metodikalıq miyras

5. Sholıw lekciyası qanday maqsette ótkeriledi?

- A)* Materialdı jıyñaqlap, ulıwmalastırıw maqsetinde
- B) Bir temanı túsindiriw maqsetinde

- C) Pándi tolıq ow'zlestirgenin tekseriw maqsetinde
- D) Bólimlerdi úyreniw maqsetinde
6. Házirgi dawirde oqıwda eń qollanılatuǵın lekciyanın túri-bul...
- *A) Problemalıq lekciya
- B) Aktiv háreketsheń lekciya
- C) Energiya almasıw lekciyası
- D) Sholiw lekciyasi
7. Birgelikte háreket etiw, birge islesiw degen máni bildiretuǵın metod-bul...
- A) Klaster metodu
- B)* İnteraktiv metod
- C) Gúrrin metodu
- D) İnduktiv metod
8. İlimiy-izertlew júrgizgende anıq maǵlıwmatlar toplawda qollanılatuǵın izertlew metodu bul ...
- A) anketa
- B) baqlaw
- S) diagnostikalıq talqı
- *D) metodik eksperiment
9. Jaslardıń oy pikirin rawajlandıratuǵın, ózinshe pikirlerge úyretetugın jumıstıń túri
- A) Lekciya
- B) Jeke jumıslar
- C)* óz betinshe jumıslar
- D) Test sorawları
10. Seminar sabaqları qay waqıtta ótıledi?
- A)* Ulken temalar hám bólimler ótip bolǵannan keyin
- B) Bir tema ótip bolǵannan keyin
- C) Gáp ótip bolǵannan keyin

D) Oqıw jılı juwmagında

11. Kadrlardı tayarlaw qanday bagdarda amelge asırıladi?

*A) Ulıma , jeke pedogogikalıq bagdar

B) Jeke metodikalıq bagdar

C) Milliy baǵdarlama

D) Bilimlendiriu bagdarı

12. Muǵallım metodtı qalay tańlaydı?

A) oqıwshılardıń bilim darejesine qaray

B)* Sabaqtıń teması hám mazmunına qaray

C) Baǵdarlamaǵa qaray

D) Sabaqlıqta berilgen materialǵa qaray

13. Bilimlerdi tayar halında beretughın metod

A) Problemalıq lekciya

B) Diskussiya

C)* Tusindiriw lekciyası

D) Sholıw lekciyası

14. Úyrenilgen teiriyaliq materialdi ózlestirip óz betinshe pikirlerin izbe-iz bayanlaytuǵın jazba jumıstıń túri?

A) diktant

B) bayan jumısı

C)* jazba jumıs

D) shıǵarma jumısı

15. «Test» sózi qaysı tilden alınǵan hám qanday máni bildiredi?

A) Nemec tilinen tekseriw, bahalaw

*B) İngliz tilinen tekseriw, bahalaw

S) Franc uz tilinen bahalaw

D) Grek tilinen tekseriw, bahalaw

16. Tablica, sxema, diagramma kórsetpeli qurallardıń qanday túrine kiredi ?

*A) Grafikalıq kórsetpeli qurallar

B) Súwretli kórsetpeli qurallar

S) esitiw quralları

D) Natural kórsetpe qurallar

17. Analiz degenimiz ne?

*A) Bilimlerdi bir pútinlikte qurawshı elementlerge ajırata alıw uqıplılıǵı.

B) Bilimlerdi ulıwmalastıra alıw uqıplılıǵı.

S) Bilimlerdi óz-ara baylanıstıra alıw uqıplılıǵı.

D) Bilimlerdi túsiniw ózlestiriw

18. Sintez degenimiz ne?

A) Bilimlerdi bir pútinlikte qurawshı elementlerge ajırata alıw uqıplılıǵı.

*B) Úyrenilip atırǵan bilimlerde óz-ara baylanıstırıw, ulıwmalastırıw.

S) Bilimlerdi ózlestire alıw uqıplılıǵı.

D) Bilimlerdi túsiniw ózlestiriw

19. «Leksiya» sózi qaysı tilden alınǵan?

A) Latınsha «woqıw»

B) İnglizshe «Oqıp shıǵıw»

*S) Grekshe «oqıw»

D) Grekshe túsiniw

20. Óz betinshe jumıs degenimiz ne?

*A) Oqıwshı yaki studenttiń alǵan teoriyalıq bilimine súyenip qosımsha ádebiyatlardan paydalanıp óz bilimin jetilistiriw.

B) Studenttiń qosımsha ádebiyatlar menen islesiw

S) Studenttiń ádebiyatlar menen tanısıp konspekt alıwı

D) Oqıwshı yaki studenttiń alǵan teoriyalıq bilimin jetilistiriwi

21. Leksikologiyanı oqıtıwda qollanılatuǵın eń zárúrli qural ?

A) Slaydlar

B) Sabaqlıqlar

*S) Sózlikler

D) qollanbalar

22. Materyallardaǵı jańa maǵlıwmatlardı oqıtıwdıń texnologiyalıq quralları hám vidio texnika járdeminde beretuǵın leksiya túri?

A) Leksiya-xabar

B) Problemalı leksiya

*S) Vizual leksiya

D) Leksiya konferenciya

23. Maǵlıwmatlardı bawn qılıw hám túsindiriw qaysı lekc iya túrine kiredi?

*A) Leksiya-xabar

B) Vizual leksiya

S) Másláhát lekc iya

D) Sholıw lekc iya

24. Eń kóp qollanlatuǵın Lingvistikalıq shınıǵıwlardıń qándaı tipleri bar?

*A) Adaptiv hám adaptiv emes

B) Evrestik

S) Algoritimli

D) fonetikalıq shınıǵıwlar

25. Metod sózi...

A) latinsha - usıl

B) grekshe - oqıtıw

S) inglisshe – oqıtıw usılları

*D grekshe - usıl

26. Tálım alıwshı menen tálım beriwshiniń belgili bir maqsetke qaratılǵan birgeliktegi jumısın shólkemlestiriwdiń tártipke salınǵan usıllar jıyındısı bul ...

A) metodika

*B) metod

S) metodologiya

D) pedogogika

27. Orfografiyanı oqıtıwda qaysı printsipke tiykarlanadı?

*A) fonetikalıq, morfologiyalıq, tariyxıy

B) fonetikalıq, punktuatsiyalıq

S) morfologiyalıq, orfografiyalıq

D) izbe-izlik, ilimiylık

28. Kómekshi sózlerdi salıstırıp oqıtıwda kóbirek qaysı interaktiv metodtan paydalansaq boladı?

A) insert

B) bumerang

*S) Venn diagramması

D) klaster

29. Kórsetpelilik principiniń áhmiyeti nede?

A)* materialdı sapalı ózlestiredi

B) kórgen nárseleri haqqında oylaydı

C) kórsetpeli quraldan paydalanadı

D) teoriyanı praktika menen baylanıstıradı

30. Til bilimi, ádebiyat, filosofiya hám pedogogika menen baylanıslı pán?

A) matematika

*B) metodika

S) informatika

D) didaktika

31. Usıl degenimiz ne?

A) oqıtıw usıllarının jıyındısı

B) Tálım beriw jolları

C) oqıtıw usılların sholkemlestiriw jolları

D)* Telim alıwshı menen telim beriwshinın birgeliktegi jumısların shólkemlestiriw jolı.

32 . Sintaksiste teoriyalıq materialdı ámeliyat penen baylanıstırıw ushın kóbirek qaysı metodtan paydalanamız?

A) shınıgıw islew

*B) sintaksislik tallaw

S) mısallar tabıw

D) tekst dúziw

33. İrkilis belgilerin úyretiwde qaysı printsiptke tiykarlanamız?

*A) mánilik, grammatikalıq, intonatsiyalıq

B) grammatikalıq, morfologiyalıq, fonetikalıq

S) tariyxıy, intonatsiyalıq

D) intonatsiyalıq, fonetikalıq

34. Úyrenilip atırǵan temalardıń ózine tán hám uqsaslıq táreplerin talqılaw kónlikpelerin qáılestiriwge qaratılǵan metod?

A) Klaster metodi

*B) Venn diagramması metodi.

S) Bumerang metodi

D) Zigzag metodi

35. Berilgen materiallardı kishi toparlarda óz betinshe úyretiwshi hám basqalardıǵa úyretiwge qaratılǵan metod.

A) Klaster metodi

B) Venn diagramması metodi

*S) Bumerang metodi

D) Kishi toparlarda islew metodi

36. Berilgen tema boyınsha erkin pikirlew, túrli juwaplardı baylanıstırıw hám ulıwmalastırıw imkaniyatın jaratıwshı metod?

A) Klaster metodi

*B) Aqıl hújimi metodi

S) Problemalıq soraw metodi

D) Zigzag metodi

37. Pedagogikalıq jańalıq, olardı bahalaw hám pedagogikalıq jámát tárepinen ózlestiriw, onı ámelde qollanıw haqqındaǵı táliymat?

*A) Pedagogikalıq texnologiya

- B) Pedagogikalik iskerlik
- S) Pedagogikalik innovaciya..
- D) oqituvdın interaktiv metodları

38. Qaraqalpaq tili sabaqlıqlarında esitiw hám kóriw múmkinshiligi bar tálim quralları ?

- A) Baspa tálim quralları
- B) Real tálim quralları
- *S) Texnikalıq tálim quralları.
- D) grafikalıq qurallar

39. Bes qatarlı qosıq mánisin bildiretuǵın metod?

- A) Klaster
- B) Zigzag
- *S) Sinkveyin
- D) İncert

39. İlimiy-izertlew usili tuwrali ilim qaysi?

- A) metodika
- B) didaktika
- S) pedagogika
- *D) metodologiya

40. Metodikalik teoriyalardın' jiyintig'in qaysi metodika izertleydi?

- *A) uliwma metodikada
- B) jeke metodikada
- S) metodika tariyxında
- D) metodikag'a kirispede

41. Metod so'zi qanday ma'nilerge iye?

- A) filosofiyalıq , pedagogikalik
- *B) filosofiyalıq, didaktikalik
- S) metodologiyalıq, didaktikalik
- D) pedagogikalik, tariyxiy

42. Oqitiwshinin' belgili bir materiyaaldin' mazmunin awizsha tu'sindiriw,bayanlaw metodi-bul...

A) tu'sindiriw metodi

B)gu'rrin' metodi

*S) lekciya metodi

D) tallaw metodi

43. Teoriyalıq mag'liwmatlardin' mazmunin teren' tu'sinip ,yadta saqlap,o'z betinshe islewge u'yretetug'in metod-bul...

A) tu'sindiriw metodi

B)shinig'iw metodi

S) lekciya metodi

*D) lingvistikaliq tallaw

44. Tekstli qurallarg'a neler kiredi?

*A) sabaqliq,oqiw qollanbalari,tarqatpa materiallar

B) tablica,sxema,plakatlar

S) kartina,su'wret albomlar

D) kodoskop,electron sabaqliqlar

45. "Prezentaciya" so'zinin' ma'nisi qanday?

A) ko'rsetiw

*B) xabar beriw

S) bayanlaw

D) tu'sindiriw

46. Rezyume so'zinin' ma'nisin aniqlan'

A) uliwmalastiriw

B)ta'kirarlaw

S) jiynaqlaw

*D) juwmaq jasaw

47. Esse-bul...

*A) avtordin' erkin tu'rde pikirin jazg'an shigarmasi

B) sorawlarg'a juwap beriw,pikirlew

S) belgili bir pikirdi uliwmalastiriw

D) avtordin' pikirlerin talqilaw

48. Tiykarg'i tekstti yamasa bir neshe dereeklerdi talqilaw, salistiriw arqali jazilatug'in jumis-bul...

A) monografiya

B) sabaqliq

*S) referat

D) recenziya

49. Oqiwshi yaki studenttin' alg'an teoriyalıq bilimlerine su'yenip qosimsha a' debiyatlardan paydalanıp o'z bilimin jetilistiretug'n jumis

A) kurs jumisi

*B) o'z betinshe jumis

S) izertlew jumisi

D) seminar jumisi

50. Kishi ko'lemdegi ilimiy miynet

A) referat

B) tezis

*S) maqala

D) recenziya

51. Jazba tu'rde o'tkeriletug'in interaktiv metodtin' tu'ri qaysi?

A) aqiliy hu'jim

B) sa'wbetlesiw

S) Insert

*D) do'n'gelek stol

QÁNIGELIGIN QORǴAW USHIN TEMALAR

1. Qaraqalpaq tilinen problemalıq lekciyalardı tayarlaw usılları.
2. Qaraqalpaq tili sabaqlarında aqılıy hújim metodınan paydalanıw.
3. Qaraqalpaq tili sabaǵında klaster metodınan paydalanıw.
4. Qaraqalpaq tili sabaǵında insert metodınan paydalanıw.
5. Qaraqalpaq tili sabaǵında boomerang metodınan paydalanıw.
6. Qaraqalpaq tili sabaǵında sózliklerden paydalanıw.
7. Qaraqalpaq tilinen imla hám punktuaciyalıq sawatlıqtı qalıplestiriw usılları.
8. Qaraqalpaq tilinen sózlik baylıǵın rawajlandırıw usılları.
9. Qaraqalpaq tili sabaǵında tekstlerden paydalanıw hám tekst dúziw usılları.
10. Qaraqalpaq tili sabaqlarınan slaydlar tayarlaw usılları.
11. Qaraqalpaq tili sabaqlarında prezentaciya ótkeriw usılları.
12. Sóz hám onıń mánilerin oqıtıw usılları.
13. Sabaqlıqlar hám baǵdarlamalardıń dúziliw tariyxı.
14. Qaraqalpaq tili imla qádelerine baylanıslı islenetuǵın jumıslar.
15. Qaraqalpaq tilinen ózbetinshe jumıslardı shólkemlestiriw.

HÁR BIR TEMA BOYÍHSHA SLAYDLAR

Woqi'ti'w metodlari' teoriyasi'.

Metod tuwrali' tu'sinik

Qaraqalpaq tilin woqi'ti'wda
qollani'latug'i' n metodlar

Metod so'zi

Grekshe

“ Izertlew”, “ Biliw
joli” degen
ma'nilerdi an'latadi

Metod

Filosofiyali'q
ma'nide

Didaktikali'q
ma'nide

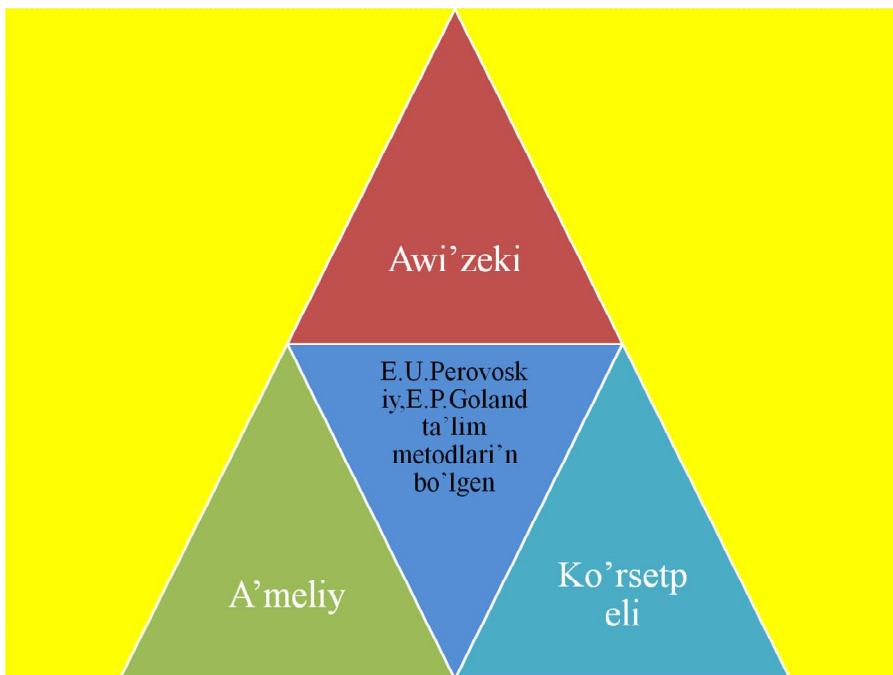
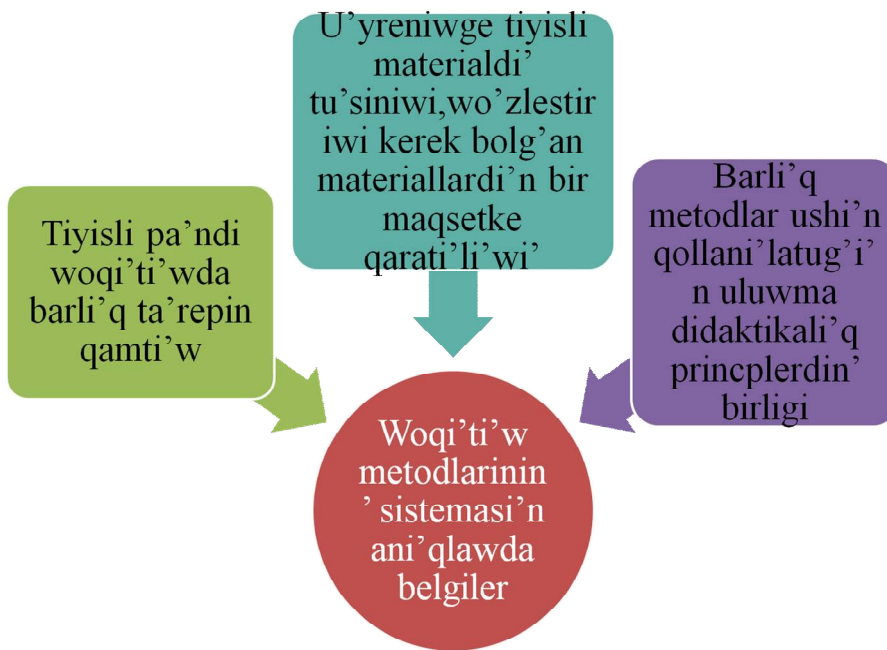
Tabiyat ha'm ja'miyet
ha'diyselerin
baqlaw, izertlew ha'm
u'yreniw usi'li'

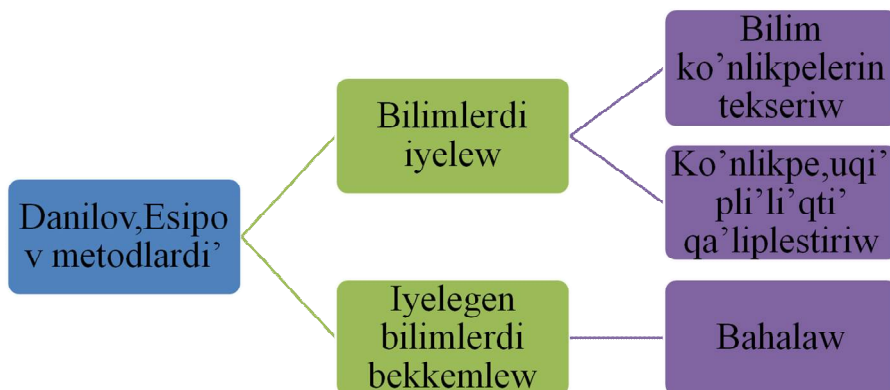
Jaslardi' bilim ha'm
ko'nlikpeler menen
qurallandi'ri'w

Woqi'ti'w metodlari'n
tan'lawda yeki yen'
a'hmiyetli ma'sele ko'zde
tuti'ladi'

Woqi'wshi'lardi'n
teoriyali'q ilimlerdi
iyelew qa'bileti

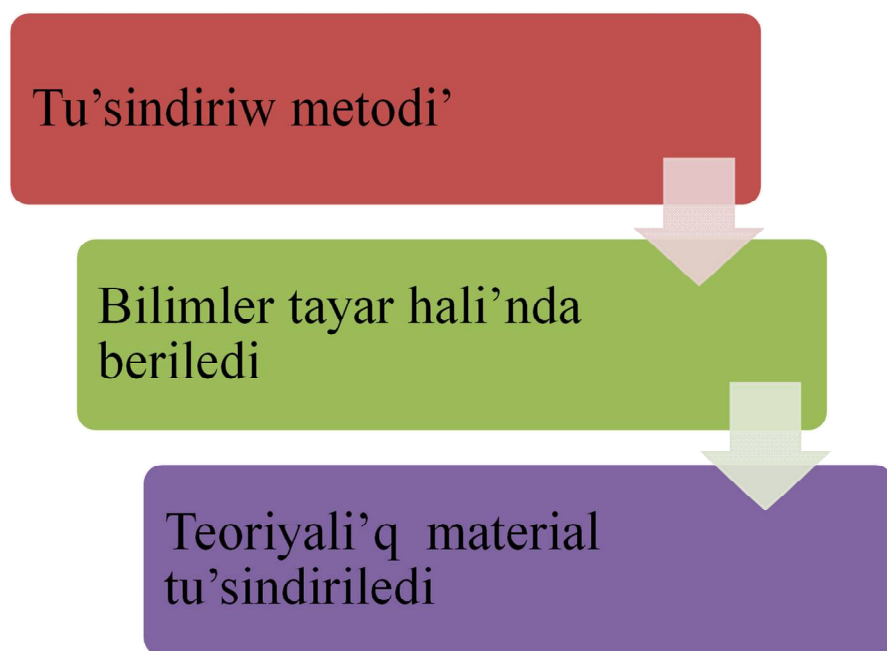
U'yrenilgen bilimdi a'melde
shi'n'g'i'wlar menen sapali'
wo'zlestiriw ha'm a'melde
qollana biliw





Babanskiy voqi'w metodi'n 3 toparg'a bo'ledi

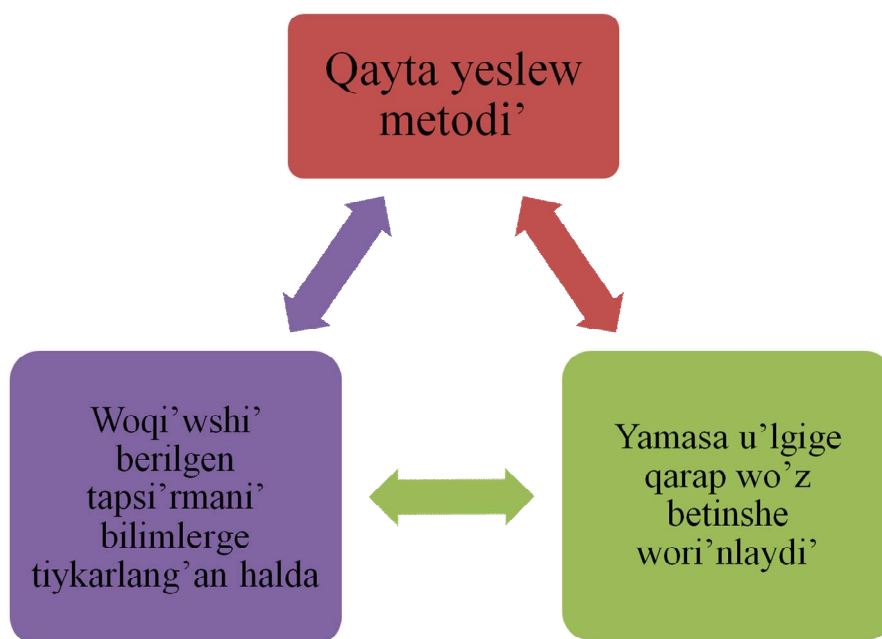
1. Woqi'wshi'larni'n' woqi'w, biliv qa'biletin payda yetiw metodi'.
2. Woqi'wshi'larni'n' woqi'w, biliv qa'biletin bahalash metodi'.
3. Woqi'wshi'larni'n' biliv qa'biletin tekshiriv metodi'.



Problemali'q bayanlaw
metodi'

Woqi'ti'wshi' woqi'wshi'
aldi'na bir problema qoyadi'

Problemani' wo'z betinshe
sheshiwge imkaniyat
jaratadi'



Izleniwshilik metodi'

Woqi'ti'wshi' woqi'ti'w processinde bir problemani' wortag'a qoyadi'

Biraq woni' sheshiw jollari'n ko'rsetpeydi

Ha'r bir woqi'wshi' problemani' sheshiw ushun wo'z betinshe izlenedi

Ta'lim metodlari' 2 toparg'a bo'linedi

1. Woqi'ti'wshi'ni'n iskerligine baylani'sli'

2. Woqi'wshi'ni'n iskerligine baylani'sli'

Woqi'ti'wshi' ni'n' iskerligine
baylani'sli' metodlar



Bilimlerdi tayar hali'nda beriw



Bilimlerdi problemali'q jol menen bayan yetiw

Qaraqalpaq tili
sabag'i'nda
problemali'q
sha'rayat jarati'w
ushi'n usi'llar

Tilge baylani'sli'
faktlerdi talqi'law

Til ha'diyselerin
uluwmalasti'ri'w

Til ha'diyselerin
qarama-qarsi'
qoyi'w

Berilgen teksttin'
mazmuni'na
tiykarlani'p
sha'rayat jarati'w

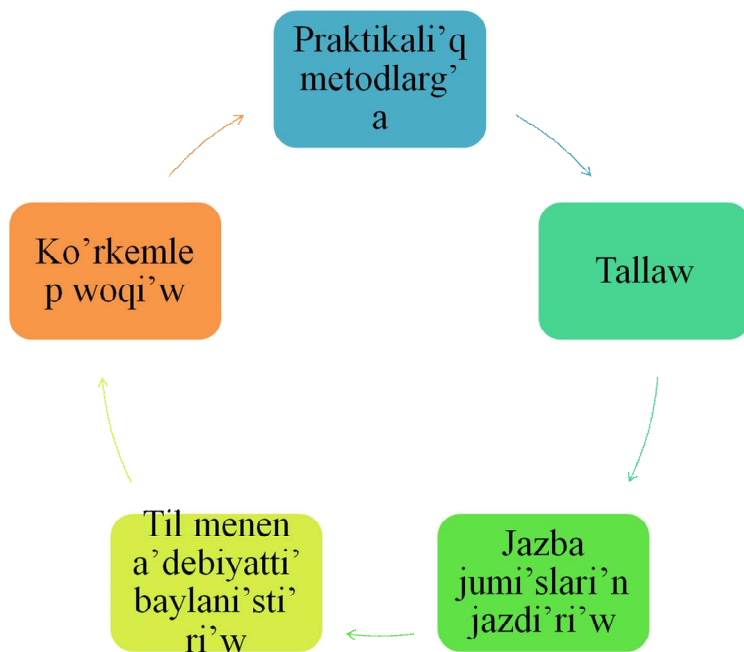
Metodlar 3 toparg'a bo'linedi

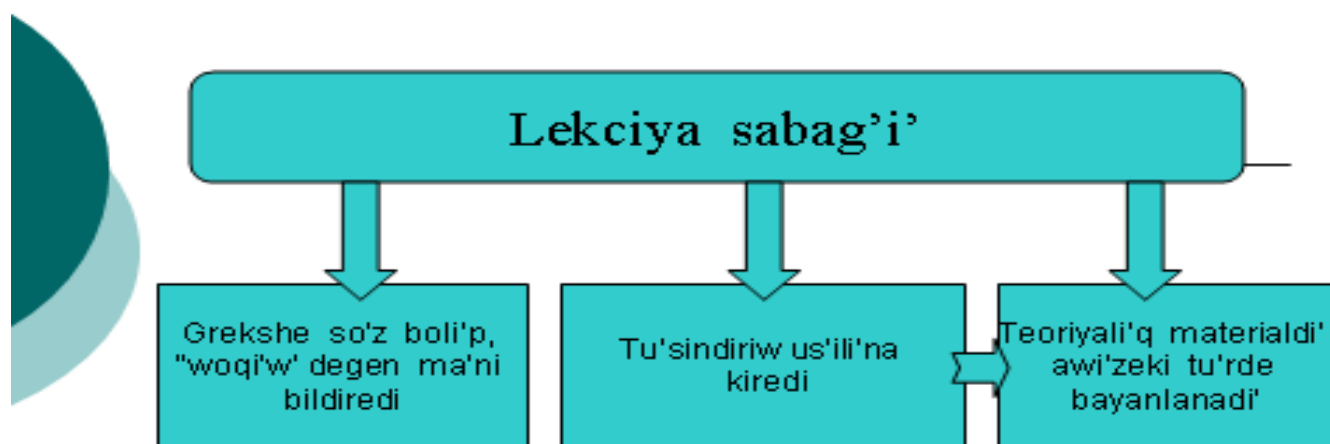
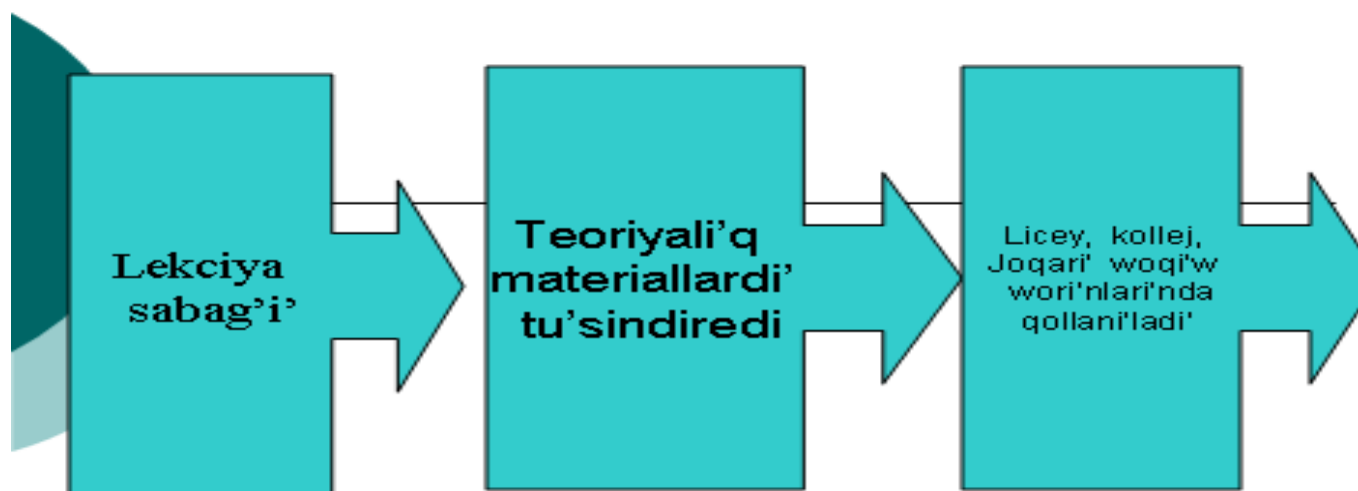
Teoriyali'q
metodlar

Praktikali'q
metodlar

Ko'rgizbeli
metodlar







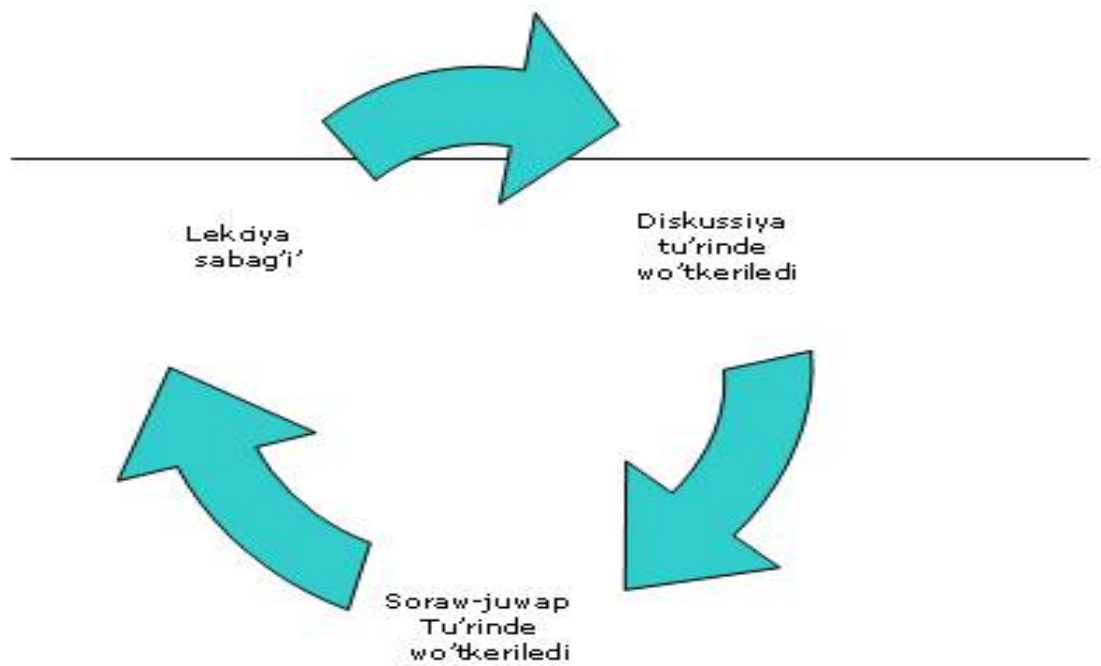
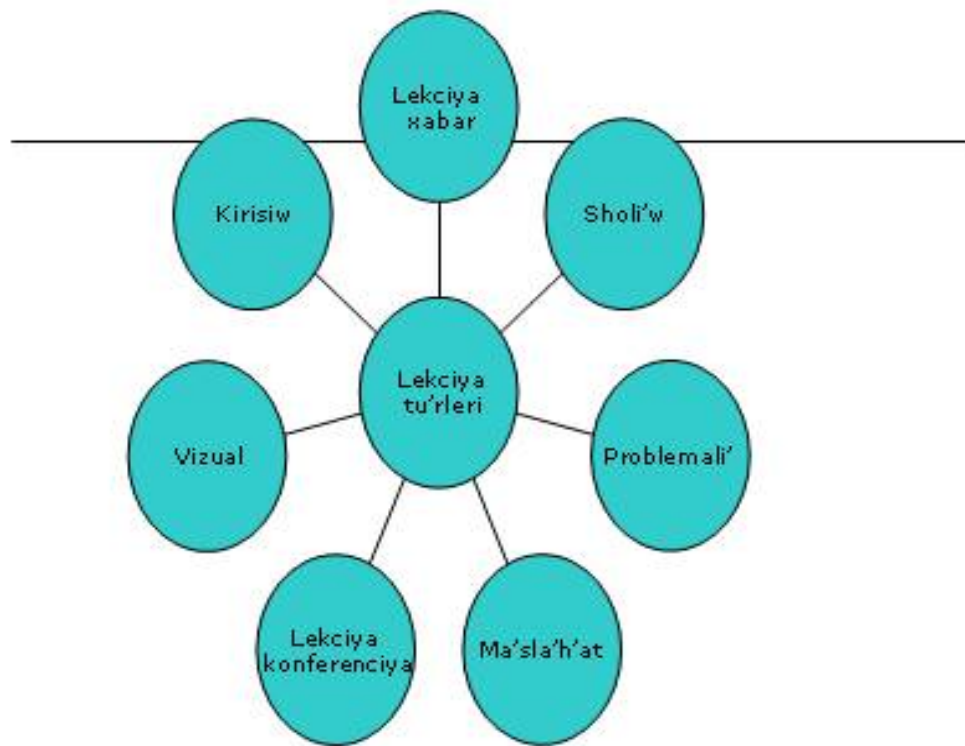
Woqi'li'wi'na
u'lken
Itibar beriw
kerek

Berilgen materiallar
Menen
sheklenbew
kerek

Sabaqli'qta
Berilmegen
Materiallarg'a
di'qqat
Awdari'w kerek

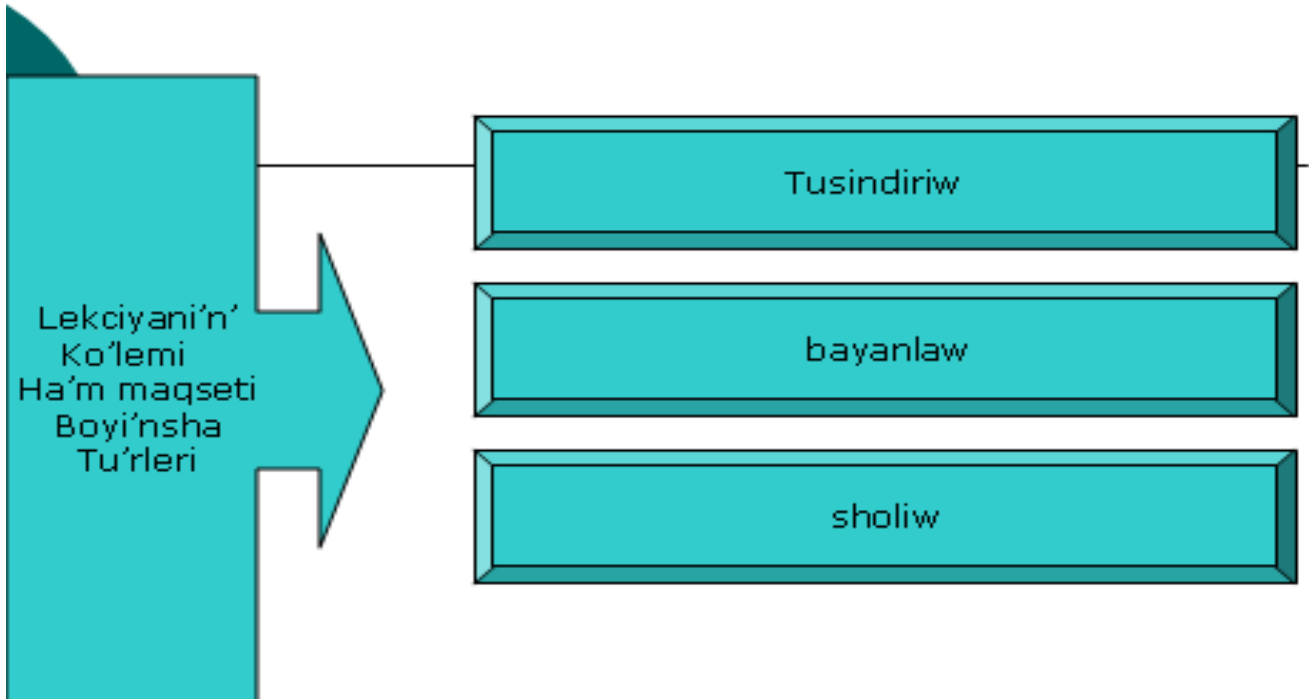
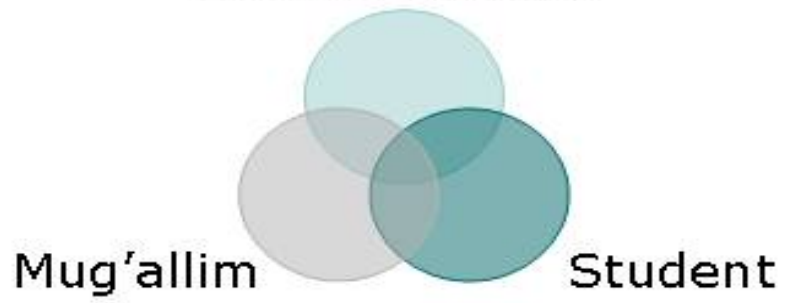
Qosi'msha
A'debiyatlar
Menen
Tani'si'w
kerek

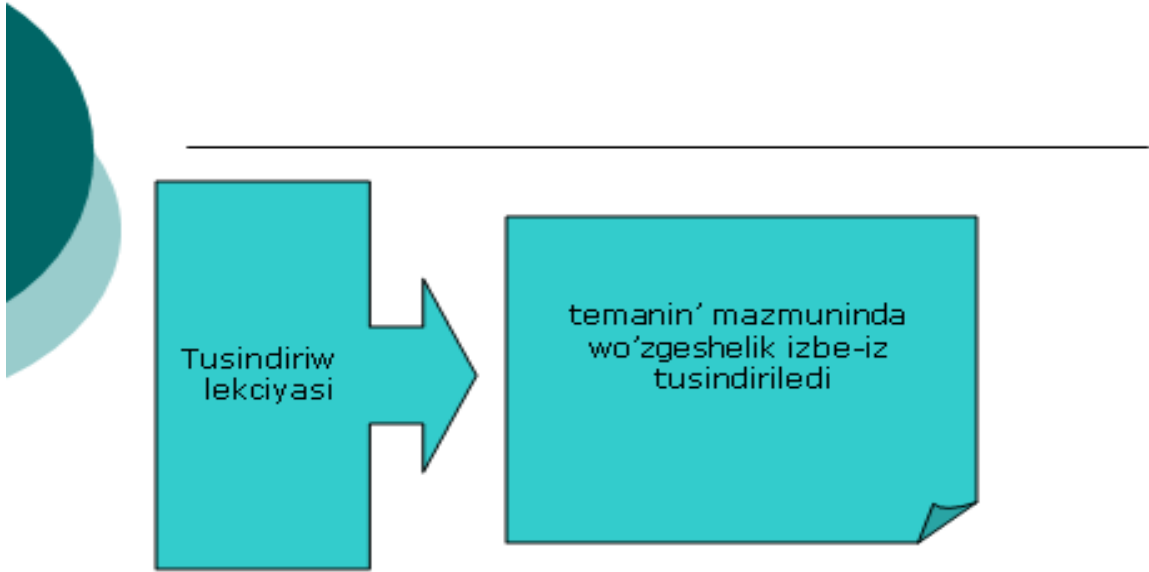
Lekciya sabag'i'nda woqi'ti'wshi'

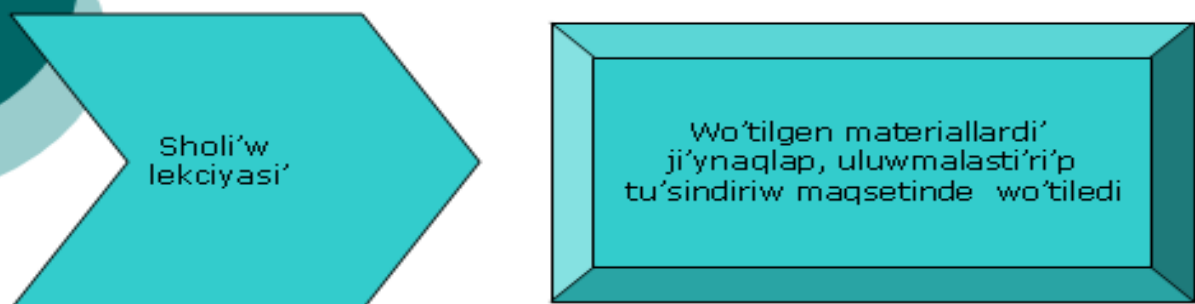
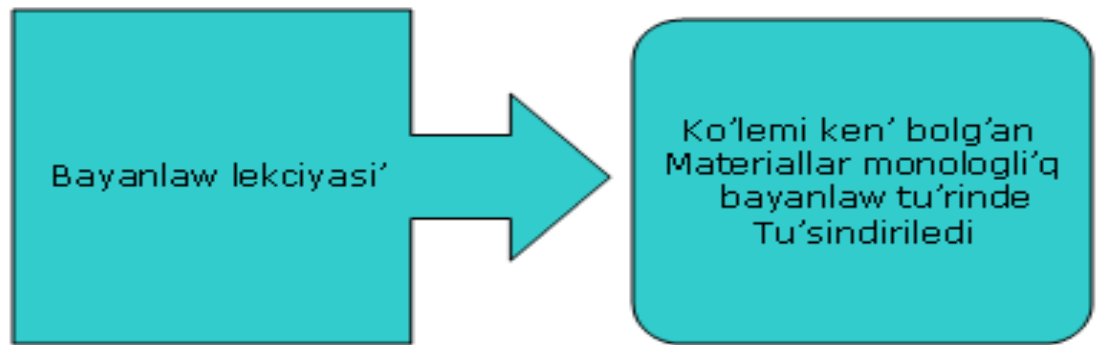




Lekciya sabag'i'





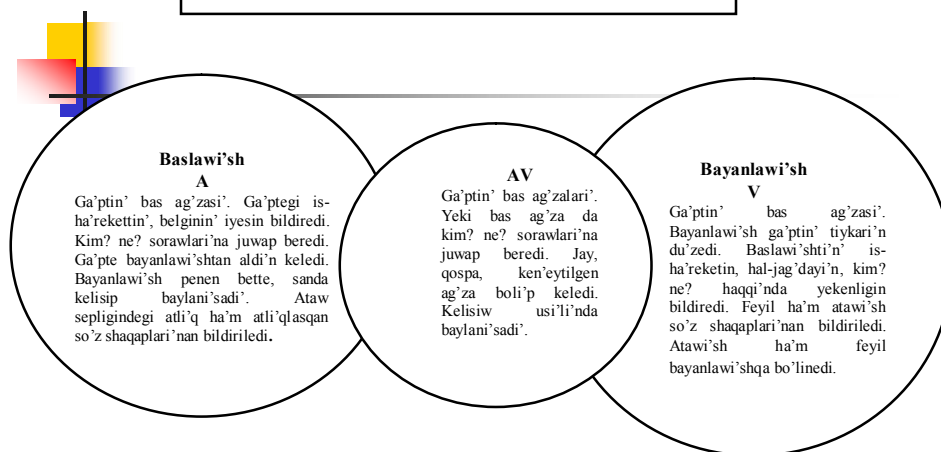


- «Innovaciya» – inglizshe innovacion soʻzinen aliʻngʻan boliʻp, janʻaliʻq kiritiw, janʻaliʻq degen maʻnisti bildiredi. Innovაციyaliʻq texnologiyalar pedagogikaliʻq proceste woqiʻtiʻwshiʻ haʻm woqiʻwshiʻ xiʻzmetine janʻaliʻq, woʻzgerisler kiritiw boliʻp, woniʻ aʻmelge asiʻriʻwda tiykariʻnan interaktiv usiʻllardan paydalaniʻladiʻ.

□ **Sinkveyn metodiʻ** – J.Still, K.Meredis, Ch. Temiller taʻrepinen islep shiʻgʻIʻlgʻan. Bul metod xabarlardiʻ qiʻsqasha bayan yetiw, qospaliʻ woy-pikirlerdi bir neshe soʻzler jaʻrdeminde bayan yetiw imkaniyatiʻn beretugʻiʻn metod.

- ❑ Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda ani'qlamalardi' i'qshamlap ayti'wda, shi'ni'g'i'wlar islewde bul metoddan paydalansaq boladi'. Mi'sali':
- ❑ 1. Sinonim
- ❑ 2. Ha'r qi'yli', ma'niles
- ❑ 3. Ma'nileri jaqi'n boladi', awmasti'ri'ladi', obrazli'li'qqa iye boladi'.
- ❑ 4. Seslik du'zilisi ha'r tu'rli, ma'nileri jaqi'n so'zler sinonim dep ataladi'.
- ❑ 5. Ma'niles so'zler
- ❑ Ga'p du'ziwde paydalani'wi'mi'zg'a boladi'.
- ❑ 1. O'zbekistan
- ❑ 2. G'a'rezsiz, keleshegi ulli'
- ❑ 3. Rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta
- ❑ 4. Keleshegi ulli', ga'rezsiz O'zbekistan rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta
- ❑ 5. Ana Watani'mi'z

VENN DIAGRAMMASI'NI'N' BERILIWI



Bali'q skleti metodi'

- Bali'q skleti metodi' uluwma mashqalalardi' ha'm woni'n' sheshimin tabi'wg'a imkaniyat beretug'i'n metod.
- **Maqseti:** Woqi'wshi'lardi' toparlarda birge izleniwshilikke bag'darlaydi', mag'luwmatlardi' sali'sti'ri'w ko'nlikpelerin, jag'daydan shi'g'i'p ketiw, woylasi'w, wo'z pikirlerin da'lillep beriw ko'nlikpeleri rawajlanadi'.
- **Qurallandi'ri'w.** Ha'rbir toparg'a plakat yamasa yeki bet qag'az, ruchka yamasa plomasterler beriledi.



Metod (grekshe “metodos” so'zinen aling'an _____ yaki biliw joli , ta'liyati ma'nilerin an'latadi) aniq waziyani sheshiwge qaratilg'an, barliqti a'meliy yaki yaki teoriyalik o'zlestiriw jollarinin' jiyindisi.

Metodologiya (grekshe “metodos” - izertlew, logos- ilim degen so'zlerinen aling'an termin. Metodologiya ilimiy izertlew usuli tuwrali ilim yag'niy izertlew usillarinin' jiyinag'i.

Uliwma metodika- bilim beriw usillari teoriyasi tuwrali ilim .

Sabaq- aniq maqsetke qaratilg'an belgilengen waqitta oqiwshilar menen oqitiwshi basshilig'inda alip barilatug'in xizmet tu'ri.

Ko'nlikpe- shinig'iw islew na'tiyjesinde o'zlestiriletug'in ha'reketler, bilimlar jiyinag'i.

Bilim mazmuni- oqiwshilardin' oqiw protsesinde o'zlestirip aliwi tiyis bolg'an ha'm sistemag'a saling'an bilim, ko'nlikpe ha'm ta'jiriybelerdin' aniq belgilengen formasi.

Analiz- bilimlerde bir pu'tinlikte qurawshi elementlerge ajirata aliw uqiqlilig'i.

Sintez- u'yrenilip atirg'an bilimlerde o'z-ara baylanistiriw, uliwmalastiriw.

Lektsiya- grektin' oqiw degen so'zinen aling'an termin. Lektsiya oqitiwshinin' belgili bir temanın' mazmunin awizsha tu'sindiriwi, oqiwshi yaki student aldinda bayanlawi.

O'zbetinshe jumis- oqiwshinin' yaki studenttin' alg'an teoriyalik bilimlerine su'yenip qosimsha a'debiyatlardan paydalanip o'z bilimin jetilistiriwi.

Didaktika- ta'lim ha'm oqitiw teoriyasi ha'm de oqitiw protsesinde ta'rbiyalaw mazmunin sa'wlelendiriwshi pedagogikanin' ajiralmas bo'legi.

Interaktiv- ingliz tilinde „inter“- o'z-ara, „act“- ha'reket etiw.

Ma'mleketlik ta'lim standarti- u'zliksiz ta'limnin' belgili basqishinda shaxs (qa'niyge) tin' tayarliq da'rejesi ha'm mazminina qoyilatug'in minimum talaplar.

Pedagogikalik innovatsiya- pedagogikalik jan'aliq, olardi bahalaw ha'm pedagogikalik ja'ma'a't ta'repinen o'zlestiriw, oni a'melde qollaniw haqqindag'i ta'liymat.

Pedagogikaliq oyin- bilim aliwǵa qaratilǵan ha'm belgili bir pedagogikaliq na'tiyjeni go'zlegen ha'm de ta'lim protsesinde belgili maqsetti a'melge asiriwshi iskerlik tu'ri.

Sistema- 1) pu'tin ta'limdi, onin' birligin belgilewshi bir-biri menen nizamli baylanistag'i ko'plegen elementler (predmetler, waqiya, ko'z-qaras, bilim ha'm t.b)

2) bo'limlerdin' belgili bir baylanislarda, ha'reketlerdin' ju'da' izbe- izliktegi jobali, duris jaylasiw ta'rtibi.

. **Ta'lim-** 1) shaxstin' ruwxiy ha'm fizikalıq qa'liplesiwinin' birden0bir protsesi, sotsiallıq etalonlardın' ja'miyetlik sana sipatında anaw yaki minaw da'rejede tariyxiy sha'rtlengen ideal timsallarg'a sanali bag'darlang'an ja'miyetlestiriw protsesi; 2) belgili bilimlerde iyelew ideyaliq, a'dep-ikramlılıq, qa'dir, ko'nlikpe, minez-quliq normalarina qaratilǵan ja'miyet ag'zalarinin' ta'lim ha'm ta'rbiyasi waziypasin atqaratug'in g'a'ressiz sistema.

Ta'rbiya- 1) shaxstin' ruwxiy ha'm fizikalı halatına u'zliksiz ha'm maqsetke muwapiq ta'sir etiw; 2) pedagogikaliq protseste ta'lim maqsetlerin a'melge asiriw ushin pedagog ha'm ta'rbiyalaniwshilardin' arnawli sho'lkemlestirilgen iskerligi.

Test- 1) standart tu'rindagi tapsirmalar bolip, aqıl rawajlanıwi, qa'bilet, bilim ha'm qa'niygelikti anıqlaw maqsetinde o'tkeriletug'in sinawlar; 2) anıq sotsiologiyalıq izertlewlerde paydalanilatug'in tarqatpa material, sawalnama; 3) shaxs ruwxiyati, minez- qulıqtin' anıq mug'darlıq ha'm ta'lim sipati bahaların aldın ala berilgen bazi standart test normalari menen salıstırmalı u'yreniwge arnalǵan psixologiyalıq izertlewlerdin' standartlastirilǵan usılı.

Texnologiya- islep shig'ariw protsesinde shiyki zatlar, materiallar, yarim tayar o'nimlerddi tayarlaw, qayta tayarlaw, zatlardin' jag'dayi, qa'siyeti, formasin o'zgertiw usillarinin' toplami.

Pedagogikalıq texnologiya - adam ha'm texnika resursların, olardıń o'z-ara ta'sirin esapqa alg'an halda ta'limdi optimallasırıw maqsetinde oqıtıw ha'm bilimdi o'zlestiriw protsessin tolıg'ı menen anıqlaw, jaratıw ha'm qollanıwdın' sistemalıq metodu" esaplanadı.

İnteraktiv - so'zi inglisshe " INTER " o'zara "act" ha'reket ma'nisin bildirip, interaktivlik o'z ara birgelikte ha'reket etiw, birge islesiw, so'ylesiw, birgelikte o'zlestiriw.

Aqılıy hu'jim metodu - birer soraw yaki mashqala boyınsha tın'lawshılar ta'repinen bildirilgen erkin pikir ha'm usınısların toplap, olar arqalı ma'lim bir juwmaqqa keletug'in metod.

Klaster metodu - ta'lim alıwshılarg'a berilgen tema boyınsha erkin pikirlew, tu'rli juwaplardı baylanıstırıw ha'm ulıwmalastırıw imkanıyatın jaratıwshı metod.

Venn diagramması metodu - tın'lawshılarda temag'a baylanıslı talqılayashı qatnas jasaw, u'yrenilip atırg'an temalardıń o'zine ta'n ha'm uqsaslıq ta'replerin talqılaw ko'nlikpelerin qa'lliplestiriwge qaratıl'g'an metod.

Problemalıq sharayat metodu - oqıwshılarda mashqalalı sharayalardıń sebep ha'm na'tiyjelerin talqılaw ha'm olardıń sheshimin tabıw boyınsha ko'nlikpelerdi rawajlandırıw'g'a qaratıl'g'an metod.

Metodika-bul oqıw barısında sistemalı qollanılatu'gın pedagogikalıq jumıstıń ulıwma ba'ıtına kúshli tásir qılatu'gın bilim usılı.

Baqlaw metodu-oqıwshılardıń qaraqalpaq tili sabaqlarında'gı islerin baqlaw hám olardı talqı jasaw.

Izertlew metodları - gúrriń, baqlaw, eksperiment, diagnostikalıq talqı, metodikalıq miyraslardı hám tájiriybelerdi úyreniw.

Metodik eksperiment - ana tilinen jazılǵan baǵdarlama hám sabaqlıqlardı sınavdan ótkerip, olardıń jetiskenlik hám kemshiliklerin anıqlaw, ana tili sabaqları klastan hám mektepten tıs jumıslardı shólkemlestiriw jaǵınan islep shıǵılǵan metod.

Didaktika - grektiń *Didaktikos* sózi bolıp *Goqıtaman* degendi ańlatadı. Pedagogikanıń bilim beriw hám oqıtıw teoriyasın jetilistiretuǵın bólimi.

Didaktikalıq printsip - bilim menen tárbiyanı óz ara tıǵız baylanıslı qaraǵanda didaktikalıq printsipler jaslarǵa bilim hám tárbiya beriwdiń negizgi printsipleri.

Uıwma didaktikalıq printsip - bul ulıwma barlıq pánge tiyisli printsip. Didaktikalıq printsipler hár bir oqıw materiallarınıń xarakteri menen mazmuna sáykes, ózine tán ózgesheliklerine sáykeslenip qollanıwdı talap etedi.

Printsip sózi - latinsha sóz bolıp “qaǵıyda, talap” degen mánilerdi ańlatadı. Oqıtıw printsipi degende sabaqtıń nátiyjeliligini támiyinlewge, oqıtıwdıń sapasını arttırıwǵa qoyılatuǵın talaplar, qaǵıydalar túsiniledi.

Kórgizbelilik – qaraqalpaq tilin oqıtıwda baslı printsiplerdiń biri. Tildegi túsiniqlerdiń mánisin ańlaw, onı sapası hám bilimdi puxta ózlestiriwde kórgizbeliliktiń áhmiyeti úlken.

Metod - grekshe sóz bolıp izleniw yaki biliw jolı teoriyası, táliymatı mánilerin bildiredi. Anıq wazıypanı sheshiwge baǵdarlangan, barlıqtı ámeliy yaki teoriyalıq ózlestiriw jollarınıń jıyındısı.

Usıl-tálim alıwshı hám tálim beriwshiniń birgeliktegi jumısların shólkemlestiriw jolı. Oqıwshılardıǵa bilim beriw hám kóniktiriw jolları.

İnteraktiv - sózi inglisshe " INTER " ózara "act" háreket mánisin bildirip, interaktivlik óz ara birgelikte háreket etiw, birge islesiw, sóylesiw, birgelikte ózlestiriw.

ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. *Karimov Í.A.* Barkamal avlod O'zbekiston poydevori. –Toshkent: 1995.
2. Bilimlendiriw haqqındağı Ózbekistan Respublikasınıń nızamı. «Qaraqalpaqstan jasları» gazetası. 16-oktyabr, 1997.
3. Kadrlar tayarlawdıń milliy bađdarlaması. Nókis, 2000.
4. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –Toshkent: 2006.
5. *Azizxojaeva N.N.* Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. –Toshkent: 2000.
6. *Ćulomov A., Qodirov M.* Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2001.
7. *Qutlimuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqıtıwdıń ayrım máseleleri. -Nókis: 1992.
8. *Tuxliev B., Shamsieva M., Ziyadova T.* O'zbek tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: 2010.
9. *Ísabaev E.* Qazaq tilin oqıtu metodikası. –Toshkent: 2003.
10. *Qutlimuratov B., Kenjebaeva T.* Qaraqalpaq tili morfologiyasını oqıtıw usılları. -Nókis: 1996.
11. *Ćulomov A., Nematov Q.* Ona tili talimi mazmuni. –Toshkent: 1995.
12. *Mirzaqulov T.* Grammatikani o'qıtishning lingvistik asoslari. -Toshkent, 1994.
13. *Íshmuxammedov R., Abduqadirov A., Pardaev A.* Talimda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent: 2009
14. *Xodiev B., Golish L., Xashimova D.P.* Ózbekinshe oqıw xızmetin shólkemlestiriwdıń usıl hám quralları. -Nókis: 2012.

İnternet va ZiëNet saytlari

1. [http://www.ziyonet.uz/;](http://www.ziyonet.uz/)
2. [http://www.edu.uz/;](http://www.edu.uz/)

3. [http://www.cheloveknauka.ru/;](http://www.cheloveknauka.ru/)
4. <http://dissercat.com;>
5. <http://ruskiyyazik.ru;>
6. <http://www.krugosvet.ru.>